

MILAN BUBEN

HERALDIKA

OBSAH

Úvod

Původ a vznik heraldiky

Znak

Tinkтуры

Štít

Figury

Přilba

Přikryvadla

Točenice a koruny

Klenot

Řádové dekorace

Hodnostní odznaky

Hodnostní koruny, čepice, klobouky

Štítonoši

Prapory, korouhve, vlajky

Půda, trofeje, hesla a bojové pokřiky

Pláště a stany

Odznaky

Blasonování

Rodová heraldika

Městská heraldika

Církevní heraldika

Zemská a státní heraldika

Cechovní heraldika

Znaky institucí

Slohy v heraldice

Naše heraldické písemnictví

Prameny heraldiky

Závěr

Slovníček odborných termínů

ÚVOD

S heraldikou se i v dnešní době setkáváme takřka denně při nejrůznějších příležitostech, i když si to často ani neuvědomujeme. Například státní znaky se objevují na mincích a bankovkách, na poštovních známkách, na budovách, ale také na razítkách státních úřadů a institucí i na sportovních dresech reprezentantů. S městskými znaky se setkáváme na vozech hromadných dopravních prostředků, někdy i na veřejných osvětlovacích tělesech, na portálech starých radnic či na zachovaných městských branách a věžích.

Převážnou většinu heraldiky však tvoří znaky rodové a osobní. Ty najdeme jako značky vlastnictví takřka na všech nemovitostech (hrady, zámky, tvrze, městské paláce) i na řadě předmětů jejich vnitřního vybavení (nábytek, dveře, podlahy, talíře, příbory apod.). Na obrazech erby doprovázejí portrétované osobnosti a na náhrobcích vyznačují pochovanou osobu, rodinu nebo rod. K osobnímu určení jedince sloužily erbovní pečeti, hlavičkový dopisní papír s erbem, znakové knižní značky (*exlibris*) nebo znaková knižní vazba (*supralibros*).

Šlechtičtí patroni kostelů a stavebníci chrámů umísťovali své znaky nad kostelní portály, nad kněžiště, nad vítězné oblouky nebo na patronátní lavice či na patronátní prapory. Rovněž na sochách

světců, na menších ornátech nebo na oltářích lze často spatřit znaky těch, kteří je dali svým nákladem zhotovit.

Nesmíme zapomenout ani na dřívější zbraně a osobní zbroj (meče, kanóny, koňské postroje apod.) a na věci osobní potřeby (kočáry, dýmky, tabatěrky apod.).

Kde se vzaly tyto znaky, co vlastně znamenají a proč se jich užívalo a namnoze užívá dodnes?

Na tyto otázky se pokusí tato knížka nejen odpovědět, ale i poněkud poodhrnout roušku tajemství záhadně vyhlížejících znaků a přiblížit krásu starých symbolů, s nimiž naši předkové žili a umírali. K hlubšímu a dokonalejšímu pochopení naší minulosti, kultury a tradic, z nichž pramení i naše současnost, je třeba postihnout i zdánlivě úzkou oblast lidského počínání – heraldiku.

Na heraldiku se mnohdy neprávem pohlíží jako na mrtvou a přežitou vědeckou disciplínu. Je sice pravda, že již nekvete tou měrou jako v dobách minulých, ale přesto si nachází své místo i v dnešní době. Připomeňme si jen někdy dosti složité otázky tvorby znaků nově vznikajících států nebo měst.

V současné době jsme svědky vzrůstajícího zájmu o heraldiku, a to nejen u nás, ale takřka na celém světě. Proto by měla tato knížka alespoň částečně vyplnit mezeru v naší literatuře pro mládež a ukázat, že heraldika není jen záležitostí středověkou, ale že jako přirozený projev symboliky je nadčasová a že žije i u nás dál ve formě státního znaku a znaků měst. Heraldika tak vytváří jedno z pojitíek mezi minulostí a současností v životě našich národů.

Poznámka: Při výskytu vlastních jmen je v textu důsledně uplatňována zásada užívání skutečných forem vlastních jmen (psaných pravopisem staročeským nebo německým), kterými se jedinci i celé rody podepisovali a dodnes je užívají. Při prvním výskytu těchto jmen je však v závorce uváděn i jejich běžný počestěný tvar. Rovněž jen při prvním výskytu jmen panovníků a papežů je v závorce uvedeno období jejich vlády.

PŮVOD A VZNIK HERALDIKY

Definovat heraldiku se již pokoušelo mnoho autorů, ale dosud snad žádná z definic nebyla úplně vyčerpávající. Anglický heraldik Anthony Wagner ji nazývá „těsnopisem historie“, neboť ve znaku se téměř vždy odráží historický vývoj rodu, města či země. Je však nutno rozumět symbolické mluvě znaků. Heraldika je i určitý druh užitého umění, které je řízeno ustáleným řádem, pravidly a zvyklostmi, a podřizuje se vkusu vládnoucího uměleckého slohu. Heraldika je věda zabývající se symbolikou osobní, rodovou, zájmových, místních i jiných skupin obyvatelstva. Ve své vrcholné formě zahrnovala veškeré svobodné složky společnosti, protože vytvořila systém identifikace (určení totožnosti) jednotlivců prostřednictvím dědičných znaků.

Můžeme tedy říci, že heraldika je nauka obsahující souhrn základních pravidel a zvyklostí, podle nichž se znaky tvoří. Učí také znaky popisovat, určovat a kreslit. Heraldika však není jen naukou o znacích (jejich vzniku, tvorbě, vývoji a užívání), ale zabývá se vším, co se znaky souvisí, tedy i prapory, řády, odznaky a všemi ostatními symboly. Heraldika v sobě zahrnuje obě vyhraněné stránky lidského jedince: jak touhu po odlišnosti, tak vědomí sounáležitosti.

Je třeba zdůraznit, že heraldika není pouze vědou, ale i uměním, protože ke tvorbě a malbě znaků je zapotřebí již vypěstovaného

výtvarného citu a obratné ruky. Stojí tak na pomezí historických věd a výtvarných umění a skutečně dobří heraldici jsou zároveň vědci i umělci. Proto se domnívám, že dnes již vžitě označení heraldiky jako pomocné vědy historické není úplně správné, protože většina věd v sobě neobsahuje složku výtvarnou. Ale ani opačný pohled na heraldiku, jako na projev výtvarného umění bez hlubších teoretických znalostí, není správný.

Jako důkaz tohoto tvrzení nám může posloužit tak vynikající malíř a kreslíř, jakým byl Mikoláš Aleš, který z neznalosti na obraze v Písku přimaloval k postavě husitského hejtmana Matyáše Loudy z Chlumčan znak úplně jiného rodu – Chlumčanských z Přestavlk. Rovněž husitskému válečníkovi Janu Roháčovi z Dubé přiřkl omylem na jiném obraze znamení ostrví (tj. erb pánů z Dubé z rozrodu Ronoviců) namísto znamení zavlnuté střely (tzv. odřivouse) rozrodu Benešoviců, k němuž patřila i Roháčova větev. Ta se psala podle hradu Dubá na Sázavě a kromě shodného přídomku neměla se severočeskými Berky nic společného. Heraldika jako nauka o erbovním umění vznikla později než znaky samy. Původ heraldiky se zpravidla klade do poloviny 12. století, kdy přibližně v letech 1135–1155 vznikají první znaky téměř současně v řadě zemí západní Evropy (Anglie, Francie, Německo, Španělsko, Itálie).

Zvyk malovat různá znamení na válečný štít je však mnohem starší. Vždyť již válečníci (zvláště vojevůdci) starých asijských národů

Babylónie, Persie a Číny i staří Egypťané užívali na svých štítech a praporech různá znamení a figury. U starých Řeků se na jejich štítech setkáváme se lvy, koňmi, psy, kanci, rybami či ptáky a také legie a kohorty starých Římanů měly své symboly a odznaky (insignie).

Unikátní zachovanou památkou je tzv. čaloun (tapiserie) z Bayeux z konce 11. století oslavující dobytí Anglie Vilémem Normanským, poté zvaným Dobyvatel (1066–1087), který roku 1066 v bitvě u Hastingsu porazil anglosaského krále Harolda († 1066). Na čalounu jsou vidět na štítech a praporech některých normanských i anglosaských válečníků různá znamení (kříže, ptáci, zvířata).

Všechny tyto štíty však ještě nejsou heraldické, protože je dokázáno, že jejich výzdoba byla ryze dekorativní. V tomto tzv. předheraldickém období nebyly štíty spojovány s osobou jejich nositele a nebyly ještě dědičné. Je znám pouze jediný a zcela výjimečný předchůdce středověké heraldiky – systém štítových znamení užívaných dědičně starými velkými aténskými rodinami v období 6.–5. století př. n. l. Celý základ heraldiky totiž spočívá v tom, že užívané symboly jsou spojovány s konkrétní osobou, stávají se dědičné a přecházejí z generace na generaci. Ještě nějaký čas po dobytí Anglie Vilémem Dobyvatelem zůstávala brnění válečníků lehká. Avšak smrt vůdců, jako například krále Harolda u Hastingsu, kterému bylo šípem prostřeleno oko, nebo

Předheraldická štítová znamení (římský voják)

později smrt anglického krále Richarda I. zvaného Lví srdce (1189–1199), který zemřel následkem prostřelení ramene, vedla k tomu, že bylo více pozornosti věnováno tělesné ochraně rytířů. Tak se postupně brnění stává těžší, pokrývá celé tělo a rytíři dostávají místo otevřené helmy přilbu, která zakrývá tvář. Tím se ovšem zároveň stávali rytíři mezi sebou méně rozeznatelnými, vždyť plechová brnění nebyla barevně odlišena jako pozdější uniformy. A protože ve vřavě bitvy se ztrácel přehled, kdo ke komu patří, vzrůstala i možnost pozabíjet se navzájem. Je tedy více než

pravděpodobné, že užívání různých štítů se vyvinulo z nutnosti rozlišení a rozpoznání v bitvách a na turnajích.

Štíty, které byly užívány ještě před přijetím zásady dědičnosti v polovině 12. století, byly v podstatě osobní a záviselo pouze na vůli jejich nositelů, zda je nezaměnili třeba i několikrát ve svém životě.

Počátky heraldiky spadají do 12. století a mají souvislost s křížáckými výpravami, jejichž cílem bylo osvobodit Palestinu (Svatou zemi), zvláště pak hrob, kde byl podle víry křesťanů pochován Ježíš Kristus (Boží hrob), z rukou nevěřících, tj. vyznavačů islámu. Proto se heraldika plně rozvinula hlavně v těch zemích, kde se již upevnily feudální vztahy a které byly pod vlivem římské církve.

Čaloun z Bayeux (detail)

Mimo své individuální štíty měli všichni křížáci navíc i společný symbol – kříž (odtud název křížáci). Jeho užití nařídil na koncilu v Clermontu roku 1095 papež Urban II. (1088–1099), který tam vyhlásil první kruciátu. Určil, že všichni účastníci tažení mají na prsou a na ramenech nosit kříž Kristův, tj. červený kříž na bílém (nezaměňovat s Červeným křížem, který byl utvořen záměnou tinktur švýcarského státního symbolu – bílý kříž na červeném – na paměť toho, že v Ženevě došlo roku 1864 k dohodě o zajištění zvláštní ochrany nemocným, raněným a těm, kteří o ně pečují i v době války).

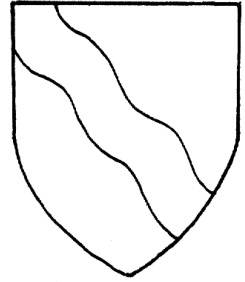
Křížové výpravy si vynutily systém v heraldice a podnítily její rozmach. Probíhaly v letech 1095–1291 a bylo jich celkem sedm. V první kruciátě (1096–1144), která vyvrcholila roku 1099 zřízením království jeruzalémského s králem Gottfriedem z Bouillonu (1099–1100), bylo možné rozeznat nejpřednější válečníky jen podle korouhví, které za nimi nesli jejich panoši. Ale již na počátku 12. století, snad v důsledku zmatků 1. křížácké výpravy, se osobní dědičné štíty rychle šířily po Evropě. Noví křížáci, chystající se na 2. křížáckou výpravu (1147–1149), si již kladli za čest, směli-li užít stejného znamení na štítě jako jejich předkové, kteří byli mezi prvními při osvobozování posvátných míst všech křesťanů. V tomto období dochází k nejstarším projevům heraldiky a vznikají první známé znaky. Každý bojovník urozeného původu nosil svůj erb co nejkázaleji namalovaný na kovovém

štíťe, na prsou a zádech své pláštěny, na čabrace svého koně a na praporci svého kopí.

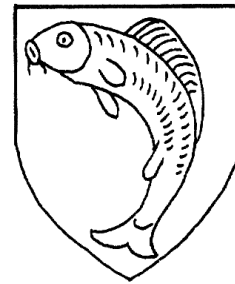
První dědičné erby náležejí vyšší šlechtě u všech západoevropských národů na konci poslední čtvrtiny 12. století a na počátku 13. století se objevují i u šlechty nižší. Sloužily tedy praktickým vojenským účelům, kdy zbroj chránila tělo rytíře od hlavy až k patě.

Čechové se zúčastnili nejen křížových výprav, ale proslavili se především výpravou císaře Fridricha I. (1155–1190) proti Milánu (roku 1158), kdy se jejich statečné činy staly pramenem mnoha pověstí o původu erbovních znamení. Tyto pověsti jsou však až renesančního původu a vznikaly dodatečně proto, aby dodaly rodům zdání starobylosti. Většina těchto rodů je totiž historicky doložena až podstatně později. Tak pánové Pětipesští z Chýš (znamení modrého vlnitého pruhu – řeky ve stříbře) a pánové Hodějovští (zlatý kapr v modrém poli) užívali ve znacích symboly, které na věčnou památku měly připomínat, že jejich předkové našli jako první brod přes řeku Addu. Podobně erb pánů z Choustníka (zlatý žebřík v modrém poli) měl připomínat chrabrý čin jejich předka, který jako první zlezl městské hradby. Také pánové z Malovic (zlatá polovina koně v modrém poli) a pánové z Pardubic a po nich i města Pardubice a Hlinsko (stříbrná polovina koně v červeném štítě) s pýchou nosili a nosí erb, který připomíná, že pod jejich předkem, který se vracel z výpadu do města, byl narychlo spuštěnou padací mříží přetát kůň.

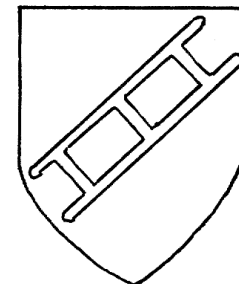
Nejstarší doložený panský erb v Čechách je na pečeti Vítka z Prčic z roku 1220. Brzy po něm se pak objevují i znaky pánů z Hradce, z Lichtenburka, z Oseka a ze Sternbergu (Štenberka). Do roku 1250 existuje v Čechách a na Moravě jen velmi málo doložených erbů, ale potom se jejich počet rychle zvětšuje. Důvody pro ustálení a dědičnost erbů byly i jiné. V dobách míru byly ve středověku velice oblíbené rytířské turnaje (klání), které byly jednak přípravou na válku a jednak i sportem. Bojovalo se podle přesně stanovených pravidel, která respektovala ideály rytířských ctností – statečnost, odvahu

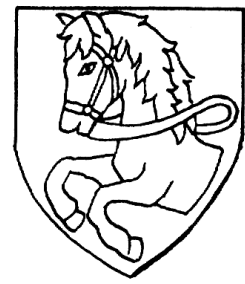
Pětipeský z Chýš

Hodějovský z Hodějova

z Choustníka

z Pardubic

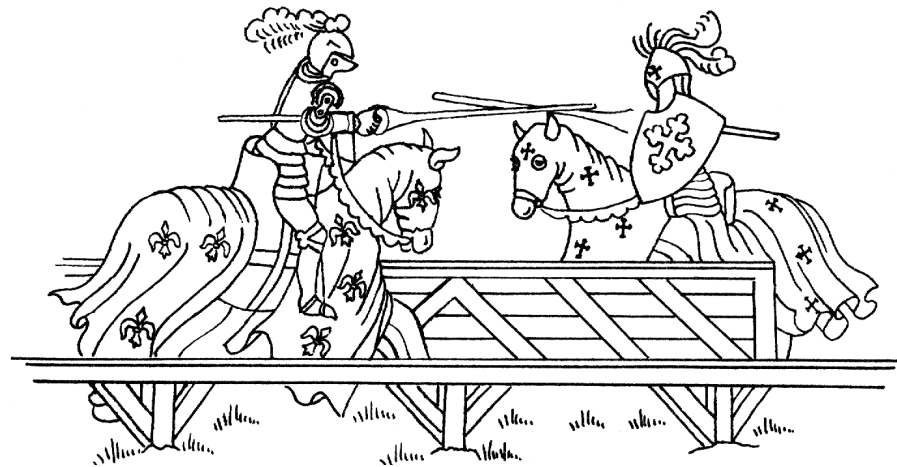
i milosrdnost k slabšímu soku. Jednalo se zpravidla o soubor zápasů dvojic rytířů v plné zbroji snažících se dřevcem vyhodit jeden druhého ze sedla. Pokud byl zápas nerozhodnut, sesedli rytíři z koní a bili se meči či sekerami. Poražený se stával zajatcem vítěze a musel se vykoupit. Většinou ztrácel koně a brnění, což tehdy představovalo nemalé jmění.

Turnaje k nám přišly z Německa a konaly se podle francouzských a španělských vzorů. Zvláště významné a nejpočetněji zastoupené turnaje se pořádaly při slavnostních příležitostech, jakými byly například korunovace nebo královské svatby. Takovéto události byly pokládány za svátek a prostý lid měl volno, aby se mohl oslav zúčastnit.

Okázalý turnaj byl v Praze pořádán dne 2. června 1297 při velkolepé korunovaci krále Václava II. (1278–1305) a neméně slavný turnaj se odbyval dne 24. února 1321 na Staroměstském rynku (náměstí), kde se sešlo množství panstva a rytířstva domácího i cizího. Ozdobou tohoto klání byl jeho pořadatel, český král Jan Lucemburský (1310–1346), který byl pokládán ve své době za nejpřednějšího rytíře celého křesťanského světa. Pro krále Jana, který nastoupil ve skvostném brnění, však pražský turnaj neskončil šťastně. Spadl totiž z koně a byl koni tak pošlapán a pokopán, že ho těžce zraněného odnesli z kolbiště.

Čechové vůbec vynikali v tomto rytířském sportu. Vzpomeňme třeba na Jana z Michalovic, který šířil slávu své země na kolbištích

od Porýnska až po Paříž. Obzvláště významné v tomto smyslu bylo i poselstvo krále Jiřího z Poděbrad (1458–1471) v letech 1465–1467, které vedl bratr královny manželky pan Lev z Rožmitálu. Poselstvo projelo Německo, Anglii, Francii, Španělsko, Portugalsko a Itálii a vedle politických cílů se jeho členové, zvláště pan Jan Žehrovský z Kolovrat, Bořita z Martinic, Burian ze Švamberka, Václav Pětipeský z Chýš a Václav Šašek z Bříkova, proslavili i svými znamenitými výsledky na řadě turnajů, jak o tom barvitě vypráví ve své knize *Z Čech až na konec světa* Alois Jirásek.

Středověký turnaj

Jedním z posledních velkých turnajů v Čechách byl pěší turnaj s meči na oslavu korunovace krále Ferdinanda I. (1526–1564) roku 1527. Sám král se ve Vladislavském sále Pražského hradu boje zúčastnil a klání přihlíželo, na zvláštních tribunách potažených koberci, vedle královny Anny i množství jiných dam, starších velmožů a dokonce i prostý lid. Rytířské turnaje však v průběhu 16. století zanikly.

Posledním důvodem, proč se heraldika tak rychle rozšířila a ujala po celé Evropě, byl vzrůst administrativy vyžadující podpis. Naprostá většina rytířů a králů té doby neuměla číst ani psát a ani to nepotřebovala, protože jejich hlavním „zaměstnáním“ bylo bránit křesťanství se zbraní v ruce. Proto se také stala heraldika vítanou náhražkou za jejich negramotnost. Na místo podpisu připojovali na důkaz pravosti listin pečetě s obrazem svých štítů.

V mnohých učebnicích dějepisu se například traduje, že anglický král Jan zvaný Bezzemek (1199–1216) „podepsal“ dne 15. června 1215 na malém ostrůvku Runnymede na Temži nedaleko Windsoru tzv. Velkou listinu svobod (*Magna Charta Libertatum*), která představuje počátek nejstaršího parlamentního zřízení v Evropě. To ovšem není pravda, protože král Jan k listině pouze připojil svou pečeť.

Tato praxe, řešící problém negramotnosti, vrcholí kolem roku 1300. Bylo však naprosto nezbytné, aby se znaky dědily z otce

Český herold

na syna, protože jinak by heraldika neplnila svou novou funkci. Dědičnost erbů se tak stala výrazem prohlubující se feudalizace společnosti a vytváření šlechty jako uzavřené třídy. Dědičnost erbů sice nevzniká kvůli této nové funkci heraldiky, ale stává se jejím důsledkem.

Nová funkce heraldiky a zároveň vzrůstající počet znaků si vynutily potřebu evidence nejen erbů, ale i jejich uživatelů. Tak vzniká úřad heroldský, a to zhruba ve 13. století. Jeho prvotní náplní byla činnost heroldů – poslů, hlasatelů, parlamentářů (vyjednávačů), vyhlášovatelů válek, soudců a rozhodčích při turnajích či

šlechtických sporech. K tomu ke všemu nezbytně museli heroldi znát rytíře, jejich jména, tituly i znaky. Později začali heroldi organizovat a řídit průběhy turnajů, kdy svolávali účastníky, vyvolávali jejich jména, dohlíželi na dodržování pravidel a vyhlášovali vítěze. Odtud byl již jen krůček k organizování ceremonií vůbec.

Heroldi ve válkách nikdy nebojovali s příslušelo jim dokonce právo nedotknutelnosti. Měli svůj zvláštní úřední oděv, kterému se říkalo tabard, dále pak klobouk či baret zdobený pery, zdobenou hůl či žezlo a řetěz s odznakem úřadu kolem šíje. Tabard neboli znakový plášť měl tvar dalmatiky a vpředu a vzadu (a někdy i na ramenou) byly vyšity znaky heroldova pána. Příchod heroldů byl ohlašován trubači v livrejích (v šatu v heraldických tinkturách znaku pána), na jejichž trubkách byly připevněny zvláštní praporce (šátky) se znakovými emblémy. Funkci trubačů vykonávali většinou pomocníci heroldů.

Protože se heroldi (latinsky *heraldus*) stali postupně nejvyšší autoritou ve věcech týkajících se užívání znaků, začalo se studiu těchto dědičných symbolů říkat heraldika.

Heroldi byli sdružováni v tzv. heroldii. Ve Francii vytvořil takovou heroldii již roku 1406 král Karel VI. (1380–1422). V Anglii jsou první heroldi doloženi k roku 1170, ale byl to až Richard III. (1483–1485), který roku 1484, při příležitosti turnaje, vydal zvláštní chartu, v níž stanovil práva a povinnosti heroldů.

V míru podléhala heroldie nejvyššímu maršálkovi království a po dobu válek vrchnímu veliteli vojsk.

V čele heroldie stál král heroldů, kterého jmenoval sám panovník, dal mu zvláštní jméno, vylil mu na hlavu víno a udělil mu výsady, podle nichž byla všem přikazována povinnost ho poslouchat, chovat ho v úctě, a dal mu možnost cokoliv svobodně prodávat beze cla. Jeho úloha byla jednak teoretická (dodržovat pravidla a předpisy heraldiky) a jednak praktická (popisovat znaky, kreslit je a dbát, aby nedocházelo k opakování téhož znaku).

Členy heroldie byli heroldi a ještě jejich pomocníci (*persevanti*). Každý král heroldů a později i ostatní členové heroldie měli svá vlastní úřední jména, která byla volena různě podle názvů zemí nebo podle námětů na znacích a rádech, popřípadě podle tinktur, hesel či odznaků. Tak herold císaře Fridricha III. (1452–1493) měl úřední jméno Německá říše, zatímco herold císaře Karla V. (1519–1556) Německo, skotský král heroldů Lev, v Anglii pak Podvazek, Červený kříž, Červený drak, Modrý plášť či Padací mříž.

Heroldie byly výsadou suverénních vladařů a velmožů. Náplň povinností heroldů se časem měnila. Od 16. století, kdy se s nimi setkáváme již jen na královských dvorech, až do dnešních dob zbyly heroldům tyto povinnosti:

organizovat korunovace, sněmy, královské sňatky a pohřby či jiné státní obřady

udělovat nové znaky a přijímat k rytířským řádům (pouze však heroldští králové)

být oficiálními poradci ve všech heraldických a genealogických záležitostech.

Mimo tyto řádné heroldy mohou být ještě jmenováni heroldi mimořádní, a to v dobách, kdy je toho třeba či je o heraldiku zvýšený zájem.

Dodnes existuje ve světě řada heroldií, a to nejen v monarchiích (Anglie, Skotsko, Dánsko, Švédsko, Holandsko, Belgie, Španělsko), ale i některých republikách (Finsko, Irsko, Jihoafrická republika).

Heroldie jsou záležitostí především západní Evropy. V českých zemích máme dochované jen zcela ojedinělé zmínky o existenci heroldů. Organizační zařazení heroldů v našich zemích je naprosto nejasné, snad byli součástí tzv. dvorské kanceláře.

Užívání znaků však nezůstalo dlouho výlučným postavením šlechty. Od 13. století se proměňovala středověká společnost, když peněžní vztahy, a zvláště města rozrušily starou společenskou skladbu. S tím se měnila i funkce a podstata znaků. Původně ryze vojenský charakter znaků byl zatlačen jeho významem právním. Znaky začaly používat i církevní a světské instituce i města a toto rozšíření uživatelů zahájilo novou epochu ve vývoji heraldiky. Znak zůstal symbolem rodové, právní a společenské privilegovanosti (výsad).

Dalším mezníkem v dějinách heraldiky se stal vynález a rozšíření palných zbraní v období 15.–17. století. Jejich následkem začali totiž rytíři ztrácet ve válce své výlučné postavení a heraldika svou přirozenou vojenskou funkci. Nezanikla však a znaky se užívaly dál – na pečetích, na portálech paláců, na branách měst, hradů, tvrzí i jinde. V této době se heraldiky chápou umělci a výtvarníci, kteří užívají i nadále štít a přílbu jako tradiční základ, ale více než na již nepotřebnou praktičnost, hledí na pompéznost a dekorativnost. Tak se heraldika stala čistě objektem symboliky, jejíž přítomnost nelze popřít ani v jejích počátcích, ale tehdy hrála druhořadou roli – hlavním smyslem byla funkce rozlišovací. Nyní však vznikají umělé pověsti s cílem vysvětlit vznik a obraz štítu. Vyskytly se i snahy dávat jednotlivým figurám alegorické významy (například břevnu byl připisován význam „umírněnosti“, což ovšem neodpovídá historické skutečnosti). Tvrzení, že každý znak má svůj konkrétní význam, je zcela falešné.

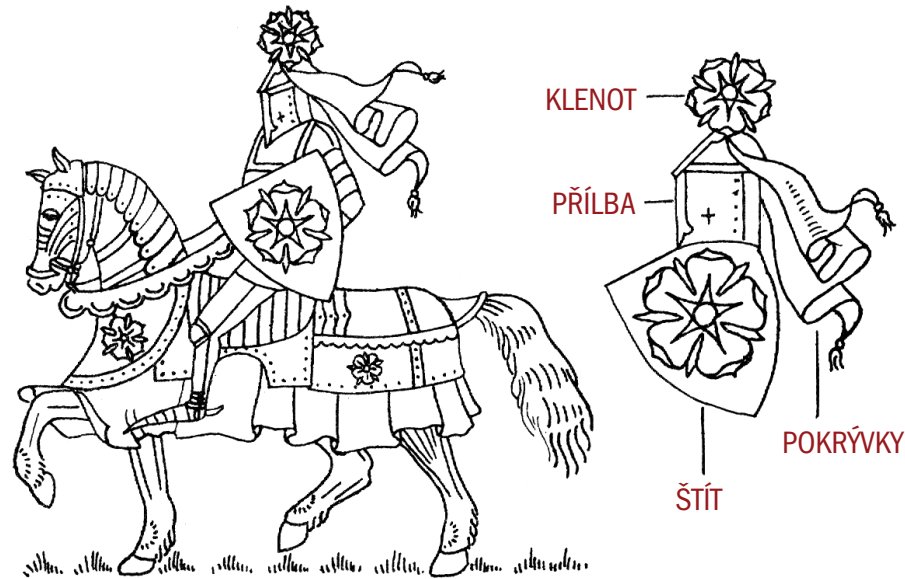
ZNAK

Obraťme však již svou pozornost na vlastní znak či erb. Jde o trvalé znamení ve štítě, vytvořené podle ustálených heraldických pravidel, které určuje fyzickou či právnickou osobu na základě vžitého nebo uděleného práva.

České slovo erb (polské *herb*, ruské *gerb*) je původu německého (*Erbe*) a znamená ve staročeštině zděděný statek, dědic, ale také předek. Již samo slovo tedy označuje dědičnost erbu. Německy se erb řekne *Wappen*, což asi souvisí s *Waffe*, tj. zbraň, zbroj. V češtině se mnohdy slova *erb* a *znak* libovolně zaměňují, i když by bylo správnější hovořit o erbu u šlechtických rodin, kdy se erby dědí z otce na syna, a o znaku v případě státu, měst či cechů, kde jejich užití mělo obecnou platnost a nevztahovalo se na konkrétní osobu, nebo v případě církevních hodnostářů, jejichž smrtí zanikl i znak.

Podíváme-li se na typický šlechtický erb, vidíme, že se skládá z několika částí. Nejčastěji to bývá štít, přilba, přikryvadla, točence nebo korunka a klenot. Takovému erbu říkáme erb úplný, protože obsahuje všechny základní znakové složky a představuje jen určitou zjednodušenou podobiznu rytíře připraveného k boji: hrud' krytá štítem a nad ním hlava v přilbě s ozdobami. V pozdějších dobách ještě přibýly tzv. honosné kusy, které nebyly nikdy funkční, ale postupem doby se staly odznaky výjimečnosti a různých privilegií. Jsou to řádové dekorace, hodnostní odznaky, koruny, čepice a klobouky, štítonoši, prapory, půda, trofeje, hesla, bojové pokrývky a pláště.

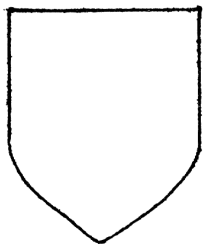
Všechny složky erbu mohou chybět, štít ne. Tvoří základní a nezastupitelnou součást znaku. Pokud znak tvoří pouze štít, hovoříme o znaku neúplném.

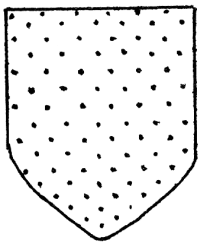
Středověký rytíř v plné zbroji a jeho symbolické ztvárnění ve formě erbu

TINKTURY

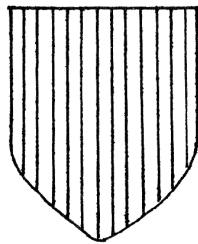
Snad každého při pohledu na nejrůznější znaky musí upoutat jejich úžasná barevnost. Všechny tyto „barvy“, nazývané v heraldice tinkturami, se pak dělí na barvy, kovy a kožešiny.

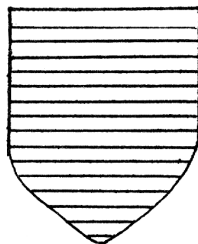
stříbro

zlato

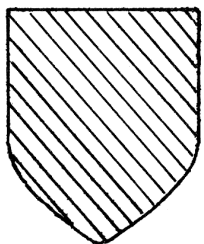
červená

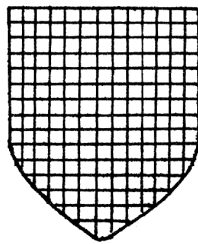
modrá

Kovy:

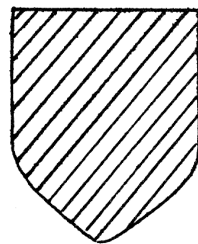
Barvy:

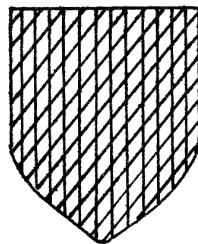
zelená

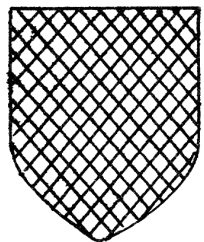
černá

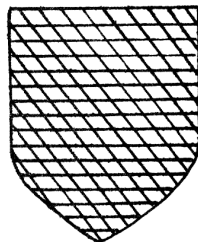
purpurová

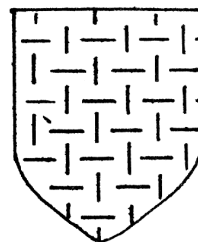
oranžová

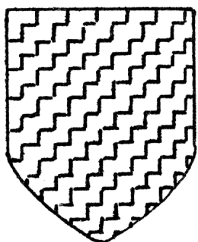
tmavorudá

hnědá

šedá

přirozená barva

Není-li možné erb vymalovat barevně, užívají se obyčejně šrafy, které jednotlivé tinktury zastupují. Platí přitom zásada, že svislý směr je vždy určen osou štítu. Šrafovaní při nebarevném vyobrazení erbů bylo zavedeno již v 16. století. První použití heraldického šrafovaní nalezneme na brabantské mapě rytce Zangria před rokem 1600. Šrafuru, která se používá dodnes, použil poprvé ve spise *Tesserae gentilitiae* (Rodové znaky) z roku 1638 jezuita Silvestr Petra Sancta, avšak jejím autorem je prý Marcus Vulson de la Colombière. Předtím bylo šrafovaní nesjednocené anebo se k označení tinktur většinou používala jejich počáteční písmena, nebo dokonce názvy kamenů či astronomická znamení planet. Kdysi totiž někteří heraldici rozlišovali vznešenost tím, že popisovaly erby císařů, králů a královských princů planetárními označeními, erby vyšší šlechty drahými kameny a erb nižší šlechty kovy a barvami. Dnes se již tohoto složitého systému nepoužívá a znaky jsou popisovány jen tinkturami.

V heraldice neexistují žádné pastelové odstíny, ale pouze základní tóny tinktur. Všechny tinktury jsou rovnocenné a není správné dávat některé z nich přednost před druhou, i když, jak si ještě ukážeme, docházelo dříve i k takovým polepšením znaků, kdy panovník pouze „polepšil“ stříbro za zlato (například polepšení znaku města Prahy z roku 1475).

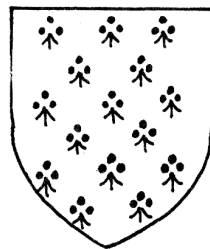
Rozdělení tinktur na kovy, barvy a kožešiny přináší následující tabulka:

	šrafování	kámen	planeta
1) kovy			
stříbro	prázdné pole	perla	Měsíc
zlato	tečkování	topas	Slunce
2) barvy			
červená	svisle (oheň)	rubín	Mars
modrá	vodorovně (voda)	safír	Jupiter
zelená	pokosem (tráva)	smaragd	Venuše
černá	svisle a vodorovně	diamant	Saturn

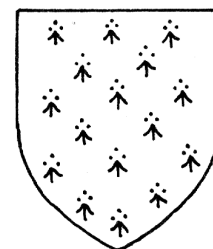
Tyto barvy nazýváme základními a v období, kdy heraldika plnila svou vojenskou funkci, se jiné nevyskytovaly. Teprve později přibýly ještě:

purpurová	pošikem	ametyst	Merkur
oranžová	svisle a pošikem	hyacint	Dračí hlava
tmavorudá	pokosem a pošikem	dardonyx	Dračí ocas
hnědá	vodorovně a pokosem		
šedá	vodorovné a svislé		
	krátké čárky v řadách		
přirozená	vroubkovaně pošikem		

Výraz „v přirozené barvě“ se vztahuje například k označení barvy lidské pokožky, vybarvení zvěře, rostlin apod.

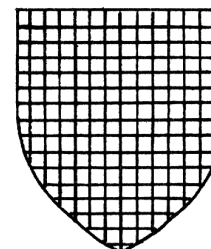

hermelín

Kožešiny:

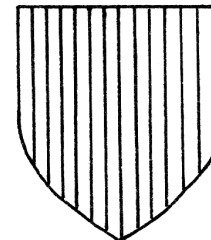
hermelín

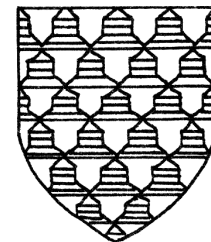
sobol

3) kožešiny

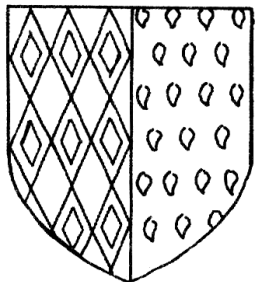
hermelín	tři tečky, z kterých vybíhají dolů tři čárky; (ve skutečnosti jde o useknuté ocásky hranostaje, které na konci zůstávají i v zimě červené)
sobol	svisle a vodorovně (jako černá)
kunina	svisle (jako červená)
popeličina	řady malých modrostříbrných střídaně obrácených štítků (zvonků); (ve skutečnosti byla zhotovena z bříšek a zad šedé vevery - popelky)

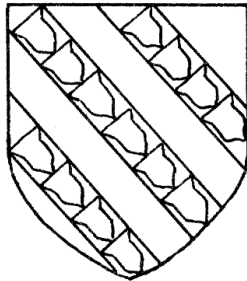
kunina

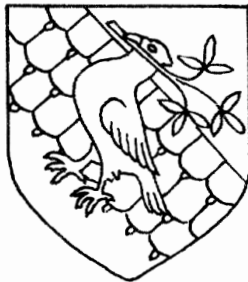
popeličina

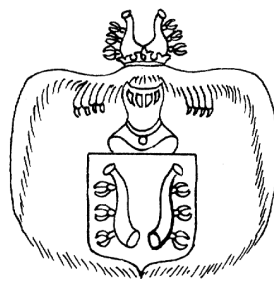
Rohan

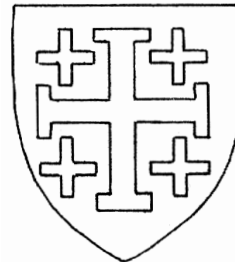
Buquoy

Cech kožešníků

Chorynský
z Ledské

Jeruzalém

Villani
de Castelo Pilonico

Lucembursko

Na rozdíl od Velké Británie a Francie byly kožešiny v české heraldice velmi vzácné. Známe je hlavně z erbů cizích rodů u nás usazených. Tak například knížata Rohanové (drželi zámky Sychrov a Choustník) užívala celé jedno pole (bretoňské) pokryté hermelínem anebo hrabata Buquoy de Longueval (vlastnili hrad Rožmberk) měla v červeném štítě tři pokosná břevna potažená popeličinou. Zcela výjimečně byl roku 1473 králem Vladislavem II. (1471–1516) udělen cechu staroměstských kožešníků znak, v němž spatřujeme pokosné břevno potažené hermelínem. Hermelínu se však u nás běžně používalo jako podšití knížecího pláště a pouze hrabata Chorynští z Ledské užívala ojediněle na plášti medvědí kůži.

Jedním z nejdůležitějších pravidel heraldiky je, že barva nesmí přijít na barvu, kov na kov a kožešina na kožešinu. Tato zásada byla kdysi diktována základním požadavkem heraldiky – zřetelností. Je zřejmé, že stříbrný nebo zlatý kříž v modrém nebo červeném poli byl zdaleka mnohem viditelnější než třeba červený kříž v modrém poli.

Přesto však existuje řada výjimek z tohoto pravidla. Tak již jeden z prvních znaků – znak království jeruzalémského – odporuje této zásadě (ve stříbrném štítě zlatý berličkový kříž doprovázený mezi rameny čtyřmi menšími rovnoramennými křížky). Nevíme přesně, proč došlo k porušení tohoto základního pravidla heraldiky v době jejího tvůrčího rozvoje, ale všeobecně se má za to, že tím byl

sledován záměr i znakově nějak zdůraznit význam Jeruzaléma pro tehdejší křesťanský svět. Mnozí heraldici se pokoušeli vysvětlit i oněch pět křížů ve znaku. Jedni tvrdili, že mají představovat pět ran Kristových, zatímco jiní, a jejich názor se zdá být pravděpodobnější, vykládají znak tak, že velký berličkový kříž představuje Krista a čtyři malé křížky reprezentují evangelisty.

Jako další příklad si uvedme erb svobodných pánů Villani de Castelo Pilonico, jejichž původním znakem (po polepšení

Znázornění heraldické
pravé a levé strany

z roku 1642 na středním štítu) je v modrém štítě černá zlatě korunovaná orlice. Podobně i město Heřmanův Městec užívá zelený leknínový list v modrém poli.

V některých případech je však tuto zásadu porušit nezbytné. Tak například erb Lucemburska tvoří devětkrát modrostříbrně dělený štít, na němž je červený lev. V tomto případě pak nelze dodržet zásadu, že barva se neklade na barvu a místy musí přijít červená na modrou. Podobně stříbrno-červeně šachovaná moravská orlice v modrém poli se důsledně nedrží tohoto pravidla.

Lem štítu se rovněž nemusí podřizovat této zásadě, takže lem i pole štítu mohou být obojí barevné, kovové nebo kožešinové. U zvířat v heraldice bývají zpravidla zuby, jazyk, drápy, zobák, rohy, kopyta, hříva apod. odlišné tinktury od těla. Je-li například zlatý lev na červeném poli, pak se tato tzv. zbroj maluje modrá. Chybou rovněž není, když je ve zlatém štítě černý císařský orel se zlatou svatozáří a se zlatou zbrojí, popřípadě je i zlatě korunován.

Jiným důležitým pravidlem a zvláštností heraldiky je posuzování pravé a levé strany. Díváme-li se na nakreslený erb, je heraldicky pravá strana na kresbě na straně levé a heraldicky levá strana na pravé straně kresby. Toto opačné chápání stran je dáno kurtoazií (z francouzského *la courtoisie* – dvornost, zdvořilost), kdy nositel erbu má přednost před pozorovatelem a erb se posuzuje z hlediska jeho držitele.

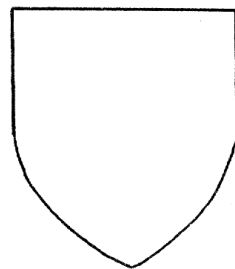
A nyní se podívejme na jednotlivé složky erbů.

ŠTÍT

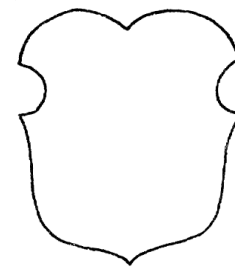
Štít je nejdůležitější částí erbu. Všechny ostatní části erbu mohou chybět a erb stále zůstane erbem, jenom štít ne. Řekli jsme si již, že nejstarší štíty byly velice jednoduché, a to z praktických vojenských důvodů, aby byly zřetelné a na dálku snadno rozpoznatelné.

Tvar štítu se během času měnil a v dobách živé heraldiky ho ovlivňovaly změny ve způsobu boje. Na některých starých štítech vidíme na heraldicky pravé straně jakýsi výkrojek, který se odborně nazývá tarč a sloužil rytířům k založení dřevce.

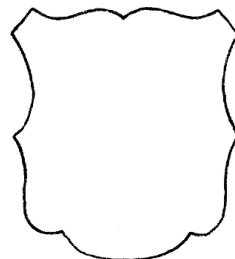
Tvar štítu se nikdy nepopisuje (neblasonuje) a víceméně jeho provedení závisí na vůli kreslíře, který však musí respektovat především umělecký sloh (hovoříme pak o štítech gotických, renesančních apod.) a někdy také provenienci (štíty normandské, španělské, italské apod.). Provenienci je třeba respektovat pouze tehdy, jde-li o znak z jiné oblasti, než je střední Evropa, a i tam jsou výrazné odchylky spíše výjimkou. Uvedené názvy štítů nejsou jednoznačným označením teritoria a užívalo se jich v různých dobách a v různých zemích. Není však možné, aby rodina, která dostala erb v 19. století, užívala gotický štít. V období baroka se hojně užívalo i kartuší, hlavně u znaků duchovenstva. V některých západních zemích měly dámy zvláštní tvary štítů, aby se zvýraznila skutečnost, že se ženy bojů nezúčastňovaly. Byly to především štíty routové, avšak v Belgii a v severní Francii se u dam

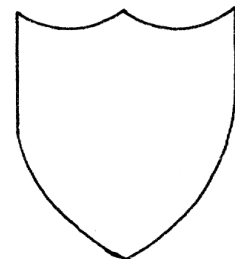
gotický

renesanční

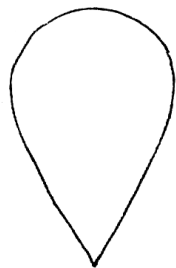
barokový

empírový

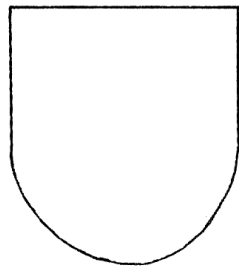
Tvary štítů:

užívá daleko více štít oválný. V našich zemích se však nedělaly rozdíly ve tvarech štítů mužů a žen. Avšak i v české heraldice byl routový štít udělen. Stalo se tak za císaře Josefa I. (1705–1711), který dne 22. září 1706 povýšil diplomem dosavadní c. k. nadační

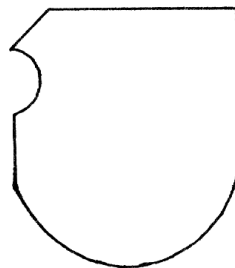

Tvary štítů:

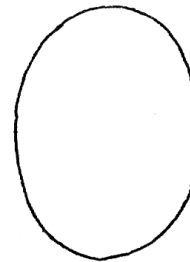
normanský

španělský

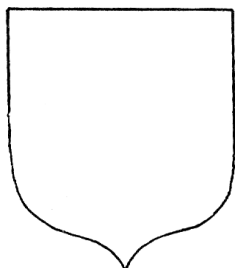

kolčí

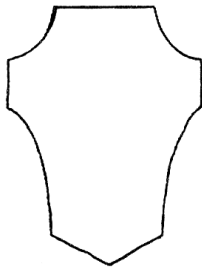

Tvary štítů:

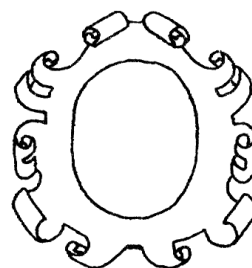
oválný

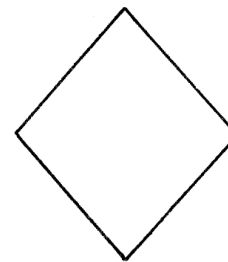
francouzský

italský

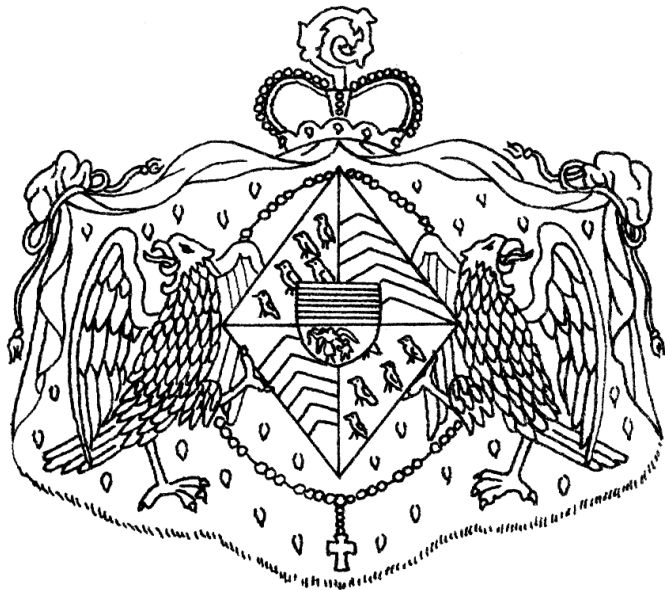
kartuše

routový

Ústav sv. Andělů pro šlechtičny na Novém Městě pražském na říšský světský ústav a jeho abatyše na kněžny. O den později potvrdil Josef I. dalším diplomem okněžnění abatyší ústavu z titulu českého krále. V obou případech je znak novoměstského ústavu

šlechtičen výslovně udělen na routovém štítě. Je odvozen od znaku první abatyše ústavu Marie Josefy Gertrudy hraběnky von Berlepsch, totiž zlatý čtvrcený štít se zlatým děleným středním štítkem, v jehož horní polovině tři černá břevna a v dolní polovině

Routový štít ve znaku Ústavu sv. Andělů na Novém Městě pražském

patron ústavu, sv. Anděl strážný, vedoucí levou rukou chlapce a ukazující ukazováčkem napřažené pravice na pruh nebeské záře s nápisem GOTT ALLEIN (Jediný Bůh), v 1. a 4. poli čtvrceného štítu pět papoušků (2, 2, 1), ve 2. a 3. poli tři černé krokve nad sebou. Routový štít je ovínut černým rúžencem se zlatými otčenáši a zlatým přivěšeným křížkem a je držěn po obou stranách dvěma

rozkřídlenými orly přirozených barev. Vše na knížecím plášti s korunou, za níž je ještě berla abatyší.

Pozice štítu v erbu bývá dvojí. Buď je štít kreslen kolmo, anebo poněkud našikmo, což někteří heraldici pokládají za správnější, protože to odpovídá středověké praxi, kdy rytíři nosili štíty zavěšené na hrudi. Nad štítem pak skutečně byla vidět jen přilba s klenotem a přikryvadly – tedy pouze to, co lze vidět na nejstarších znacích.

FIGURY

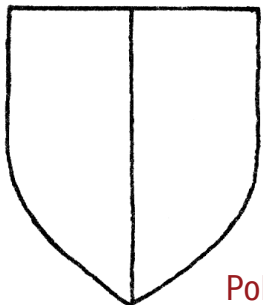
Vše, co klademe do štítu, nazýváme erbovním či znakovým znamením nebo figurou. Zásadně dělíme všechny figury na dvě skupiny:

- heraldské figury, kdy je štít dělen různými čarami na pole různého geometrického tvaru
- obecné figury, což jsou heraldicky stylizované postavy, zvířata, rostliny a věci.

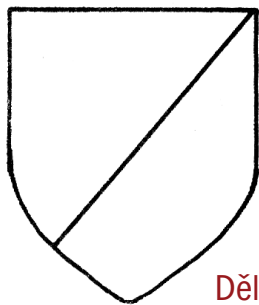
V západní Evropě však žije dodnes několik málo prastarých rodin, jejichž štít nenese výjimečně ani heraldskou figuru, ani obecné znamení. Takovýmto štítům říkáme štíty prosté.

Znamení heraldská jsou obrazce ve štítě vytvořené čarami vedenými vždy od jedné hrany štítu ke hraně protilehlé.

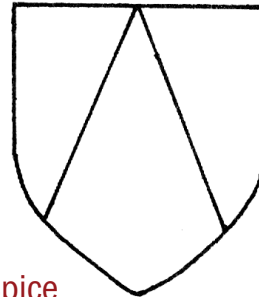
Těmito jednoduchými čarami vznikla tato dělení štítu:

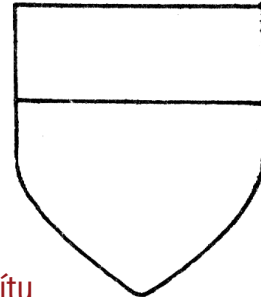
Polcení

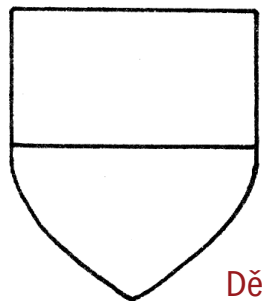
Dělení pošikem

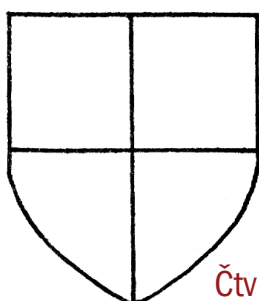
Špice

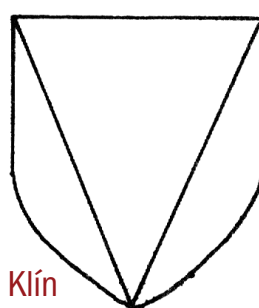
Hlava štítu

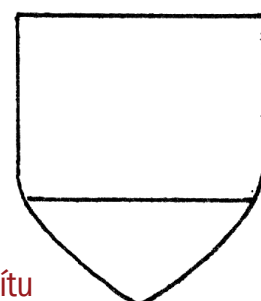
Dělení

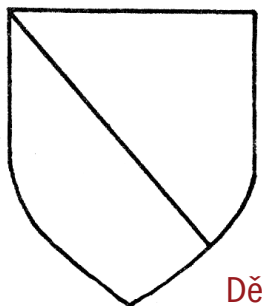
Čtvrcení

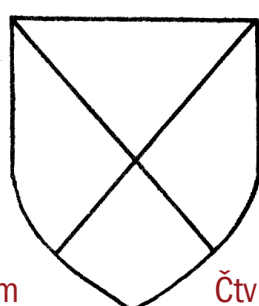
Klín

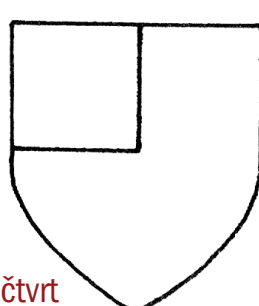
Pata štítu

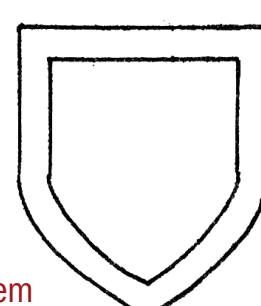
Dělení pokosem

Čtvrcení pokosem

Volná čtvrt

Lem

polcení (svislou čarou uprostřed): Wratislavové z Mitrowicz (Wratislavové z Mitrovic) – červeno-černě polcený štít

dělení (vodorovnou čarou uprostřed): pánové z Plané – červeno-stříbrně dělený štít

pokosem (z heraldicky pravé strany dolů ke straně levé): Krajířové z Krajků – stříbrno-červeně pokosem dělený štít

pošikem (z heraldicky levé strany dolů ke straně pravé): pánové z Jablonic – stříbrno-červeně pošikem dělený štít

čtvrcení (uprostřed kombinací svislé a vodorovné): Voračičtí z Paběnic – stříbrno-modře čtvrcený štít

čtvrcení pokosem (kombinací dělení pokosem a pošikem): Bořikovští z Košemberka – stříbrno-modře pokosem čtvrcený štít

špice (odshora dolů se rozšiřuje): Kbelský z Kapí Hory – červený štít dělený stříbrnou špicí a zdobený 3 (2, 1) růžemi střídavých tinctur

klín (odshora dolů se zužuje): von Liechtenstein-Castelcorn (Lichtenštejn) – v modrém štítě stříbrný klín

volná čtvrt (pravý horní roh štítu)

hlava štítu (dělením v horní části štítu)

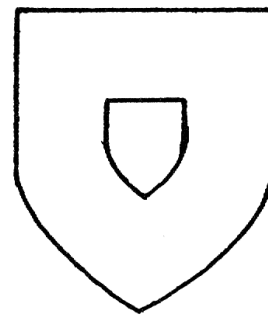
pata štítu (dělením v dolní části štítu)

lem (orámováním uvnitř štítu): knížata Fürstenbergové mají obláčkový lem, Kladenští z Kladna černý štít se stříbrným lemem

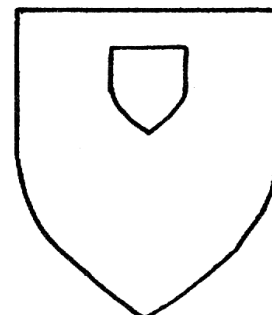
střední (srdeční) štítek (uprostřed štítu) } Všechny tyto typy štítků musí mít stejný tvar jako hlavní štít a při popisu mají přednost.

čestný štítek (u hlavy štítu)

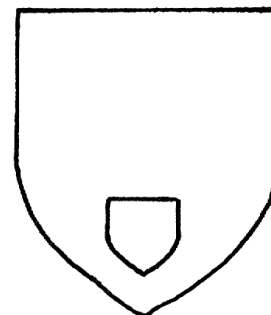
pupeční štítek (u paty štítu)

Střední štítek

Čestný štítek

Pupeční štítek

Vedle tohoto základního dělení mohou existovat ještě různé kombinace. Například:

Hrušovští: polceno, vpravo černo-stříbrně děleno, vlevo červené pole

Brzánové z Harasova: polceno, vpravo stříbrné pole, vlevo červeno-černě děleno

Kamýtský ze Lstiboře: děleno, nahoře stříbrno-červeně polceno,
dole černé pole

Nejjednodušší heraldské figury odpovídají jménem i postavením
dělení štítu a vznikly dvojením čar a jsou umístěny ve štítě:

kůl: Mitrovští z Nemyšle – stříbrný kůl v červeném poli

břevno: arcibiskupství pražské – zlaté břevno v černém poli

břevno pokosem: Chrt z Ertína – ve stříbrném štítě červené
břevno pokosem

břevno pošikem: Votický z Votic – ve zlatém štítě modré břevno
pošikem

heraldský kříž: pánové z Rottalu – stříbrný heraldský kříž
v červeném štítě

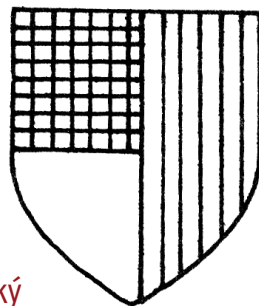
svatoondřejský kříž: pánové z Chřínova – v červeném štítě
stříbrno-modře šachovaný svatoondřejský kříž

krokev: hrabata Ledeburové – v červeném štítě stříbrná krokev

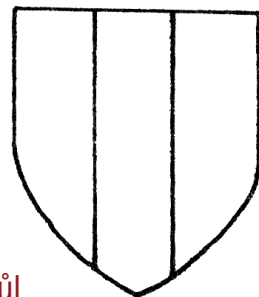
Počet těchto čar může být libovolně opakován. Potom je ale nutné
v popisu uvádět počet příslušného dělení.

Je-li štít dělen stejným počtem svislých a vodorovných čar
(nejméně však třemi), hovoříme o šachovnici nebo
o šachovnicovém děleném štítě.

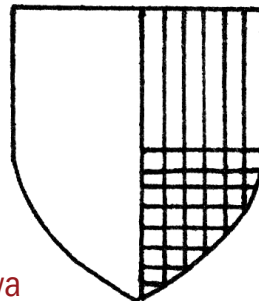
Je-li štít čtvrcen a zároveň dělen pokosem a pošikem, hovoříme
o tzv. štenyři (u nás výjimečný ve znaku Hirzy ze Zvíkova,
ve Skotsku Campbellové, vévodové z Argyllu).

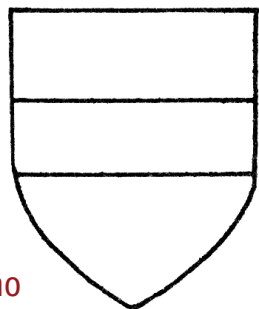
Hrušovský

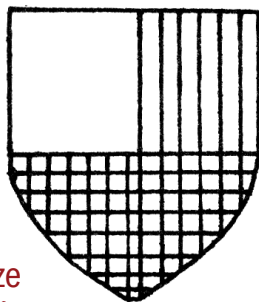
Kůl

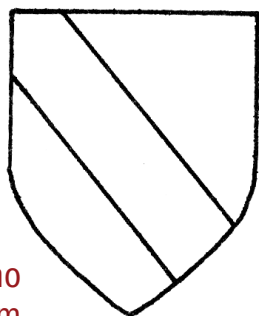
Hrzán z Harasova

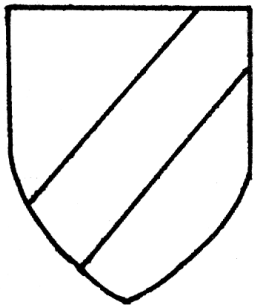
Břevno

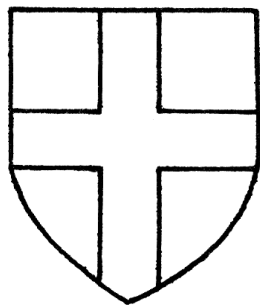
Kamýtský ze
Lstiboře

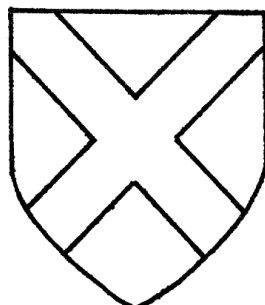
Břevno
pokosem

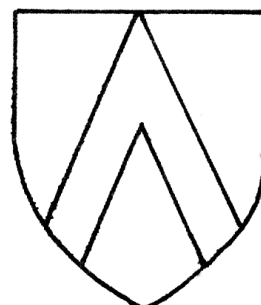
Břevno pošikem

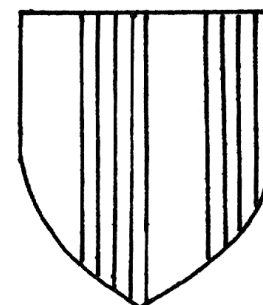
Heroldský kříž

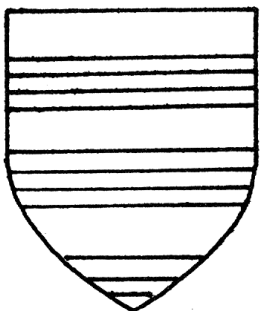
Svatoondřejský kříž

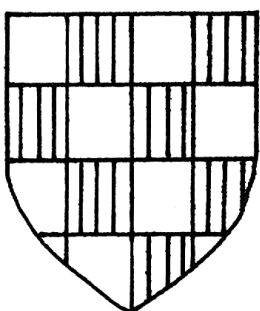
Krokev

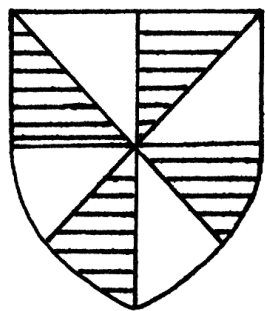
Tříkrát stříbrno-
červeně polcený štít

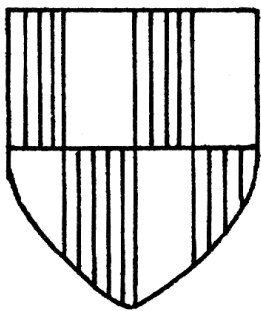
Pětkrát stříbrno-
modře dělený štít

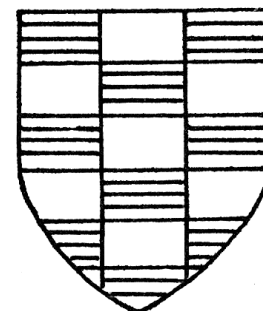
Šachovnice

Štenýř

Šindele

Cihly

Převládá-li polcení nad dělením, co do počtu čar, vznikají tzv. šindele, je-li tomu naopak, vznikají cihly.

Z toho, co jsme si tu již řekli, je zřejmé, že se takto nabízí takřka nekonečné množství kombinací a variant. Přitom však ještě nemusí být tyto čáry vždy rovné, ale můžeme použít k dělení štítu i jiných čar. Z jejich velkého množství si uvedme alespoň:

čáry vlnovité

čáry pilovité (dělení špicemi)

cimbuří (dělení stínkami)

oblouk apod.

Dělení: čarou vlnovitou

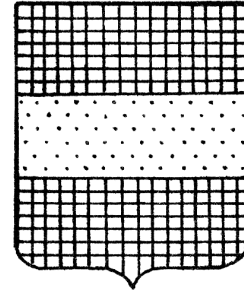
čarou pilovitou

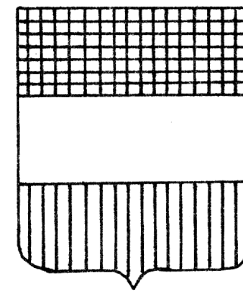
cimbuřím (stínkami)

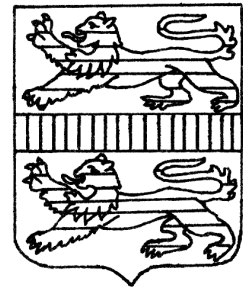
oblouky

Arcibiskupství
pražské

Trčka z Lípy

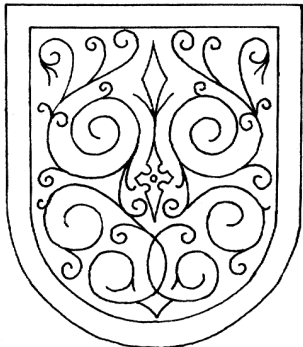

Schenk
von
Stauffenberg

V mnohých heraldických knížkách a příručkách nacházíme přesná vymezení šířek břeven, krokví, ale i hlav či pat štítů. Jejich autoři jsou vedeni dobrou snahou zachovat určité proporce těchto heraldických figur, ale zapomínají na skutečnost, že v jednotlivých polích (tj. v částech štítu vzniklých jeho dělením) mohou být ještě umístovány obecní figury. Aby byly tyto figury zřetelné a dobře viditelné, musí být jejich pole poněkud zvětšena na úkor heraldské figury, která jinak bývá širší. Ukažme si to na příkladu znaku arcibiskupství pražského a erbu hrabat Schenk von Stauffenberg. Z obrázků je jasné, že břevno hrabat von Stauffenberg je užší než u arcibiskupství pražského.

Je však nutné rozlišovat dvakrát dělený štít hrabat Trčků z Lípy a břevno u arcibiskupství pražského.

Někdy se setkáváme u znaků, jejichž pole štítu nenesou žádnou obecnou figuru, s rozmanitými ozdobnými čarami a ornamenty. Tato výzdoba vyplňuje prázdné plochy a jde o projev čistě umělecký. Protože se nejedná o žádnou figuru, neuvádí se v blasonu (v popisu znaku) a také není povinný. Nazývá se damaskování (damascenování) a bylo mu dáno jméno podle vzorků ze vzácných látek z města Damašku v dnešní Sýrii. Heroldské figury jsou patrně starší než obecná znamení a v popisech znaků mají před nimi přednost. V klenotech se nedají kreslit, a proto je třeba položit je na jiný předmět – například na desku, na křídla apod. Znamení obecná jsou všechny ostatní heraldické figury, které se kladou do štítu. Nesmějí se nikdy dotýkat okrajů štítu, ale plochu štítu (pole) musí podle možnosti vyplňovat. Všechna tato znamení

Damaskování

se kreslí značně stylizována a takřka nikdy úplně neodpovídají jejich skutečným předlohám. Důvodem je především zjednodušení, které má usnadnit jejich tvorbu, a také samozřejmě zřetelnost.

Obecné figury v zásadě rozdělujeme na:

I. FIGURY PŘÍROZENÉ

A. životné

1. člověk

celé tělo anebo jen jeho části, například:

rytíř v plné zbroji: svobodný pán Hildprandt von

und zu Ottenhausen

mnich: svobodný pán von Münchhausen

divý muž: Vančura z Řehnic

obrněná paže: Ceyp z Peclinovce (Cejp)

obrněná noha: Pešík z Komárova

hlava Turka: kníže Schwarzenberg (Schwarzenberk) apod.

2. zvířata

bud' celá, nebo jen jejich části, což se týká čtvernožců, ptáků,

plazů, obojživelníků, ryb, hmyzu aj., například:

lev: hrabě Waldstein (Valdštejn)

medvěd: hrabě Chotek z Chotkova a Vojnína

zajíc: Zajíc z Hazmburka

orel, orlice: hrabě Kolowrat (Kolovrat)

kohout: hrabě Straka z Nedabylic

labuť: pán ze Švamberka
 čáp: hrabě Dobřenský z Dobřenic
 husa: hrabě Deym ze Stříteže
 havran: Jíra z Roztok
 kapr: Bechinie (Bechyně) z Lažan
 rak: Žižka z Trocnova apod.

Zvířata se nikdy v heraldice nekreslí podle své zoologické podoby, ale vždy stylizovaně. Důležitou zásadou je, že tyto figury mají vyplňovat štít (pole) co možná nejvíce, a proto sahají svými jednotlivými částmi těla až k okrajům štítu (pole), ale nedotýkají se ho, pokud tak není výslovně stanoveno. Všechna zvířata se kreslí podle povahy a přirozenosti se zdůrazněním síly, odvahy, bojovnosti a mužnosti (zobrazují se i samčí pohlavní orgány). To proto, že původně měla tato znamení sloužit svým zjevem k zastrašení nepřítele, později k demonstraci síly a moci. Proto je také při jejich kresbě kladen důraz na zbroj, což jsou ty části těl, kterých mohla zvířata použít jako zbraně v boji: kopyta, rohy, parohy, kly, zuby, tesáky, zobák, spáry, drápy, ale také jazyk, ploutve a hřívá. Tato zbroj se kreslí odlišnou tinkturou, a to tak, že je-li figura zlatá, má zbroj stříbrnou (v červeném poli modrou), je-li stříbrná, pak zbroj je zlaté (v modrém nebo černém poli je však červená), ve zlatém poli je zbroj červená (jen červené figury ji mají modrou) a v poli stříbrném je zbroj červená (jen červené figury ji mají modrou).

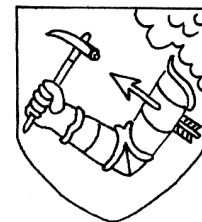
Hildprandt

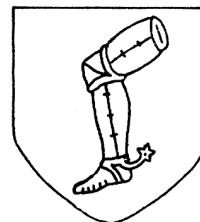
Münchhausen

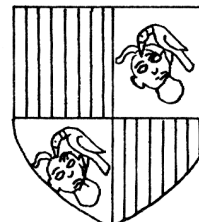
Vančura
z Řehnic

Ceyp
z Peclínovce

Pešík
z Komárova

Schwarzenberg

z Kolowrat

Straka
z Nedabylic

ze Švamberka

Dobřenský
z Dobřenic

Deym
ze Stříteže

Jíra
z Roztok

Lev: sedící

leopard

ve skoku

kráčejí

zpět hledící

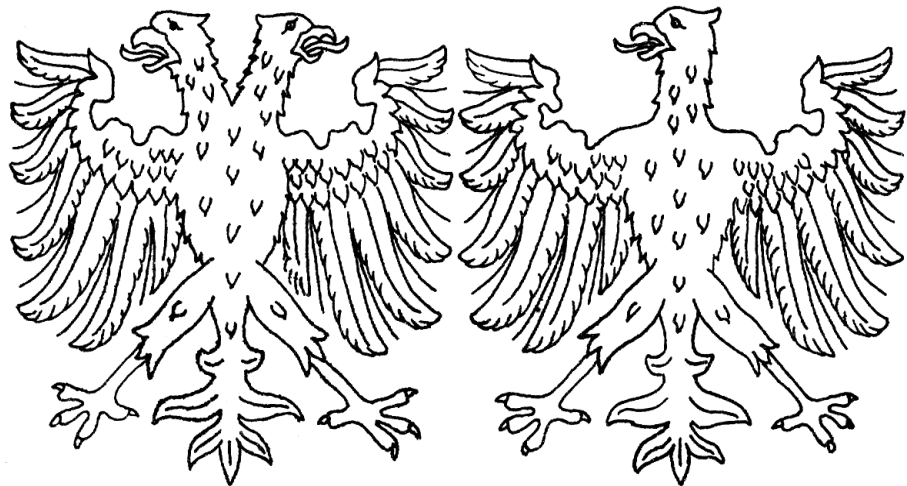

Důležitá je také poloha zvířete ve štítě. U čtvernožců je jejich zpodobení ve skoku, kdy je zvíře vzepjaté na zadních nohách s přední pravou nohou zvednutou, nejběžnější a ani se v blasonu neuvádí. Je-li však zvíře zobrazeno jinak, je to vždy nutné v popisu uvést, například sedící, kráčejí (na třech nohách s pravou přední zdviženou) apod. Je-li kráčejí lev zobrazen s přivrácenou hlavou

(*en face*, tj. hledí do očí pozorovatele), říkáme mu v heraldice leopard (levhart). Heraldický tvor vždy vykračuje pravou nohou. Přirozená poloha všech zvířat je heraldicky doprava, je-li tomu jinak, nesmíme na to v popisu zapomenout. Je také nutné uvést jinou polohu hlavy než vpřed. Dívá-li se zvíře za sebe, říkáme, že je zpět hledící.

V české heraldické terminologii (jako v jediné na světě) také rozlišujeme orlici (má jen jednu hlavu) a orla (se dvěma hlavami). Použijeme-li v popisu těchto označení, není již třeba uvádět počet hlav. Jinak ve světě se mluví o jednohlavém nebo dvouhlavém orlu. Nejznámějšími a nejvznešenějšími heraldickými figurami jsou lev a orel (orlice). Setkáváme se s nimi hlavně v erbech panovníků a vysoké šlechty. Lev jako král zvířat a orel jako král ptactva vyjadřují rytířské ctnosti, odvahu, sílu a statečnost. Orel se kreslí vždy od sebe odvrácenými hlavami, orlice pak vpravo nebo vlevo hledící, někdy přes prsa s páskou nebo pružinou (latinsky *perisionium*).

Rozkřídlený orel (orlice) vznášející se k nebi vyjadřoval nejen vládu „z Boží milosti“, ale též světovládný nárok. Tento symbol si oblíbili již římscí císařové a od nich jej pak převzali císařové němečtí. Dvouhlavý orel se v Německu objevuje již na konci 12. století, od roku 1312 je na praporech německé říše, ale oficiálním říšským znakem se stal až za císaře Zikmunda Lucemburského (1433–1437) roku 1433. Orla pak převzali

Orel

Orlice

i habsburští monarchové a ruští carové. Orlici (i když je v literatuře často nazývána orlem) pak užívali císařové Napoleon I. Bonaparte (1804 až 1814, 1815), mexický Maxmilián (1864–1867), středoafriický Bokassa (1977–1979) a dodnes ji nacházíme ve znacích řady republik (USA, Německo, Polsko, Rakousko apod.). Se lvem (lvice v heraldice neexistují) se pak můžeme setkat ve státních znacích Čech (Československa), Dánska, Norska, Anglie, Skotska, Holandska, Belgie, Lucemburska, Finska apod.

3. rostliny

tj. stromy, keře, květiny apod., buď celé, nebo jejich části či plody:

stromy: rytíř Bartoň z Dobenína

hruška (plod): Hruška z Března

lekní: pánové z Kounic

růže: pánové z Rožmberka

ostrve: pánové z Lipé

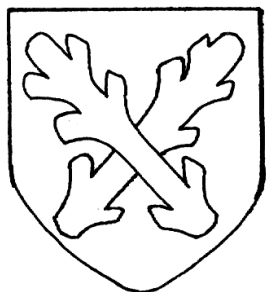
lilie: pánové z Vrbna apod.

Výrazu lekní se používá v heraldice pro leknínový dvojlist dole spojený v kořání.

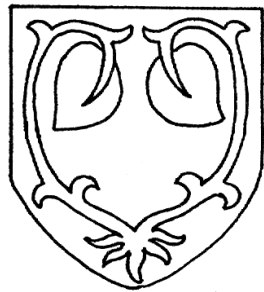
Růže se zpravidla kreslí jako pětistá a její semeník má vždy odlišnou tinkturu.

Ostrve jsou osekáné větve stromu napokos a napošik křížem přeložené. Rozrod Hronoviců (označení pochází od historika Františka Palackého, a to podle osobního jména Hron, když se domníval, že pod tímto jménem nutno hledat prapředka celého rodu) nebo Ronoviců (ze staroněmeckého *Ronn* – ostrev) užíval ve zlatém štítě černé ostrve o šesti sucích (pánové z Lipé, z Lichtenburka, z Ronova a Berkové z Dubé), pouze ostrve pánů Míčanů z Klinštejna téhož původu byly pětisuké.

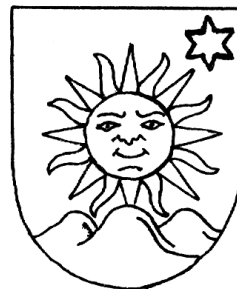
Heraldická lilie se liší od botanické tím, že má tři listy místo pěti a je dvojího druhu – přepásaná nebo nepřepásaná. Oblíbena byla zvláště ve Francii, kde vedle samotné země ji užívalo pět až šest tisíc rodin, měst a korporací.

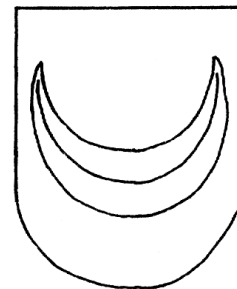
Ostrve

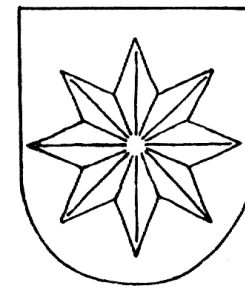
Lekno

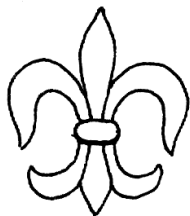
Slunce
(Opočno)

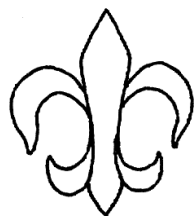
Půlměsíc
(z Vřesovic)

Hvězda
(Sternberg)

Lilie přepásaná

Lilie nepřepásaná

hvězdy (kreslí se vždy šestihroté, pokud mají jiný počet hrotů, je nutné uvést jejich počet v popisu): hrabata Sternbergové mají například hvězdu osmihrotou.

Měsíc a hvězda jsou figury spojené s křížovými výpravami. Měsíc byl původně symbolem Byzantia (Cařihradu, Istanbulu) na paměť bohyně, která jej přinutila jasně svítit, a tím zachránila město před nočním přepadením Filipem Makedonským (359–336 před n. l.). Hvězda pak bezpochyby symbolizovala hvězdu betlémskou. Turci převzali v 15. století od křesťanů měsíc i hvězdu, které se staly dokonce symboly mohamedánů!

B. neživotné

1. pozemské – oheň, voda, oblaka, blesk apod.

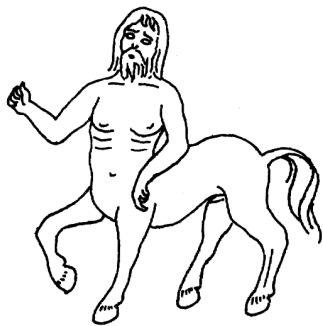
2. nadpozemské

slunce (kreslí se s obličejem): Opočno

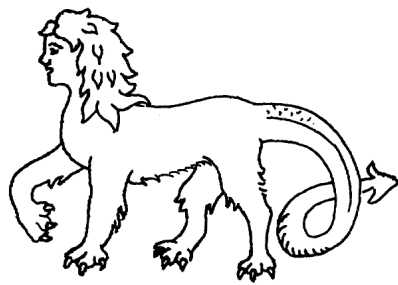
měsíc (kreslí se v srpku): z Vřesovic

Tritón

Kentaur

Chiméra

Harpyje

Mořská panna

Satyr

II. FIGURY NADPŘIROZENÉ

A. bytosti nadpřirozené

1. bůh, světcí, popřípadě jejich atributy

Bůh Otec: Boží Dar

hlava Jana Křtitele: Teplice

sv. Jiří: Jiřetín a Vysoké Mýto

sv. Ondřej: Ondřejov

sv. Tomáš: Dobříš apod.

2. biblické bytosti – ďáblové, andělé, cherubíni (zobrazováni

s dětskou hlavičkou mezi dvěma křídly), serafíni

(dětská hlavička se šesti křídly ve tvaru hvězdy),

Adam a Eva apod.

3. antická a pohanská božstva, například:

Minerva (v brnění a s přilbicí)

Neptun či Poseidón (s trojzubcem)

Hermes (okřídlený mladík) apod.

B. monstra, obludy a nestvůry

1. z těl lidských a zvířecích

Tritón (polonahá postava vousatého starce zakončeného rybím ocasem s pohanskou korunou na hlavě a s trojzubcem v ruce)

kentaur (kůň, který má místo krku a hlavy trup muže)

chiméra (postava zobrazovaná s dívčím obličejem, lví hřívou a nohama, kozím tělem a ocasem saně)

harpyje (nestvůra představovaná jako orel s dívčím obličejem, krkem a poprsím, orlím tělem, křídly a nohama):

ve 4. poli Liechtensteinů

mořská panna (dívka s trupem zakončeným rybím ocasem, zobrazovaná obvykle s hřebenem v jedné a se zrcadlem v druhé ruce): Lomnický z Budče

satyr (monstrum se lvím ocasem a ušima, s nohama antilopy a s obličejem starého muže)

sfinga (tělo lva, křídla orla a hlava s hrudí ženy): svobodný pán Rieger

Sagittarius (jako kentaur, ale trup muže střílí šípem z luku): Matěj z Vykrantic

Meluzína (korunovaná polonahá panna zakončená dvěma rybími ocasy nahoru obrácenými a přidržovanými rukama): Netolický z Netolic

Midas (hlava muže s oslíma ušima): Matěj z Třebče
kohout s mužskou hlavou v klobouku: Česká Třebová

2. z těl zvířat

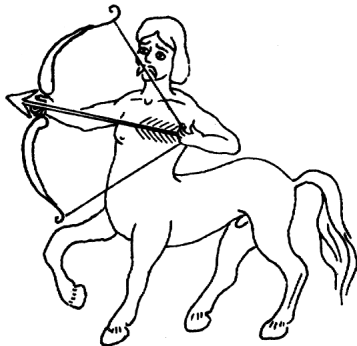
alerion (orlice bez zobáku a pařátů): Lotrinsko

lev sv. Marka (kráčející okřídlený lev s přivrácenou hlavou v aureole a držící v předních tlapách otevřenou knihu): Benátky

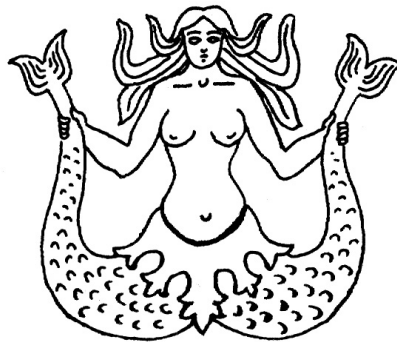
okřídlená ryba: pánové z Bergova a Bzencové z Markvartic

Sfinga

Sagittarius

Meluzína

Midas

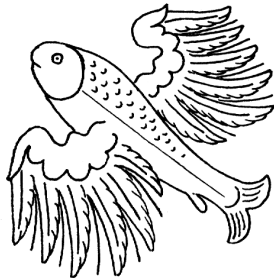
Kohout s mužskou hlavou

Alerion

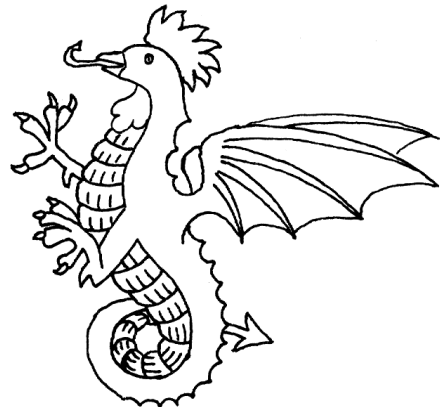
Lev sv. Marka

Okřídlená ryba

Gryf

Drak

C. bájná zvířata

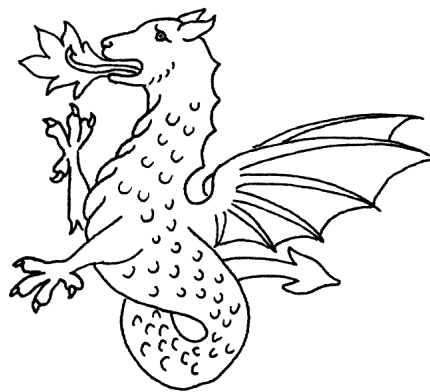
gryf čili pták Noh (polovina lva – uši, trup, zadní nohy a ocas – a polovina orlice – hlava, krk, křídla, přední pařáty):

Sevastopol, rytíř Stránský ze Stránky a Greiffenfelsu

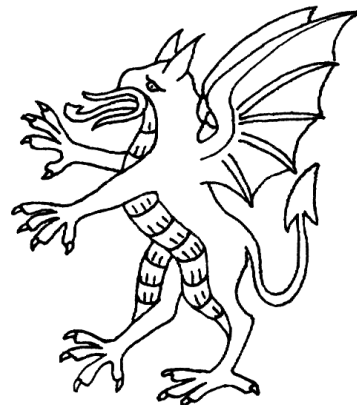
drak (ještěr zobrazovaný obvykle sedící se dvěma nohama, lvíma nebo orlíma, s netopýřními křídly, s dlouhým ocasem zakončeným ostnem a s psí hlavou a rohem vyrůstajícím z tlamy, z které ještě šlehají plameny):

Vražďové z Kunvaldu

bazilišek (podobá se draku, ale má kohoutí hlavu a kohoutí ostruhy): město Nové Benátky

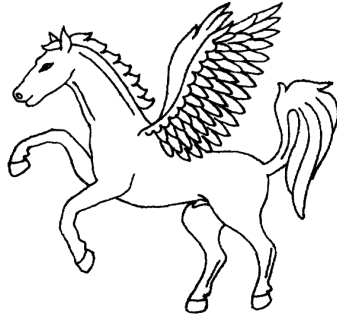
Bazilišek

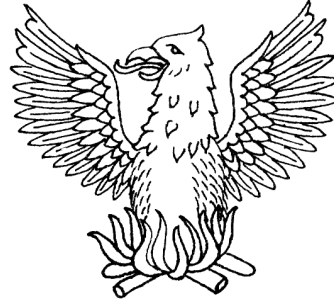
Saň

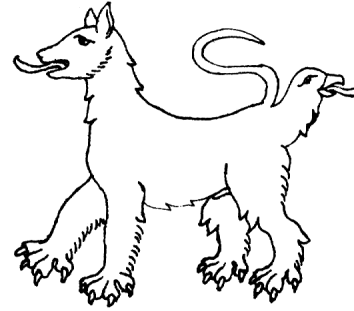
Panter

Pegas

Fénix

Amfisbena

Jednorožec

saň (podobá se také draku, ale má čtyři nohy a obvykle nesrší oheň): původní symbol starověké Dácie, dnes odznakem Walesu

panter (šelma s tělem lva s dlouhým krkem a se špičatou tlamou, z níž a z uší šlehají plameny; někdy má i rohy)

pegas (okřídlený kůň): Daniel Adam z Veleslavína, Matouš Kolín z Chotěřiny

fénix (pták zobrazovaný jako orlice vyrůstající z plamenů): Villani de Castelo Pilonico

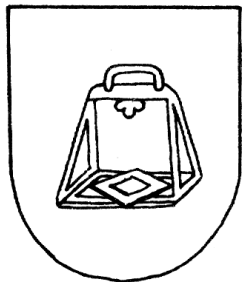
amfisbena (čtyřnohá a dvojhlová obluda lvích spárů s jednou hlavou obrácenou vpřed a s druhou na konci těla vzadu)

jednorožec (kůň, z jehož čela vyrůstá jeden dlouhý spirálovitě vroubkovaný roh, zobrazovaný s kozí bradkou, kravským

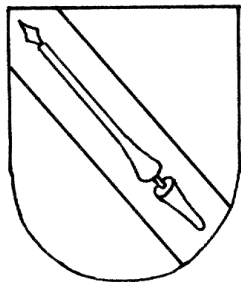
nebo lvím ocasem a jako sudokopytník): Smíškové z Vrchovišť, svobodní pánové Parish von Senftenberg.

Rohu z jednorožce se kdysi připisovala velká síla a magická moc a měl sloužit jako ochrana proti jedům. Proto byl o něj velký zájem a mnozí podvodníci za něj vydávali hrot narvala – jak se například dochoval na zámku Žleby.

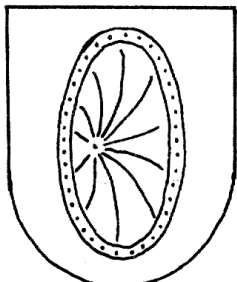
Všechny tyto nadpřirozené bytosti, monstra, obludy, nestvůry i bájná zvířata jsou mnohem starší než heraldika. Byly většinou přejaty do evropské kultury z Východu prostřednictvím Byzance již v předheraldickém období. Heraldika, inspirovaná v dobách prvních křížových výprav neznámou zvířenou i pověstmi, je již jen převzala.

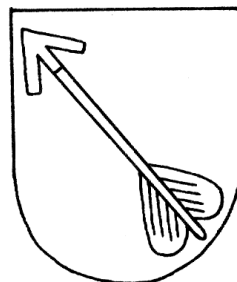
z Rýzenburka

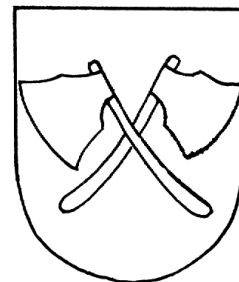
Shakespeare

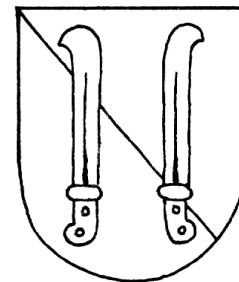
Dlahoweský
z Dlouhé Vsi

Bavor
ze Strakonic

Sekerka
ze Sedčic

Dietrichstein

III. FIGURY UMĚLÉ

1. zbraně a zbroj

třmen: pánové z Ryzenburka

dřevец: Shakespeare

štíť: Dlahoweský z Dlouhé Vsi (Dlauhoveský)

šíp: Bavorové ze Strakonic

luk: Daczický z Hesslowa (Dačický z Heslova)

granát: Spens von Boden

2. oděvy a jejich součásti

klobouk: Bojanové z Kamenné Lhoty

přezka: hrabata Leslie

3. pracovní nástroje

sekerka: Sekerkové ze Sedčic

vinařské nože: knížata Dietrichsteinové (Ditrichštejnové)

vidle: Leskovcové z Leskovce, Boryňové ze Lhoty

hrábě: pánové z Oseka, Kostkové z Postupic

rýč: Radecký z Radče

radlice: Pluhové z Rabštejna

4. výrobky domácí, hospodářské nebo řemeslné

hřeben: pánové z Boskovic, ze Svojanova

kolo: Kocové z Dobrše; část kola Chotkové a Lažanští z Bukové

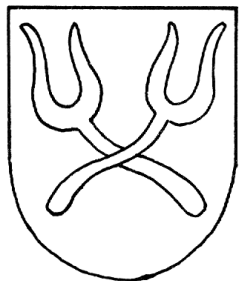
žebřík: pánové z Choustníka, hrabata Lützowové

škopek: Škopkové z Bílých Otradovic

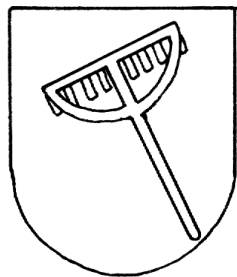
5. hudební nástroje

buben: pánové z Bubna a z Litic

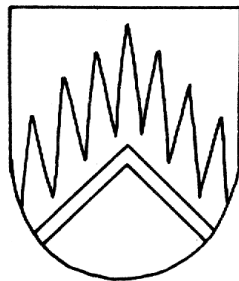
trubka: Hložkové ze Žampachu

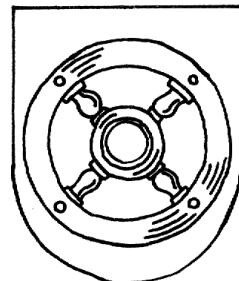
Leskovec
z Leskovce

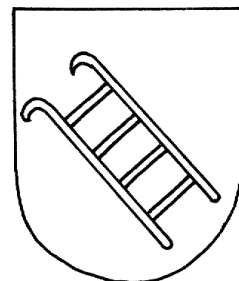
z Oseka

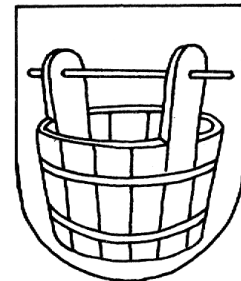
z Boskovic

Koc z Dobrše

Lützw

Škopek
z Bílých Otradovic

6. mlynářské, rybářské a lodní nářadí

žernov: Krabicové z Veitmile

lod'ka: Michna z Otradovic

7. stavby a jejich části

zed': Daczický z Hesslowa

věž: Griespek z Griespachu

hrad: Špaček ze Starburgu

kostel: hrabata z Rumerskirchu

sloup: hrabata Schlikové (Šlikové)

8. odznaky světské a církevní důstojnosti

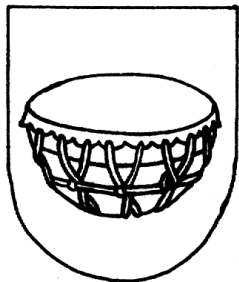
koruna: Hájek z Hájku

kalich: Žižka z Kalicha

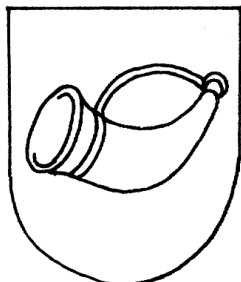
9. různé předměty, písmena a znamení neurčitého tvaru a původu

Na závěr jsou úmyslně ponechány kříže, které podle toho, jak jsou ve štítě ztvárněny, mohou být zařazeny mezi heraldické anebo mezi obecné figury.

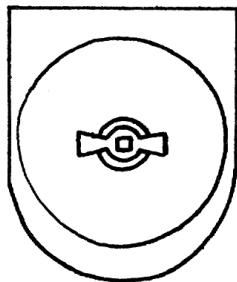
Kříž se stal nejdůležitějším symbolem křesťanů, protože připomínal utrpení Ježíše Krista. Zdobili se jím již stoupenci sv. Olafa při porobování pohanů ve Skandinávii na počátku 11. století. Dal také jméno všem výpravám křesťanů do Palestiny, protože papež Urban II. při vyhlášení první výpravy na církevním koncilu v Clermontu roku 1095 stanovil, že „...Kristův kříž je symbolem vašeho spasení. Noste ho červený na vašich hrudích a ramenech jako znamení toho, že jeho pomoc vás nikdy nezklame“. Později se ale tinktury začaly měnit. Tak například ve 3. křížové výpravě měli Francouzi červené kříže, Angličané bílé,

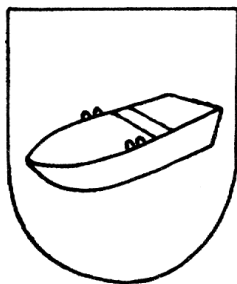
z Bubna

Hložek
ze Žampachu

Krabice
z Veitmile

Michna
z Otradovic

Vlámové zelené, Němci černé a ostatní národy žluté kříže. Když ale Angličané přijali sv. Jiří za svého patrona, přijali i jeho červený kříž.

Původní heraldický a svatoondřejský kříž již nemohly pokrýt vzrůstající potřeby křesťanů po odlišení. A tak některé křížácké špitální řády přijaly osmihrotý kříž (hroty kříže mají několikerý výklad, obecně se však přijímá osmero rytířských ctností, přičemž každý hrot představoval jedno blaženství – zřetelnost, rozlišování, stálost, pochopení, pozorování, takt, útočiště a obratnost – tedy základní

kvality nemocniční práce). Nejstarším tímto řádem byl řád sv. Jana Jeruzalémského (johanité), později známý jako maltézský řád podle ostrova Malty, kam přenesl své hlavní sídlo. Postupem doby různých tvarů křížů stále přibývalo. Uvedme si z celkového počtu asi 500 křížů jen ty nejdůležitější:

řecký (též rovnoramenný, obecný): všechna ramena stejně dlouhá

latinský: tři horní ramena kratší než rameno dolní

křížkový: vlastně řecký, jehož ramena jsou překřížena menšími rameny

berličkový: vlastně řecký, jehož ramena jsou ukončena krátkým kolmým břevnem

kotvicový: ramena rozštípená a zahnutá v podobě kotvy

lotrovský (vidlicový): ve tvaru písmene Y

sv. Antonína: podobá se písmenu T

patriarší: jedno svislé a dvě vodorovná břevna, z nichž spodní je delší

pravoslavný: jako patriarší, ale pod druhým břevnem ještě jedno kosmé břevno

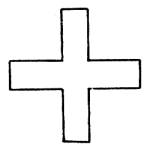
jetelový (brabantský): ramena ukončená jetelovým listem

liliový: ramena ukončená polovinou lilie

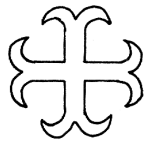
maltézský: osmihrotý

svatoondřejský: má tvar písmena X

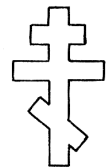
svatopetrský: obrácený latinský kříž
pisánský atd.

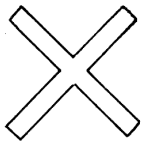
řecký

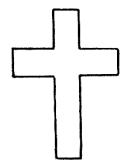
kotvicový

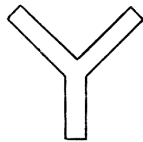
pravoslavný

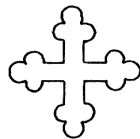
sv. Ondřeje

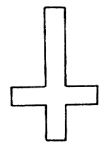
latinský

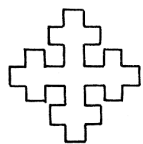
Iotrovský

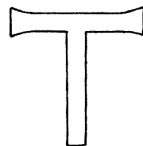
jetelový

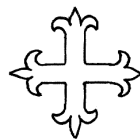
svatopetrský

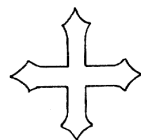
křížkový

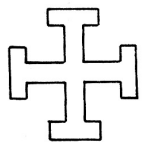
sv. Antonína

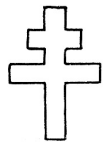
liliový

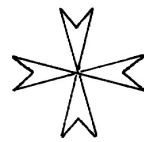
pisánský

berličkový

patriarší

maltézský

Nejběžnější tvary křížů

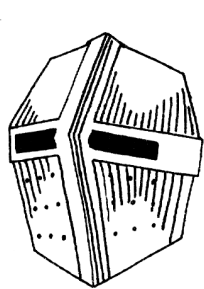
PŘILBA

Přilba (přilbice, helm, helma) je základní znakovou složkou úplného erbu. Původně nebývala vázána žádnými heraldickými pravidly a u nás odpovídá typ přilby spíše historickému období, ve kterém znak vznikl anebo v němž erbovník žil.

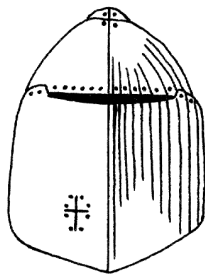
Tak máme čtyři typy přileb gotických. Tyto přilby byly velice těžké, nepohodlné a spočívaly na ramenou rytíře. Jsou to:

- a) přilba hrncovitá – užívaná zhruba od konce 12. století do 13. století
- b) přilba kbelíková – přibližně od poloviny 13. století do jeho konce
- c) přilba cylindrová – užívaná zhruba od konce 13. století do 14. století.

S rozvojem rytířských turnajů došlo i ke změně přileb. Tak vzniká přilba kolčí, která svým tvarem lépe zaručovala sklouznutí sokova dřevce při zásahu v turnajovém klání. Na zádech seděla kolčí přilba jako přilba hrncovitá, vpředu však byly přezky, kterými se přilba připevňovala k brnění. Užívání této přilby můžeme vymezit dobou mezi koncem 14. století a druhou polovinou 15. století. Všechny tyto typy přileb nazýváme přilbami zavřenými, protože rytíři sice poskytovaly maximální ochranu, avšak minimální rozhled – měly jen úzké vodorovné výřezy pro oči a dole několik dírek pro vzduch. V 15. století se přestaly přilby nosit do boje a přežívaly již jen na turnajích. Proto se také poslednímu a nejmladšímu typu přilby říká

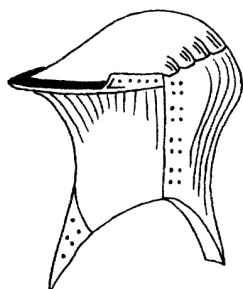
Přilba
hrmcovitá

Přilba
kbelíková

Přilba
cylindrová

Přilba
kolčí

přilba turnajová (turnajská). Této přilbě již říkáme přilba otevřená, protože úzké okénko se značně rozšířilo a vzniklý otvor byl chráněn 5–9 svislými železnými pásy. Jejím rychlému rozšíření přispěla i skutečnost, že klání s dřevci bylo postupně nahrazováno zápasy s meči či s palcáty, při nichž tato přilba poskytovala nejen dostatečnou ochranu, ale umožňovala i lepší výhled. Začala se používat přibližně od poloviny 15. století.

Od konce 16. století bývá turnajská přilba zdobena zlatým penízem na zlatém řetězu. Nazývá se monile a nemá žádný zvláštní heraldický význam. Nejstarší monile u nás nalezneme na Moravě v erbu Jana Žernovského ze Žernov.

Všechny přilby se kreslí červeně vyložené, což však v popisu není třeba uvádět. Tinktura přileb je buď stříbrná, nebo v barvě železa,

ale od 16. století se kreslí mřížky turnajských přileb zlatě. V polovině 15. století se objevují i přilby zlaté. Proto byla stanovena stupnice vymezující právo užívání různých druhů přileb: zlatá turnajská přilba: králové

a suverénní knížata

stříbrná turnajská přilba se zlatými mřížkami: vyšší šlechta

stříbrná turnajská přilba: nižší šlechta

kolčí přilba: erbovní měšťané a uživatelé osobních znaků.

U nás se původně udělovaly kolčí přilby novým erbovníkům a příslušníci starých rodů dostávali přilbu turnajskou jako polepšení.

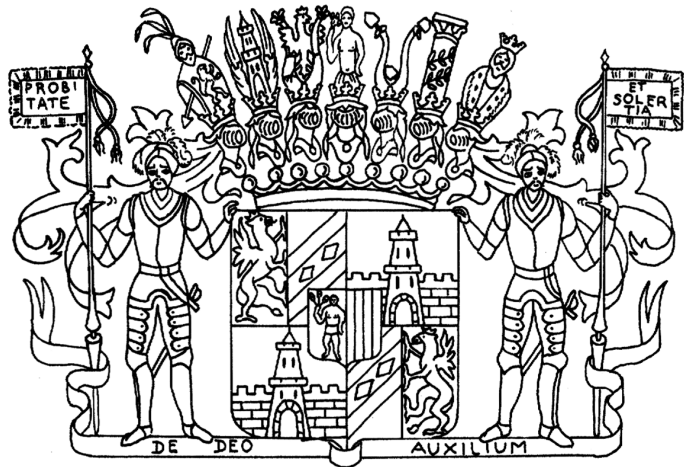
Důležitou zásadou při kreslení znaků je, že se přilby nesmějí nad štítem vznášet, ale musí na něm spočívat.

Původně byla součástí erbu jen jedna přilba, protože erb vlastně ve stylizované zkratce představoval rytíře. Později se ale proti vši logice začínají zvyšovat počty přileb ve znacích. První příklad štítu se dvěma přilbami u nás je v rodině hrabat Schliků, a to roku 1436 u Kašpara Šlika z Lažan.

Počet přileb ve znacích se postupně zvyšoval a jejich množstvím se začala vyjadřovat důležitost, vznešenost a postavení rodů. Snaha učinit této nesmyslné praxi konec vedla Marii Terezii (1740–1780)

Přilba
turnajská

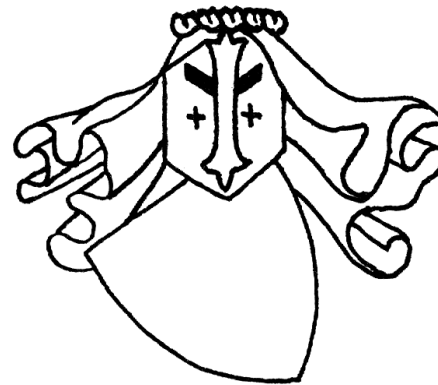

Hrabě Aichelburg

k nařízení, podle něhož má počet přileb ukazovat na šlechtický stav erbovníka. Tak bylo ustanoveno, že jedinci nově povyšovaní do šlechtického stavu mají dostávat přilby podle tohoto schématu:

- 1 přilbu: prostí šlechtici
- 2 přilby: rytíři
- 3 přilby: svobodní pánové
- 4 přilby: hrabata.

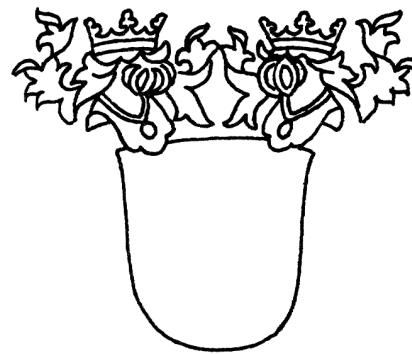
Bohužel, ani tato zásada nebyla vždy dodržována. Jako příklad stačí uvést erb udělený Aichelburgům při povýšení do hraběcího stavu dne 3. února 1787, v němž je přileb dokonce sedm!

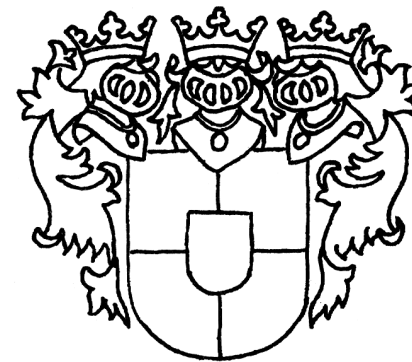
Štít nakloněný s přilbou natočenou k pozorovateli

Štít nakloněný s přilbou natočenou doprava

Štít rovný se dvěma přilbami

Štít rovný se třemi přilbami

Dietrichstein

Je zajímavé, že některé vysoce postavené a mocné rody, například Liechtensteinové, žádných přileb neužívali.

Ještě je nutné se zmínit o postavení přileb na štítě. Normální místo přilby je uprostřed vrchní hrany štítu. Je-li však štít nakloněn, pak přilba spočívá vždy na vyvýšeném rohu štítu a v tomto případě může být přilba jen jedna. Je buď tváří obrácená k pozorovateli, anebo je natočena doprava či doleva, ale vždy kolmo postavená.

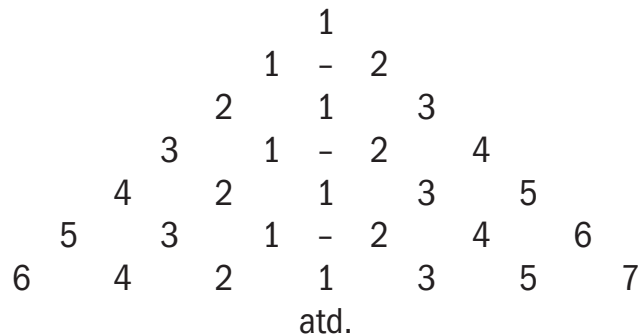
Je-li víc přileb než jedna, pak již nelze štít kreslit nakloněný.

V případě dvou přileb hledí na sebe (jsou k sobě přivrácené).

To platí i při větším počtu sudých přileb, kdy se všechny přilby přivracejí ke středové ose, takže přilby celé jedné strany hledí na přilby strany druhé. Při větším počtu lichých přileb je vždy

prostřední přilba obrácená tváří k pozorovateli a ostatní jsou k ní přivráceny.

Při blasonování (popisu) je nutné dodržet určité pořadí přileb, přičemž si na schématu všimněte, že pravá strana má přednost před stranou levou:

Schwarzenberg
(větev krumlovská)

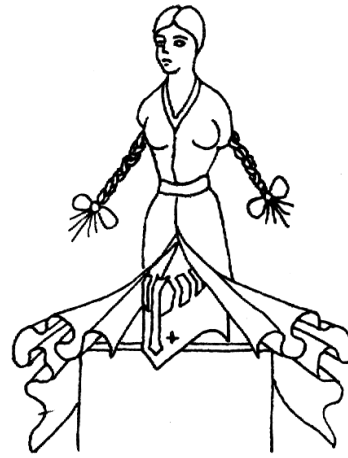
Při velkém počtu přileb můžeme také pro zjednodušení popisovat jednotlivé přilby zprava doleva.

Není-li dost místa na okraji štítu, pak se můžeme setkat i s takovými případy, kdy poslední, dvě nejméně důležité přilby se umísťují dole po stranách štítu (hrabata Dietrichsteinové) anebo jsou umístěny na hlavách štítonošů (knížata Schwarzenbergové). Kreslíme-li přilbu na štít, bývá zpravidla asi poloviční velikosti štítu, avšak není to žádné pevné pravidlo. Vždyť je-li součástí erbu větší počet přileb, musíme je pak kreslit o něco menší, aby se nám vůbec na vrchní hranu štítu vešly! Zde hraje důležitou roli vkus, výtvarný cit a zkušenost kreslíře.

PŘIKRYVADLA

Přikryvadla (přikrývky, pokrývky, krydla a staročesky fafrnochy) jsou tvořeny látkou, která bezprostředně spočívá na přilbě a svými kraji volně vlaje po obou stranách přilby a štítu. Jejich původ je opět ryze praktický a jejich užívání bylo snad převzato od Saracénů. Tento závoj přikrýval přilbu (někdy i klenot) a převážnou část brnění, čímž chránil rytíře před účinky slunečních paprsků, které nemilosrdně rozpalovaly celou zbroj.

Přikrývky byly užitečné i z jiného důvodu. Zbroj byla jimi chráněna před prachem a blátem a přikrývky také tlumily slabé úderů nepřátelských mečů a šípů (podobný účel měla i koňská čabraka). Původně byly zhotovovány ze lněných, dokonce i hedvábných látek

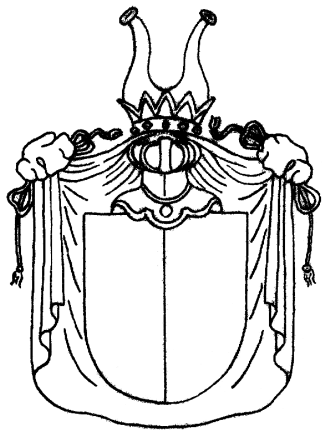

Plynulý přechod klenotu v krydla

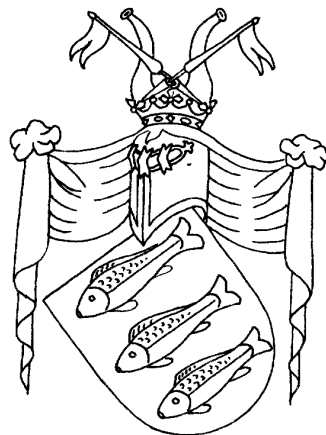
Předchůdce krydel u Saracénů

ve tvaru jakýchsi plášťů, které pokrývaly celou zbroj. Tato skutečnost dala dokonce anglickému výrazu pro erb své jméno – *coat of arms* (tj. plášť zbroje).

Zpočátku se krydla kreslila celistvá ve tvaru podobném plášti, ale začas se dává přednost přikrývkám rozedraným, potrhaným a rozsekaným. To proto, že vystavují na odív, jakým krutým bojem prošel vítězně jejich nositel. Pokrývky se vždy znázorňují, jak se vzdouvají ve větru, což později umožnilo malířům vytvářet jejich nejrozmanitější tvary.

Wratislav z Mitrowicz

Bechinie z Lažan

U nás se objevují pokrývadla až ve 14. století a jsou ve formě malebně zřasených pláštíků. Avšak již koncem téhož století a na počátku 15. století se začínají dělat krydla okrasně rozstříhaná v laloky nebo v cípy.

Příkrývky jsou tvořeny zpravidla dvěma hlavními tinkturami štítu, přičemž zvenčí bývá obvykle barva a zevnitř kovem podšitá. Při kreslení příkrývek však nesmíme zapomenout na důležitou zásadu, že kov nepatří na kov a barva na barvu. U některých rodin však jsou výjimečně fafrnochy tvořeny dvěma barvami – například Wratislavové z Mitrowicz je mají černo-červené.

Náleží-li jedna přilba štítu složenému z více polí, je možné rozdělit tinktury pokrýadel uprostřed přilby. Pak například popisujeme: přilba s vpravo červeno-stříbrnými a vlevo modro-zlatými pokrývadly. Ojedinele se krydla malují ve stylu erbovního pláště, a to buď celého, nebo jen s po stranách spuštěnými celistvými kusy příkrývek (Wratislavové z Mitrowicz, Bechinie z Lažan). Zcela unikátní krydla má skotský šlechtic Sir Iain Moncreiffe. Jsou pouze zelená a ve tvaru vytvářejícím dubový list, který je zároveň jeho odznakem.

TOČENICE A KORUNY

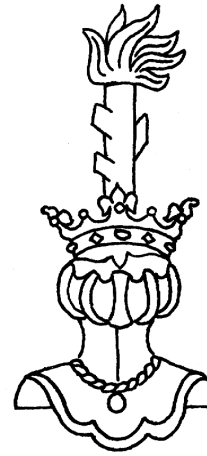
Točenice a koruny slouží k zakrytí upevnění klenotu na přilbu. U některých starých vzorů ještě vidíme, že figura klenotu (většinou postava nebo zvíře) přechází plynule rovnou do příkrýadel. Točenice je věnec spletený ze zatočených konců pokrýadel. Dříve býval kladen na přilbici, aby pomáhal zadržovat největší nárazy. Tinktury jednotlivých částí točenice se střídají. Někdy spatřujeme u točenic ještě feflíky – volně vlající pásy po stranách točenice, zpravidla znázorňované v malebných tvarech, které však nemají funkční uplatnění, a proto není jejich přítomnost závazná. Točenice k nám přišly z Francie a z Anglie již počátkem 14. století a až do třicetileté války byly určeny hlavně nižší šlechtě a erbovním měšťanům. S přibývajícím počtem korun na přilbách postupně zanikl zvyk točenicí užívat.

Přilba je nejčastěji korunována. Tato heraldická korunka nemá charakter hodnostní koruny a neukazuje na stav erbovníka.

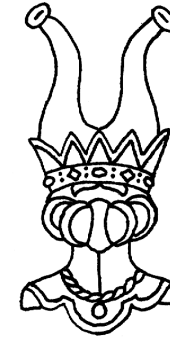
Kreslí se obvykle tak, že se na její obroučce střídají okrasné listy (popřípadě lilie) se špicemi zakončenými perlami.

Helmovní korunka nejprve sloužila jen k ozdobě královských přileb, ale brzy se jí domáhali i představitelé mocných rodů. U nás ji poprvé užil z příslušníků panských rodů Jan z Michalovic na počátku 14. století.

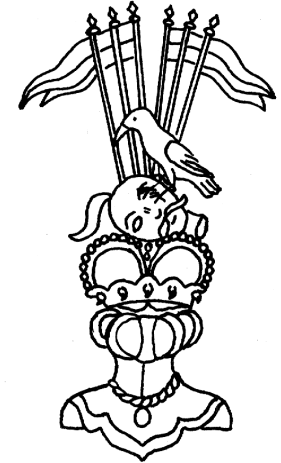
Někdy také sloužila jako znamení polepšení. Celý erb zůstal nezměněn a panovník povolil pouze užívat korunku na místo točnice, jako například král Maxmilián II (1564–1576) roku 1569 Janovi Kustošovi ze Zubří u Lipky anebo král Rudolf II (1576–1611) dne 12. března 1580 rodině Škrétů Šotnovských ze Závovic.

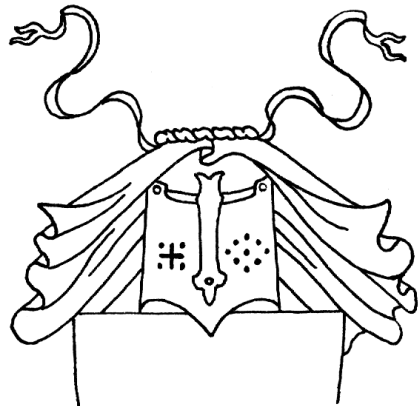
Korunka helmovní
(Schwarzenberg)

Korunka pohanská
(Wratislav z Mitrowicz)

Knížecí čepice
(Schwarzenberg)

Točnice s feflíky

Později se nové erby udělují již výhradně jen s korunovanými přilbami.

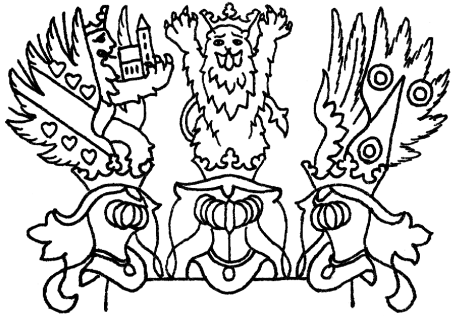
Výjimečně je přilba korunována tzv. pohanskou korunou, původně používanou židovskými králi, která je tvořena jen pěti špicemi (Wratislavové z Mitrowicz) a nebo knížecí čepicí (tedy bez říšského jablka!) jako u knížat Schwarzenbergů nebo Metternichů.

Někteří heraldici uvádějí ještě čtvrtý způsob upevnování klenotu na přilbu – užívání čtyřrohého polštáře s trápci, na němž pak spočívá figura klenotu (pánové z Lipé, z Lichtenburka, z Boskovic, knížata

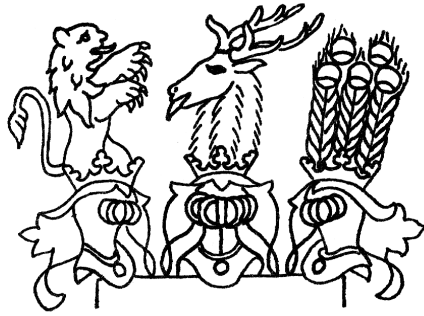
Fürstenbergové apod.). Zůstává však věcí názoru, zda nebudeme polštář s další figurou pokládat již za součást klenotu.

KLENOT

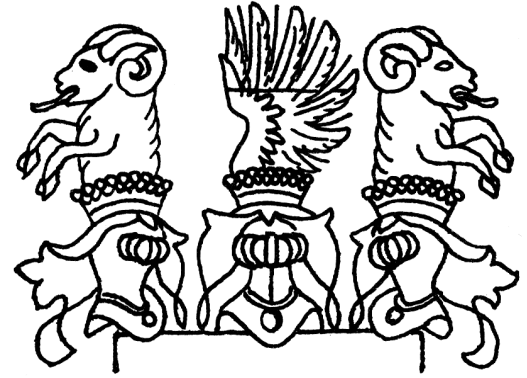
Klenotem nazýváme v heraldice vrchní ozdobu přilby. Klenot měl v boji nejen rozlišovací funkci, protože ve shluku bojujících rytířů vyčníval nad jejich hlavami, ale poskytoval i jistou ochranu, když mohl zmírnit sek vedený na hlavu. Přílišná váha klenotů se však brzy stala překážkou toho, aby byly ve své úplné podobě nošeny do bitev. Tím více byly uplatňovány na turnajích či při jiných reprezentačních příležitostech (v Německu byly dokonce organizovány při turnajích tzv. *helmschau* – jakési přehlídky klenotů přítomných rytířů). Praktické užívání klenotu tedy netrvalo

Klenoty: Schlik

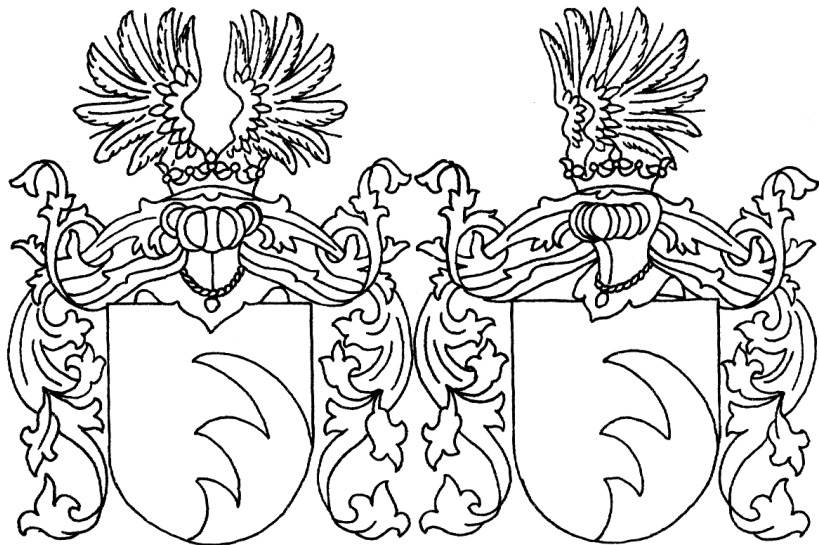

Hrubý z Gelenj

Haugwitz z Biskupic

dlouho, zhruba od 14. století se přestaly nosit, ale v heraldice se udržely dodnes a jsou nutnou součástí úplného erbu. Nejstarší užití klenotu, které známe, nalezneme na pečetě Balduina Flanderského z roku 1197. U nás se pak první klenot objevuje již na nejstarší pečetě Vítků z Prčic z roku 1220. Klenoty byly většinou vyráběny ze dřeva, z kůže, z peří, z kličového papíru, z plechu či z pletiva, z plátna či sukna napuštěného kličem, ale i ze zlata a stříbra. K přilbám byly připevněny šrouby nebo šňůrkami – proto jsou přilba i klenot od sebe neodlučitelné. Klenot musí z přilby vycházet nebo na ní pevně spočívat – nikdy se jí nesmí jen dotýkat, nebo se dokonce nad ní vznášet. Při kresbě znaku je důležité si uvědomit, že klenot je třeba na rozdíl od štítu malovat plasticky, protože nebyl plošný (jako jsou všechny

Křídla tzv. „otevřená“ a „složená“ (hrabě Kinský z Vchynic a Tetova)

figury ve štítě), ale trojrozměrný. Další důležitou zásadou je, že klenot vždy sleduje směr přílby, i když i zde existují výjimky. Tak například jsou-li ve znaku tři klenoty, měl by prostřední klenot v souladu s postavením přílby směřovat směrem k pozorovateli. Avšak u znaku města Prahy nebo v erbu svobodných pánů Hrubých z Gelenj (Jelení) hledí vyskakující lev, respektive hlava a krk jelena, doprava! U české větve hrabat Haugwitzů (Haukvičů) z Biskupic

(drželi zámek Náměšť nad Oslavou) vyskakují dokonce berani 2. a 3. klenotu ven, ačkoliv jejich přílby směřují dovnitř. Nejstaršími klenoty jsou bezesporu buvolí a volské rohy, orlí křídla, paví, kohoutí a pštrosí pera, jelení parohy, praporec, části zvířat a lidské trupy. Rohy bývají někdy nesprávně nazývány olifanty či sloními choboty. Bývají často zdobené praporky (Trčkové z Lípy), račímí klepety (Chorynští z Ledské), pavími pery (Mitrovští z Nemyšle) apod. Křídla bývají mnohdy nesprávně popisována jako složená a otevřená. Jde ale vždy o jeden a tentýž klenot a záleží jen na postavení přílby. Je-li natočená, pak se křídla musí kreslit ze strany a jedno částečně překrývá druhé, je-li postavena čelem (*en face*), kreslí se obě křídla vedle sebe s brky od sebe. Svazku pavích per říkáme v heraldice paví kyta. U zvířat a lidských trupů je důležité, zda jde o celé figury nebo jen o jejich části. Někdy bývá figura celá a je stojící (kohout Harantů z Polžic a Bezdržic), výjimečně sedící (lev hrabat Schliků). Nejčastěji jsou však v klenotu jen horní části těla. Je-li vidět z poloviny, pak tato figura vyrůstá, je-li vidět ze dvou třetin, pak vyskakuje, a je-li viditelná jen z jedné třetiny, pak vyráží. Někdy bývá klenot souhlasný se štítovou figurou (Rožmberkové), ale nemusí tomu tak být. Často se také štítové znamení opakuje v klenotu v doprovodu s jinou figurou (Sternbergové: osmihrotá hvězda mezi křídly). Anebo je obraz štítu opakován v klenotu na

figura:

vyrůstající (rostoucí)

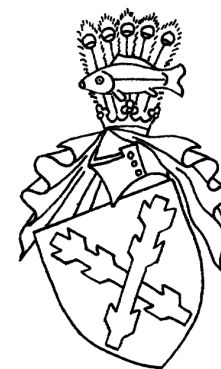
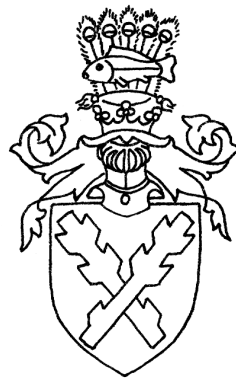
vyrázející

vyskakující

jiné figuře – například na křídlech Czernínů (Černínů) či Tunklů. Klenot však může být samozřejmě úplně rozdílný od štítového znamení. Například erb hrabat Kinských: v červeném štítě tři stříbrné vlčí zuby, v klenotu červené a stříbrné křídlo.

Každý klenot má většinou vztah k některému poli štítu, takže některé složité erby bychom mohli rozložit na řadu jednoduchých úplných erbů. Některé rody však klenoty nepoužívají vůbec – například knížata Liechtensteinové.

O tom, jak důležité jsou v heraldice klenoty, svědčí i skutečnost, že výjimečně mohou klenoty rozlišovat celé rody. Tak třeba jeden

Rozdílné klenoty rozrodu Ronoviců:

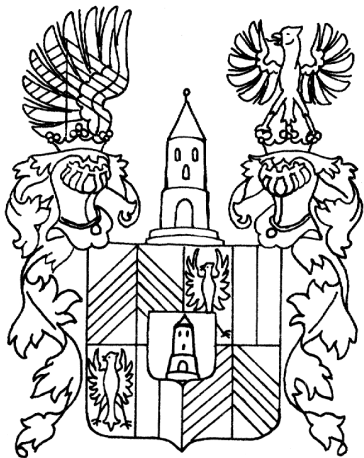
z Lipé

z Lichtenburka,
z Ronova, z Pirkštejna

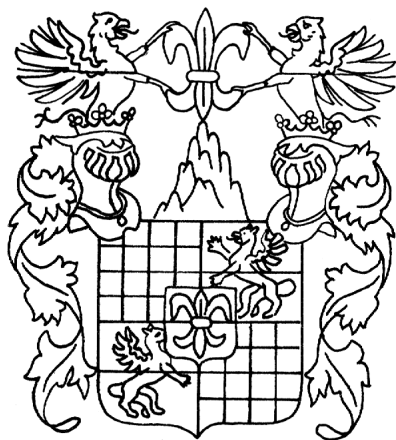
Berka z Dubé

z nejmocnějších starých českých rozrodů – Hronovici (Ronovici) – užíval stejný štít (ve zlatém štítě dvě černé zkřížené ostrve), ale jednotlivé rody se lišily od sebe rozdílnými klenoty. Pánové z Lipé užívali v klenotu zlatého kapra na červeném polštáři spolu s paví kytou, pánové z Lichtenburka, pánové z Ronova a pánové z Pirkštejna užívali jen kapra a paví kytu (tedy bez polštáře) a Berkové z Dubé užívali obraz ostrví na křídlech.

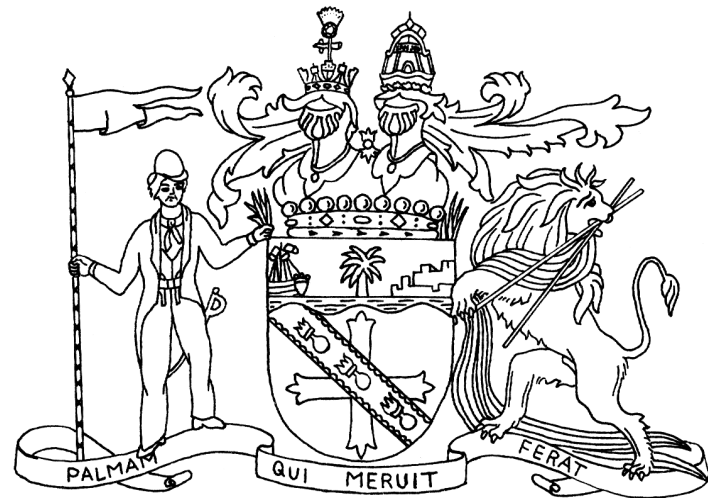
Postupem doby, jak upadal heraldický cit i vkus, začalo docházet k některým zvláštnostem. Třeba Florian Griespek z Griespachu dostal roku 1547 od Ferdinanda I. jako polepšení modrý střední

Griespek z Griespachu

Abele von Lilienberg

Lord Nelson

štítek se stříbrnou věží a tutéž věž postavenou na horní hranu štítu mezi přílby s klenoty (na paměť jeho věznění českými stavy v Bílé věži Pražského hradu). Podobně štít svobodných pánů Abele von Lilienberg nese na horní hraně skálu, o jejíž vrchol je opírána lilie přidržovaná z obou stran v klenotech vyskakujícími gryfy. Novější doba však vytvořila z heraldického hlediska někdy až nesmyslné klenoty. Například slavný admirál a vítěz nad Napoleonem Horatio Nelson dostal při povýšení na vikomta do klenotu dokonce vodu (!) a na ní koráb pod plnými plachtami.

U znaku dam a duchovenstva se klenoty nevyskytují, čímž se naznačuje, že ženy a kněží se jako vojáci aktivně bojů nezúčastňují. Při tvorbě nových klenotů by se nikdy nemělo zapomínat na to, zda by bylo možné takovýto klenot skutečně vyrobit a připevnit ho na přílbu, což by v případě lorda Nelsona bylo nemyslitelné. K těmto základním znakovým složkám přibyly později i vedlejší části erbu – honosné kusy, mezi něž počítáme řádové dekorace, hodnostní odznaky, hodnostní koruny, štítonoše, prapory, hesla a pláště.

ŘÁDOVÉ DEKORACE

Ve znacích významných osobností se často setkáváme s řádovými dekoracemi. Ještě dříve, než se budeme jimi zabývat, si však něco povězme o řádech vůbec.

Řády můžeme rozdělit do tří velkých skupin:

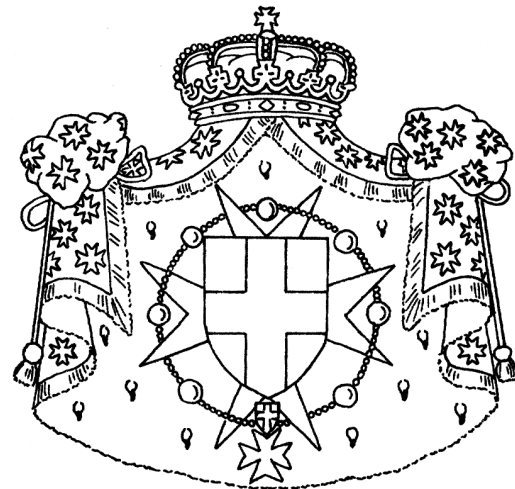
1. řády nábožensko-rytířské

Řády nábožensko-rytířské jsou historicky nejstarší, protože začínají vznikat po dobytí Jeruzaléma křižáky. Jsou to johanité (1118), templáři (1118), němečtí rytíři (1198), řád sv. Lazara apod. Původně to byla sdružení křižáků, která měla na starosti obranu hradů a cest, šíření víry a ošetřování nemocných a chudých. Proto se také tyto řády tradičně dělí na rytíře, kněze a sloužící. Ve 13. století, po ztrátě Svaté země, přešly tyto řády do Evropy, kde si zřídily nová sídla a rozvinuly svou činnost.

V české heraldice se nejčastěji setkáme s dekoracemi řádu sv. Jana Jeruzalémského (johanitů), který se po odchodu z Palestiny nejprve usadil na ostrově Rhodos, ale po dobytí ostrova Turky roku 1522 přenesli své hlavní sídlo na ostrov Maltu (odtud pak zvaní maltézští rytíři). U nás má řád své sídlo v Praze (Velkopřevorské náměstí) a kdysi i ve Strakoncích. Řádové dekorace smějí používat jen členové řádu.

2. světské rytířské řády

Nejstarším světským rytířským řádem je Řád podvazkový (*The Most Noble Order of the Garter*), založený v polovině

Řád maltézský

14. století anglickým králem Edwardem III. (1327–1377).

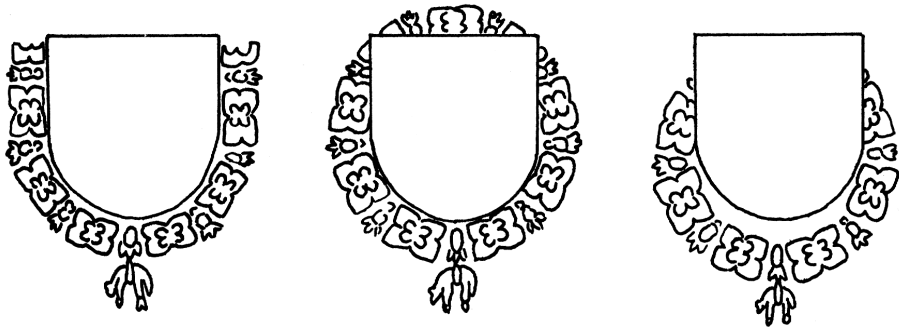
U nás byl v době habsburské monarchie nejvyšším rytířským řádem Řád zlatého rouna, založený roku 1429 burgundským vévodou Filipem Dobrým.

3. řády záslužné

Řády záslužné jsou historicky nejmladší. První řád tohoto druhu – Vojenský řád sv. Ludvíka – zakládá až roku 1693 francouzský král Ludvík XIV. (1643–1715). Později dostávaly záslužné řády jména podle zakládajících panovníků – Řád Marie Terezie, Řád Leopoldův, Řád Františka Josefa apod.

Postupem doby přestaly být světské rytířské řády a řády záslužně chápány jako řádové sdružení a staly se z nich jen vyznamenání. Nositelé světských rytířských řádů a řádů záslužných vyjadřují svou příslušnost k řádu i ve svých znacích, a to prostřednictvím řádových stuh či řetězů, které obtáčejí štít, zakončených vlastními řádovými odznaky. Tak například u Řádu zlatého rouna je na řetěze složeném z křesadel, křemenů a jisker zavěšen odznak řádu – zlatý beránek.

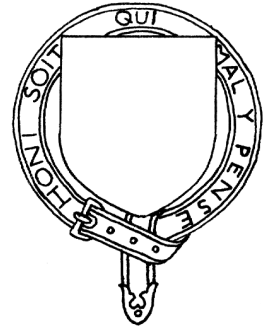
Stuhy a řetězy řádů mohou těsně nebo volně ovinovat štít, anebo mohou vytvářet kruh, jehož horní část je skryta za horní částí štítu. Řádový odznak je však zavěšen vždy uprostřed pod štítem. Je-li řádových stuh či řetězů více, pak ten důležitější a vyšší je vždy blíže štítu.

Způsoby zavěšování řádů (zde Řád zlatého rouna)

Zvláštností v tomto smyslu je Řád podvazkový, jehož rytíři si obtáčejí štít řádovou přezkou s nápisem HONI SOIT QUI MAL Y PENSE. O podnětu k založení řádu se vypráví zajímavá pověst. Podle ní prý anglický král Edward III. tančil na jedné slavnosti se svou milenkou hraběnkou ze Salisbury a té se při tanci uvolnil podvazek a klesl dolů. Přítomná šlechta, která ne-souhlasila s královým poměrem, využila příležitosti k hlasitým narážkám a vtípům.

Král se prý pohněval, poklekl před hraběnkou, sebral podvazek a ve své staré francouzštině – úřední řeči na anglickém dvoře od Viléma Dobyvatele až do Richarda II. (1377–1399) – údajně zvolal: „HONI SOIT QUI MAL Y PENSE.“ (Hanba tomu, kdo přitom co zlého myslí.) V duchu tehdejších rytířských ctností zachránil tak prý hraběnce čest a dosáhl pravého opaku – všichni, co se smáli, mohli si v budoucnu pokládat za čest, když jej směli nosit. Podvazkový řád je dodnes nejvyšším rytířským řádem ve Spojeném království Velké Británie a Severního Irska a skládá se z panovníka, vybraných členů královské rodiny, 25 rytířů z řad peerů (tj. „sobě rovných“: vévodové, markýzové, hrabata, vikomti a baroni) a z některých zahraničních monarchů. Výjimečně se členem může stát i prostý občan (například vynikající

Podvazkový řád

státník Sir Winston Churchill). Řádová kaple, zasvěcená patronu Podvazkového řádu a všeho rytířstva sv. Jiří a vyzdobená korouhvemi současných řádových rytířů, jakož i sál sv. Jiří, jehož strop i stěny nesou znaky všech rytířů řádu od jeho založení roku 1348, je v královském zámku ve Windsoru u Londýna.

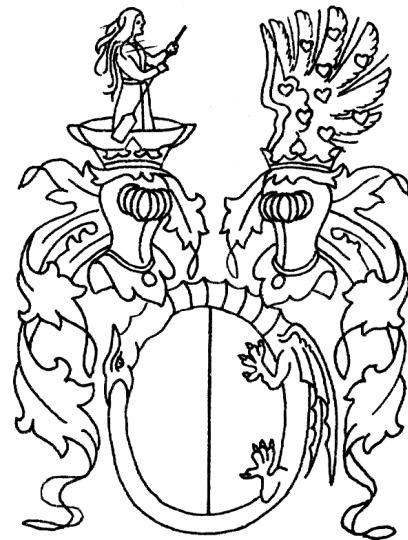
Výjimečný řádový odznak užívali u nás, prokazatelně od 16. století, pánové z Vartenberka (a po jejich vymření převzali dědictvím do svého erbu i hrabata Waldstein-Wartenbergové), kteří měli svůj štít celý obtočený zeleným ještěrem, a to prý na památku uherského Řádu zlatého draka, zřízeného císařem Zikmundem Lucemburským roku 1408 pro rytíře bojující proti Turkům.

Řád zlatého draka prý obdržel Čeněk z Vartenberka († 1425) údajně za to, že se odvrátil od husitů a připojil se na stranu Zikmundovu, ale později jej králi vrátil.

Odznaky rytířských řádů mají většinou podobu křížů (v nejrůznějších tvarech a kombinacích s jinými figurami) a zabývá se jimi zvláštní vědní obor zvaný faleristika.

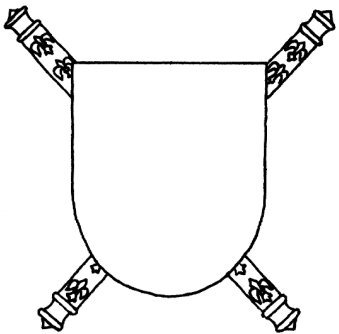
HODNOSTNÍ ODZNAKY (ODZNAKY ÚŘADU)

Hodnostní odznaky se u nás téměř nevyskytují. Pánové z Vartenberka byli sice dědičnými nejvyššími číšníky Království českého, ale jen tři z nich si dali na pečeť ke svému znaku také dvě číše jako znamení úřadu. Byly však po stranách erbu a ne ve štítě nebo za štítem.

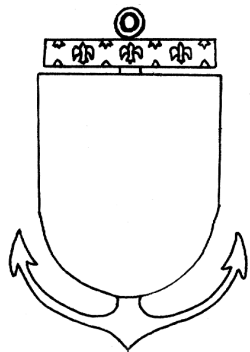

Řád zlatého draka
ve znaku pánů z Vartenberka

Tento zvyk se naopak rozšířil v řadě západních zemí. Tak nejvyšší maršálové obvykle křížili za štítem dvě maršálské hole, vždy poseté státními odznaky (ve Francii liliemi, v Prusku orlicemi, v Anglii levharty a v Bavorsku byly routované). Podobně znaky admirálů zase doprovázely zlaté kotvy apod. Je ovšem samozřejmé, že znaky s připojenými odznaky úřadu smí užívat jen osoba, která úřad skutečně zastává, a nikoliv třeba její potomci. O církevních hodnostních odznacích (tiára, klíče, berla, mitra, kříž, pallium, meč apod.) pojednáme v kapitole o církevní heraldice.

Odznaky úřadu ve francouzské heraldice:
maršálské hole

admirálská kotva

HODNOSTNÍ KORUNY, ČEPICE A KLOBOUKY

Důležitou součástí znaků jsou hodnostní koruny, které označují stav, hodnost nebo důstojnost šlechtice. Obvykle spočívají bezprostředně na horní hraně štítu (přilby s klenoty se pak kladou až na ně) anebo je nacházíme na vrcholu erbovního pláště.

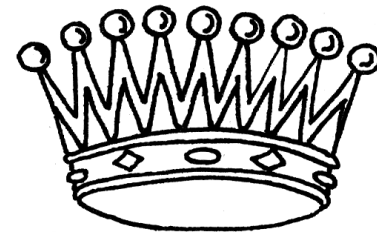
Hodnostní koruny se začínají u nás objevovat v rozmezí 17. a 18. století, ale k jejich největšímu rozšíření dochází až v 19. století.

U nás bylo pevně stanoveno, že hrabata smějí používat korun se 16 stěžejkami zakončenými perlami, z nichž jen 9 perel je viditelných, svobodní pánové (baroni) s 12 perlami (7 viditelných) a zřídka rytíři a šlechtici měli koruny s 8 perlami (5 viditelných).

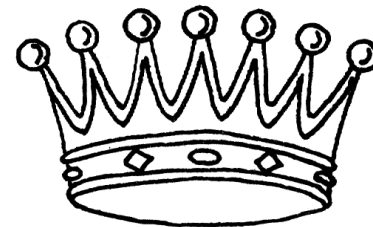
Dřívější suverénní hrabata (například Harrachové), kterým byl ponechán titul Osvícenost, užívala také hraběcí korunu vyloženou červenou čepičkou, jejíž vrchol byl zdoben hranostajovým ocáskem (*Erlauchtkrone*).

U nás byly hodnostní koruny jen záležitostí heraldiky a neměly své reálné protějšky jako například ve Velké Británii, kde se hodnostní koruny nevyskytují jen ve znacích, ale skutečně existují. Můžeme se s nimi setkat na hlavách lordů při obzvláště významných příležitostech (korunovace panovníka apod.).

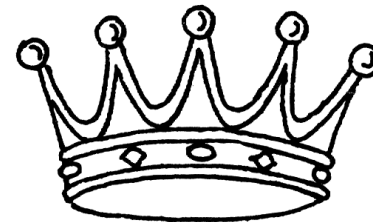
Královské koruny jsou obvykle složeny z obroučky, na níž je 8 okrasných listů (ale jen 5 je viditelných) střídajících se s perlami. Nad obroučkou se klenou 4 překřížené oblouky posázené perlami (vidět je 5 polooblouků),

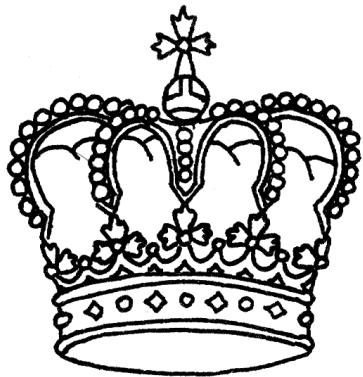
Koruna hraběcí

Koruna baronská

Koruna šlechtická

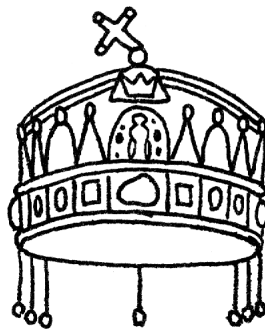

Koruna královská

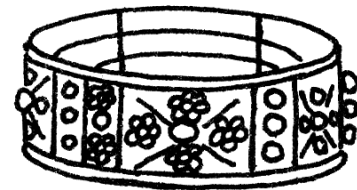
kteří se uprostřed sbíhají a nesou na vrcholu říšské jablko (kreslí se modré se zlatým přepásáním a zlatým křížkem na vrcholu). Bývají zpravidla červeně vyložené, jen koruny francouzská a švédská mají barvu modrou, koruna brazilská měla vyložení zelené apod.

Každá monarchie má (nebo měla) svou vlastní korunu. Tyto koruny se od sebe lišily nejen tvarem, ale i názvem daným zpravidla podle národního patrona. Tak můžeme rozlišovat českou svatováclavskou korunu od uherské koruny sv. Štěpána nebo od anglické sv. Edwarda či francouzské sv. Ludvíka atd. Nejstarší dochovanou korunou je tzv. železná koruna Langobardů, kterou prý dala zhotovit královna Theodelinda († 628) ke korunování svého druhého manžela Agilulfa Turínského roku 593. Je to

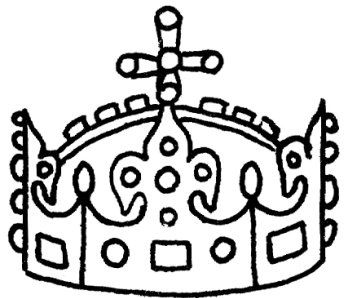
několik centimetrů široká zlatá obroučka ze šesti dílů, zeleně smaltovaná, z vnější strany zdobená zlatými tepanými květy a 22 červenými a fialovými kameny posázená. Na vnitřní straně je připojena úzká železná obroučka, která podle legendy pochází z jednoho ze hřebů, jimiž byl přibit Kristus na kříži, a který do Itálie přivezla z Palestiny císařovna Helena, matka císaře Konstantina (306–337). Po zániku říše langobardské byl železnou korunou korunován Karel Veliký (768–814) a po něm němečtí císařové jako králové italské až po Karla V. (1519–1556) – mezi nimi i Karel IV. (1346–1378) –, poté roku 1805 Napoleon I. a konečně roku 1839 rakouský císař Ferdinand I. (V.) (1835–1848). Dnes je koruna uložena v oltářním trezoru kaple královny Theodelindy v katedrále S. Giovanni Battista v Monze, založené touto královnou roku 595.

Koruna sv. Štěpána

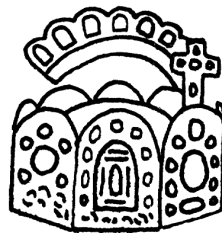
Koruna lombardská (železná)

Koruna svatováclavská

Naše svatováclavská koruna pochází z roku 1346. Pověsti a teorie o přepracování starší přemyslovské koruny na podnět Karla IV. nebyly ani na základě nejnovějších výzkumů potvrzeny. Vedle královských korun existují i koruny císařské, které se od královských i mezi sebou liší tvarem a výškou (koruna Svaté říše římské, napoleonská koruna, koruna ruských imperátorů, rakouská císařská, íránská koruna Pahláví apod.) a každý heraldik musí přesně vědět, jak vypadá.

Mezi panovnické koruny patří i tiára (čepice s třemi korunami nad sebou). O papežské tiáře pohovoříme v kapitole o církevní heraldice. Císařové etiopští užívali rovněž tiáry, ale ta se od papežské lišila tím, že byla na vrcholu plochá. Nesmíme zapomenout na knížecí koruny, které jsou v české heraldice zastoupeny hojně. Byly to původně purpurové čepice dole hermelínem obšité, ale později byly překlenuty dvěma

Koruna Svaté říše římské

Koruna ruská imperátorská

Koruna francouzského císařství (napoleonská)

Koruna íránská Pahláví

Koruna rakouského císařství

Etiopská tiára

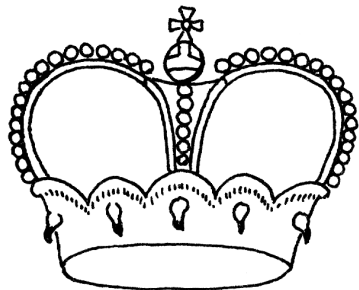

oblouky posázenými perlami (3 viditelné polooblouky), na jejichž vrcholu bylo umístěno říšské jablko.

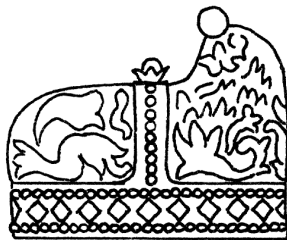
V některých zemích se také setkáváme s hodnostními čepicemi. Tak například benátský dóže užíval brokátovou čepici anebo v Anglii užívá řada rodů dodnes tzv. *chapeau* – červenou sametovou čapku s hranostajovým lemem jako symbol staré feudální suverenity.

O církevních kloboucích pojednáme v kapitole o církevní heraldice.

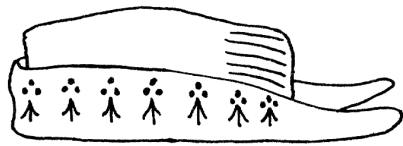
S hodnostními korunami se v heraldice setkáme především všude tam, kde se při ztvárnění znaků vynechávaly přilby s klenoty. Štíty jsou pak zdobeny hodnostními korunami, které příslušným rodům podle stavu náležejí.

Knížecí koruna

Dózecí čepice

Chapeau

ŠTÍTONOŠI

Nejstarší vedlejší výzdobou znaků jsou štítonoši (strážcové nebo také nosiči štítu). Všeobecně se má za to, že jejich vzniku máme co děkovat malířům a rytcům, kteří chtěli, aby štít byl skutečně nějak držen a také aby vyplnili kruhový prostor po obou stranách štítu až k okraji pečetidla nebo mince.

U nás se začínají vyskytovat v rozmezí 13. a 14. století. Na nejstarších pečetích vytváří štítonoše sama postava erbovníka, a to buď jako jezdce, anebo jako stojícího rytíře, který drží levou rukou štít a v pravé má meč nebo prapor.

Počet štítonošů může být různý. Tak například znak města Plzně má jednoho štítonoše (anděl, který drží štít před sebou).

Nejčastěji bývají štítonoši dva, po jednom z každé strany štítu. Mohou být stejní, ale také rozdílní. Jsou to zpravidla lidé (rytíři, diví muži, vojáci, mouřeníni, alegorické postavy, světci apod.), zvěř (lvi, orlice, koně, medvědi, psi apod.), ale i bájná zvířata (především gryf). Při popisu štítonošů nesmíme zapomenout na směr hlavy (kam se dívají, ale výslovně se uvádí jen, když se ohlížejí zpět) a také na zbroj (popisuje se však pouze při odchylkách oproti pravidlům o tinkturách zbroje).

Ve střední Evropě nebylo užívání štítonošů nijak právně chráněno a bylo víceméně na libovůli každého erbovníka, aby si vybral své štítonoše. Stalo se však nepsaným zákonem že užívání štítonošů bylo vyhrazeno vyšší šlechtě a významným právním osobám

Caretto di Millesimo

(některá města, některé cechy apod.). Na druhé straně ale nebylo užívání štitonošů žádnou povinností a řada nejpřednějších rodin nikdy neužívala, například Lichtensteinové, Lobkowiczové (Lobkovicové), Sternbergové apod.

Některé rodiny si své štitonoše natolik oblíbily, že se stali dědičnými. Doklady o tom máme až ze 16. století (Bechinie z Lažan, poslední Rožmberkové, Slavatové aj.). Později byli štitonoši přímo udíleni panovníkem jako součást znaku v majestátu.

U erbů s velkým počtem klenotů nosí někdy štitonoši na hlavách přilby s klenoty, jak to vidíme u Schwarzenbergů (lvi nesou 4. a 5. klenot) nebo u knížat Khevenhüller-Metsch (lvi nesou 8. a 9. klenot). Ojedinělou zvláštností světové heraldiky je erb u nás usazených italských hrabat Caretto-Cavriani di Millesimo. Můžeme jej spatřit v Praze v Celetné ulici čp. 597/13 nad portálem jejich bývalého paláce. Orel s rodovým štítem na hrudi stojí svými spáry na ozdobné čtyřkolové zlaté káře tažené párem zlatých lvů. Jde tu o zcela unikátní druh štitonoše pod štítem.

Ve výjimečných případech mohou štitonoši narážet i na jméno nebo původ erbovníka. Tak právě popsany štitonoš hrabat Caretto-Cavriani di Millesimo „mluví“ jazykem erbovníka, protože italsky *caretto* znamená káru, starý malý vozík nebo kočár. Podobně poslední Rožmberkové užívali jako štitonoše dva medvědy (latinsky *ursus*), čímž naráželi na svůj domnělý původ od rodu italských knížat Orsini.

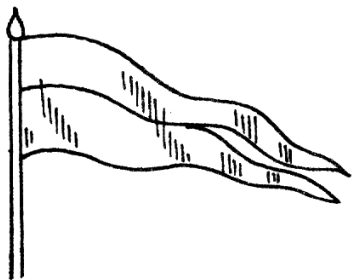
Štitonoši nikdy nesmějí stát ve vzduchu, a proto většinou stojí na pásce hesla, na půdě nebo na římse. V době úpadku heraldiky byli štitonoši kladeni na stylizované ornamenty tvořené většinou rostlinnými motivy.

V některých zemích jsou naopak štitonoši přísně chráněni a například ve Velké Británii je z aristokracie směřováno užívat vedle královské rodiny pouze příslušníci vyšší šlechty: baroni, vikomti, hrabata, markýzové a vévodové.

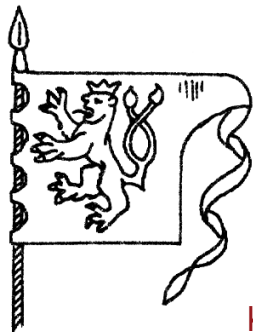
PRAPORY, KOROUHVE, VLAJKY

Prapory a korouhve jsou látky s odznaky majitele pevně připevněné na konci žerdě (ratiště). V Čechách bylo kdysi přesně stanoveno, kdo smí užívat korouhve (pán, který skutečně nějaké vojáky s sebou vodil do boje), a takový šlechtic byl dokonce nazýván čestným titulem korouhevni pán. Korouhve byly užívány v bojích – vzpomeňme třeba na husity, kteří nosili korouhve s kalichem.

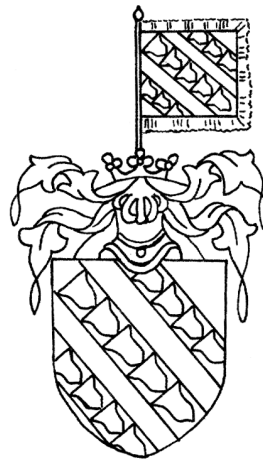
Prapor býval menší a užíval se ke všednějším účelům. Skládal se obvykle jen z tinktur pánova erbu, a to tak, že tinktura figury byla nahoře a tinktura štítu dole (například Čechy, Polsko apod.). Původně se prapory a korouhve od sebe lišily. Prapory byly vyšší a kratší, korouhve zase delší než vyšší a mívaly při horním okraji dlouhý úzký cípatý pruh (někdy i dva). V 15. a 16. století se

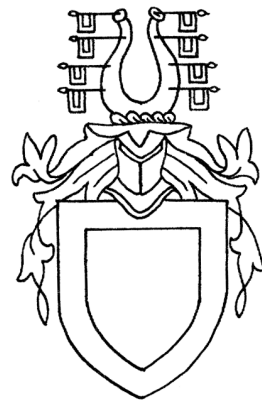
Prapor

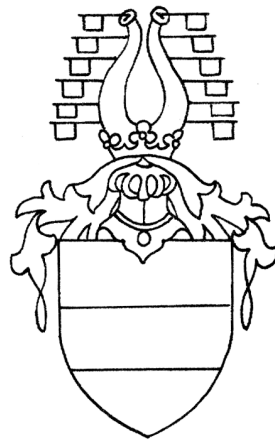
Korouhev

Hrabě Buquoy

Kladenský z Kladna

Trčka z Lípy

prapory i korouhve tvarem vzájemně přiblížily a dostaly čtvercovou podobu, často na okrajích s třapením.

Někdy se také rozlišuje tzv. banderium, což je čtvercový prapor velkého vojenského houfu (králové, knížata, velmožové), a tzv. korneta (z francouzského *cornette*), což je také čtvercový prapor, ale menších rozměrů.

Původně prapor opakoval obraz štítu, což se dodnes dochovalo na praporech (a vlajkách) Švýcarska, Islandu nebo Turecka, jinde je opakování štítového obrazu na praporu (vlajce) vyhrazeno jen hlavě státu (Anglie, Skotsko, Monako, Norsko apod.).

Vlajka není nikdy, na rozdíl od předcházejících případů, pevně připevněna k žerdi, ale naopak pomocí šňůry může být vytahována nebo stahována. Původně bývala pokryta znakem, a ne odznakem. Jako příklad si uveďme vlajku na sídle britské královny v Buckinghamském paláci nebo prezidentskou vlajku na Pražském hradě, kde jsou v obou případech znaky a jejich vztyčení hlásá přítomnost hlav států v úřadě.

Pokud jsou na praporech a korouhvích heraldické figury, pak vždy hledí směrem k žerdi (ratišti).

S prapory, korouhvemi a vlajkami se také setkáváme jako s výzdobou znaků. Najdeme je v rukách štitonošů (hrabata Aichelburgové),

Půda
(Spojené království
Velké Británie
a Severního Irska)

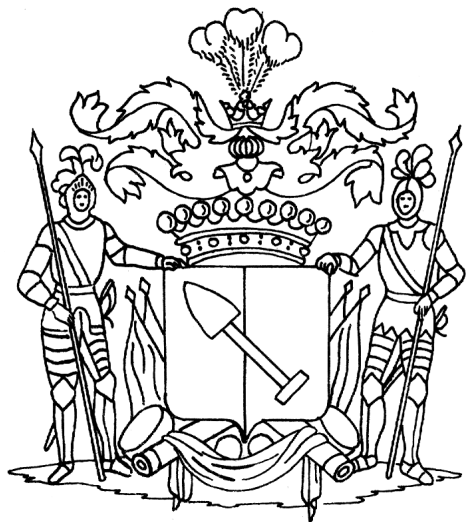
ale také jako samostatné klenoty (hrabata Buquoyové, knížata Colleredo-Mansfeldové nebo město Praha).

Nejčastěji však drobné praporky tvoří součást složitějšího klenotu. Tak Kladenští z Kladna měli rohy svého klenotu zdobeny 8 stříbrnými, červeně lemovanými praporečky (4 a 4), Trčkové z Lípy 12 (po 6 na každém rohu) a to střídavě stříbrnými a červenými anebo Bechiniové z Lažan, kteří mají v klenotu stříbrný a červený roh se zkříženými zlatými dřevci zakončenými malými praporky, vpravo červeným a vlevo stříbrným.

PŮDA, TROFEJE, HESLA A BOJOVÉ POKŘIKY

Půda neboli pažit se zobrazuje jako kus země zpravidla porostlý svěží trávou, na které pak stojí štitonoši. Někdy je navíc půda ještě zdobena dalšími květinami, například ve znaku Velké Británie nalezneme na půdě ještě národní květinové odznaky Spojeného království – růže (Anglie), bodláky (Skotsko) a jetelové listy (Irsko). V 17. a 18. století se ujal nešvar umisťovat pod štít a kolem něho nahromaděné válečné předměty, kterým se říkalo trofeje: děla, hmoždíře, hromady kulí, bubny, trubky, prapory a zbraně. Tehdy panující vkus trofejemi naznačoval vojenskou důstojnost nebo válečnické úspěchy erbovníka.

Nejčastěji však štitonoši stojí na pásce, na níž je napsáno heslo (devíza, motto). Hesla se však objevují i u znaků bez štitonošů a kladou se pak volně pod štít. Kreslí se většinou ve dvou

Trofeje (hrabě
Radecký z Radče)

základních tinkturách erbu, pokud není výslovně stanoveno jinak. Je pouze otázkou vkusu a heraldického citu, zda páska bude barevná a písmena v textu v tinktuře některého z kovů anebo naopak. Je také hezké a vkusné, když je páska na druhé straně podšitá tinkturou písmen textu. Devízy byly zvláště oblíbené v 16. a v 17. století a u nás bývají nejčastěji v jazyce latinském, německém, českém, francouzském a výjimečně i v jiných jazycích. Je to obvykle slovo, sousloví nebo věta, které nějak narážejí na historickou rodovou událost nebo vyjadřují postoj erbovníka či rodu k panovníkovi, bohu, vlasti.

Mohou také narážet na rodové jméno nebo obsahují všeobecné průpovědi, životní pravdy, popřípadě hádanky.

Jako příklad devízy narážející na rodovou historickou událost si uvedme heslo lorda Nelsona PALMAN QUI MERUIT FERAT (Ať palmu nese ten, kdo si ji zaslouží), které má připomínat historické vítězství Horatia Nelsona nad Napoleonem Bonapartem u egyptského Abukiru na Nilu dne 1. srpna 1798.

Mezi devízami vyjadřujícími postoj erbovníka nebo rodu k panovníkovi, bohu a vlasti si připomeňme alespoň heslo hrabat Kinských (BŮH, ČEST, VLAST), motto hrabat Kolowratů (VĚRNĚ A STÁLE) anebo devízu svobodných pánů Dlauhoweských z Dlouhé Vsi FÜR GOTT, KAISER UND VATERLAND (Za Boha, císaře a vlast). Některá hesla narážejí na rodové jméno, které bylo již vyjádřeno figurou ve štítě. Například heslo hrabat Sternbergů NESCIŤ OCCASUM (Nezná západu či Nikdy nezapadá) naráží na jméno i na osmihrotou hvězdu ve štítě. Podobně motto Lobkowiczů POPEL JSEM A POPEL BUDU naráží na rodové jméno Popelů z Lobkowicz. Z hesel vyjadřujících všeobecné průpovědi nebo životní pravdy patří mezi nejznámější motto Viléma z Rožmberka FESTINALENTE (Pospíchej pomalu), devíza knížat Schwarzenbergů NILNISIRECTUM (Nic než právo) anebo heslo dnešního znaku prezidenta republiky PRAVDAVÍTEŽÍ.

Hesla tedy mají určitý význam či smysl. Mohou být osobní (například u osob duchovního stavu, ale i u řady šlechticů) anebo,

Heslo a pokřík v jednom erbu (hrabě Mensdorf-Pouilly)

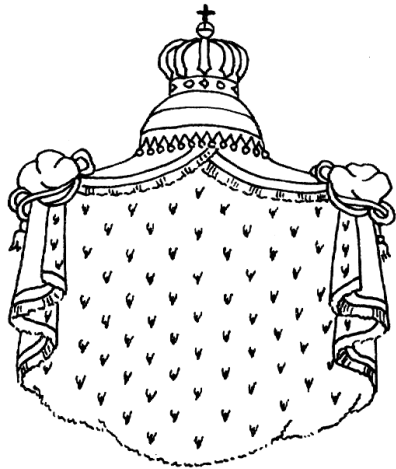
i když nejsou dědičné, mnohé rodiny je ponechávají po generace nezměněné (Sternbergové, Schwarzenbergové, Lobkowiczové apod.) V posledním období rakouské monarchie byly devízy součástí uděleného erbu v panovníkově majestátu. Válečné pokříky (*cri de guerre*) jsou také určitá hesla, která jsou zvláště rozšířená ve Francii a na britských ostrovech. Skotští náčel-

níkové jimi svolávali členy svého klanu. Není vůbec na závadu, je-li ve znaku vedle hesla ještě pokřík. Platí však zásada, že devíza je vždy pod štítem, zatímco pokřík vždy na pásce pod klenotem. K nám si pokříky s sebou přinesly některé původem cizí rodiny, ale jinak u nás válečné pokříky nezdомácněly. Jako příklad si uvedme hrabata Mensdorf-Pouilly, která vedle hesla FORTITUDINE ET CARITATE (S udatností a láskou) mají ještě pokřík SANS VARIER (Beze změny) anebo knížecí rod Rohanů, který spolu s heslem POTIUS MORI QUAM FOEDARI (Raději zemřít, než být zhanoben) užíval ještě pokřík MACLA SINE MACULA (Skvrna bez poskvrny).

PLÁŠTĚ A STANY

Pláště a stany jsou drapérie na způsob pláštů, které celý štít obklopují a vytvářejí významnou ozdobu erbu. Jsou vyduťté na třech místech: na nejvyšším místě, uprostřed, kde se nachází hodnostní koruna, a potom ještě poněkud níže po stranách, kde je plášť vyvázán zlatými šňůrami s třapci, odkud pak volně zřasen visí dolů. Vedle zlatých šňůr s třapci jsou pláště zlatými třásněmi lemované a podšité hermelínem.

Pláště a stany pocházejí ze 17. století a erbovní stan vděčí za svůj vznik zvláště francouzskému králi Ludvíku XIV., který jeho pomocí začal vyjadřovat zvýšený lesk svého majestátu. S jejich myšlenkou přišel Philip Moreau (okolo roku 1680) a jako předloha mu sloužily trůnní baldachýny (nebesa).

Královský stan

Stan se podobá plášti, avšak nevychází z koruny, ale z kopule s laloky a třapci, na níž spočívá koruna. Oproti tomu plášť splývá přímo z koruny a je od ní po obou stranách vyváán.

Stan se stal výhradním honosným kusem suverénních panovníků vládnoucích *Dei gratia* („z Boží milosti“), i když ne všichni králové a velkovévodové ho přijali (například Anglie).

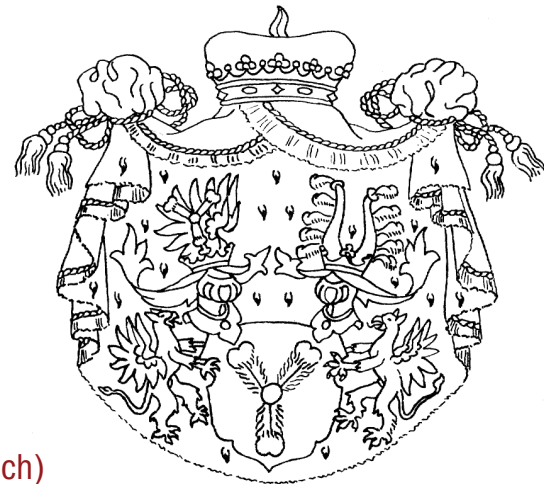
Plášť byl vymezen evropským knížatům, nábožensko-rytířským řádům a také bývalým bezprostředním hrabatům (například Harrachové).

Převážná většina stanů a plášťů je červená (purpurová), ale někdy se objevují i jiné tinktury – modrá (Francie), černá

(řád sv. Jana Jeruzalémského) anebo zlatá (francouzští vévodové a knížata Svaté říše římské de Broglie).

Často je vnější strana stanu nebo pláště poseta erbovními figurami. Tak francouzský modrý královský stan zdobily zlaté lilie, francouzský císařský červený plášť zlaté včely, pruský červený královský stan černé orlice a zlaté koruny, ruský zlatý imperátorský stan byl zdoben černými orly, plášť rodiny de Broglie modrými kotvicovými kříži, zatímco černé pláště řádů maltézskeho a řádu sv. Lazara jsou zdobeny stříbrným (zeleným) maltézkým křížem a řád Božího hrobu užíval plášť bílý s červeným křížem.

Pláště a stany jsou celé podšité hermelínem a na něj je pak vložen vlastní znak.

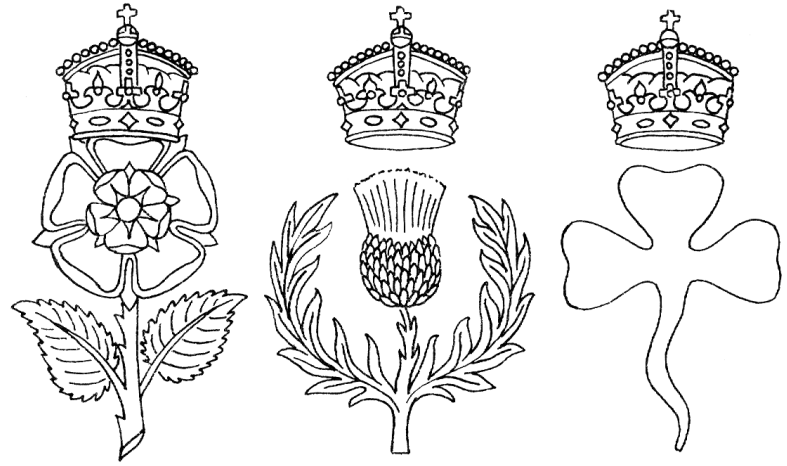
Erbovní plášť (hrabě Harrach)

ODZNAKY

Vedle základních znakových složek a honosných kusů patří do heraldiky i odznaky. Nejsou to však erby nebo znaky, ale jen určité značky poddanství nebo vlastnictví nošené osamoceně (bez štítů). Odznaky byly užívány hlavně služebnictvem velkých magnátů a různými stoupenci erbovníka, jelikož nemohli nosit pánův erb a svůj vlastní neměli. Vyjadřovali tedy příslušnost k družině určitého šlechtice, popřípadě i jeho osobní či rodové hodnosti nebo důstojenství úřadu, a lze se s nimi setkat na budovách, livrejích i na nejrůznějších věcech.

Zvyk užívat odznaky počal někdy koncem 13. století a kvetl hlavně ve 14. a 15. století, aby v 16. století začal zase upadat. Odznaky byly běžné v jižní Evropě, ve Francii a na britských ostrovech, zatímco ve Skandinávii a v Německu byly věci téměř neznámou. O významu odznaků svědčí i skutečnost, že jimi byla nazvána největší feudální válka v Anglii – válka růží. Byla vedena mezi královskými domy Yorků (odznakem bílé růže) a Lancasterů (červená růže) a skončila roku 1485 vyvražděním členů obou dynastií a téměř celé domácí šlechty. Proto také nová nastupující dynastie Tudorovců na znamení usmíření přijala jako svůj odznak rovněž růži, ale červenobílou.

Užívání odznaků ztratilo na své dřívější oblibě a dnes dožívají již jen ve Velké Británii, kde nejběžnější a nejznámější je královský

Badge: růže (Anglie) bodlák (Skotsko) jetelový trojlíst (Irsko)

odznak (*badge*) tvořený již zmíněnými národními symboly Spojeného království Velké Británie a Severního Irska – růží, bodlákem a jetelovým trojlístkem, jak se s nimi setkáváme na poštovních známkách, mincích apod.

I u nás se můžeme ojediněle setkat s odznaky. Český král Václav IV. (1378–1419) si oblíbil jako svůj odznak věnec s ledňáčkem (například na Staroměstské věži Karlova mostu), a to snad jako narážku na Ovidiovy *Proměny*, kde je zachycen podmanivý příběh

Odznaky českých králů:

Václav IV.

Vladislav Jagellonský

Ludvík Jagellonský

manželky (vdovy), která aby si zachovala věrnost, vrhla se do vody a po utonutí se proměnila v ledňáčka. Král Vladislav Jagellonský používal korunovanou literu *W* (Wladislaw) – například na královské oratoři katedrály sv. Víta v Praze a jeho nástupce Ludvík Jagellonský (1516–1526) zase korunovanou literu *L* (například na portálu tzv. Ludvíkovského křídla na Pražském hradě).

S rodovými odznaky se však můžeme setkat okrajově i na hradech a zámcích velkých šlechtických rodů. S rožmberskou rúží anebo se sternberskou hvězdou se na jejich sídlech setkáme volně (nikoliv ve štítě) na dveřích, lucernách, podlahách i jinde.

Okrajově patří do heraldiky i livreje. Livrej se rozumí jednotný oděv domácích sluhů. Již po několik století může mít šlechta jen

služebnictvo neozbrojené, ale dříve pod pojmem livrej spadal i vojenský stejnokroj šlechticovy gardy nebo družiny. Tinkтуры livrejů byly samozřejmě shodné s hlavními tinkturami šlechticova erbu. Livrej je tedy svým způsobem každé uniformní oblečení (například zřízenců v obchodních domech, hotelích, zábavních podnicích apod.), které zaměstnanec dostává zdarma a nosí je při výkonu své služby.

BLASONOVÁNÍ

Blasonování (francouzské slovo *blason* znamená popis znaku, znak) je slovní popis znaku odbornou terminologií (názvoslovím) a podle heraldických pravidel. Je-li blason dobrý, může kterýkoliv heraldik popsany znak správně nakreslit, aniž jej předtím znal. Hlavní zásadou dobrého blasonu je jeho stručnost a jasnost daná určitým ustáleným postupem a odbornými výrazy.

Naše nejstarší blasony byly latinské a německé, později přibýly i české. Nejstarší české popsání znaku je z roku 1437 v majestátu císaře Zikmunda Lucemburského při povýšení Tábora na královské město.

Mnohé ze zásad popisování znaků jsme již poznali v předcházejících kapitolách, a tak se omezíme jen na nejzákladnější pravidla.

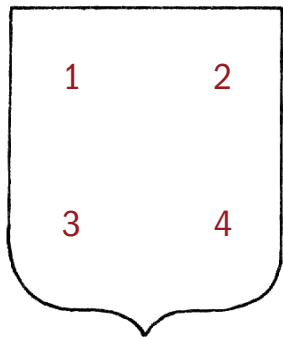
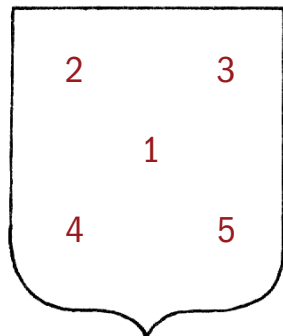

Schéma blasonování
čtvrceného štítu

Schéma blasonování
čtvrceného štítu
se středním štítkem

Tvar štítu popisujeme jen tehdy, když popisujeme konkrétní heraldickou památku.

Nejprve popisujeme tinkтуру štítu nebo způsob heraldského dělení štítu a jeho tinkтуры, pak teprve tinkтуру a označení hlavní erbovní figury, popřípadě dalších doprovodných figur. Například: v modrém štítě zlatá osmihrotová hvězda (Sternbergové) anebo v červeno-modře polceném štítě pokosem stříbrný rýč (Radecký z Radče).

Je-li štít čtvrcen, čísujeme jednotlivá pole nejprve nahoře zprava doleva a potom stejně i dole a v tomto pořadí je i popisujeme.

Pouze jsou-li některá pole shodná, uvádíme například:

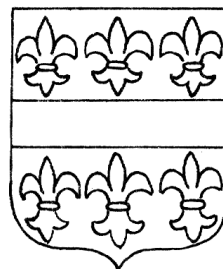
v 1. a 4. červeném poli stříbrný český lev a v 2. a 3. stříbrném poli červený ježek (Jihlava).

Má-li štít střední štítek, začínáme jím popis celého znaku, protože je pokládán za čestný. Mohou však existovat i čestné a pupeční štítky, zvláště u bohatě členěných štítů.

Jestliže má štít nebo pole více než jedno znamení, hlásí se nejprve hlavní figura a pak teprve doprovodné další figury pole v pořadí důležitosti nebo počtu. Například: v modrém poli zlaté břevno, doprovázené nahoře i dole třemi zlatými liliemi (pánové z Vrbna).

Jindy je zase třeba hlásit jen počet a polohu stejných figur.

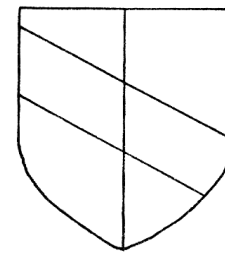
Například: v červeném štítě tři zlaté hlavy jednorožce (2, 1), což znamená, že nahoře jsou dvě hlavy a pod nimi uprostřed jedna hlava (svobodný pán Parish von Senftenberg).

z Vrbna

Parish
von Senftenberg

Battaglia di Sopramonte
e Ponte alto

Štít může být rozdělen heraldickými kusy i několikanásobně. Pak se začíná vždy tou tinkturou, která je hlášena jako první.

Například: třikrát stříbrno-červeně dělený štít (Brno) anebo černo-stříbrně-červeně dělený štít (Trčkové z Lípy).

V jiných případech zase není nutné opakovat tinktury. Například: v červeno-zlatě polceném štítě pokosem břevno střídavých barev (svobodný pán Battaglia di Sopramonte e Ponte alto), což znamená, že i břevno je polcené, ale opačně.

Obecně platí zásada, že štít nebo jeho figury popisujeme odshora dolů a heraldicky zprava doleva.

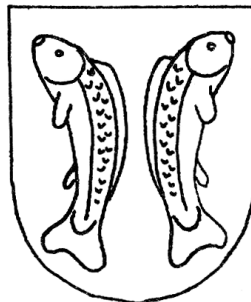
U obecných znamení stačí jen uvést figuru a nepopisovat dopodrobna její polohu. Například: v červeném štítě stříbrný, zlatě korunovaný, dvouocasý lev – a rozumí se samo sebou, že je

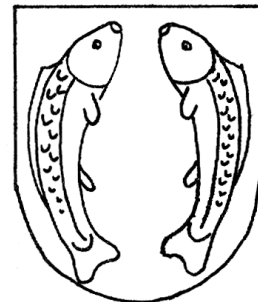
Štít posetý (stará Francie)

Štít posázený (Dánsko)

Figury odvrácené

Figury přivrácené

ve skoku. Jinou jeho polohu by bylo nutné uvést (například sedící). Dopodrobna se neblasonují ani nestvůry, které má každý heraldik znát, podobně jako musí vědět, že čáp nebo jeřáb se vždy kreslí stojící na jedné noze (jeřáb s kamenem ve zdvižené noze), pštros s podkovou v zobáku nebo že hvězda (bez udání počtu hrotů) je vždy šestihrotá.

Rovněž zbroj, pokud se neliší tinkturami od uvedeného schématu, není nutné blasonovat.

Je však třeba se ještě seznámit s několika důležitými heraldickými termíny:

posetý nebo posypaný (štít, pole, figura): nese několik menších figur na způsob vzorku pravidelně rozdělených tak, že některé částečně mizí na okrajích (starý znak Francie)

posázený (štíť, pole, figura): nese několik menších figur bez zvláštního uspořádání a počtu, ale jsou vždy vidět celé a nemizí v okrajích (například srdíčka ve znaku Dánska)

odvrácené (například ryby): jsou prohnuté do oblouků k sobě a hlavami a ocasy od sebe

přivrácené (například ryby): prohnuté obráceně, tj. hlavami a ocasy k sobě a se hřbety na vnějších stranách.

Po skončení popisu štítu se uvádí řádová dekorace (například: štít je ovinut kolanou Řádu zlatého rouna) a hodnostní koruna (například: štít kryje hraběcí koruna).

Pak se popisují přílby. Hlásí se jen počet a druh, a zda je korunována, či s točenicí, a také tinktury přikryvadel. Například: na korunované turnajské přílbě s modro-zlatými pokryvadly zlatá osmihrotá hvězda mezi modrými křídly (Sternbergové).

U přileb se neblasonuje monile, podšití a tinktura mřížek – pouze zlaté přílby je nutné hlásit. Přesný způsob korunování přílby se musí uvést jen v případech, kdy nejde o běžnou heraldickou korunku, ale třeba o knížecí korunku (například u Schwarzenbergů nebo u Metternichů).

Tinktury točenice se popisují pouze v případě, když neodpovídají tinkturám přikryvek.

U klenotů je nutné hlásit jejich jiný směr (nesouhlasí-li se směrem přílby). Opakuje-li se v klenotu štítová figura, stačí, hlásíme-li

„jako ve štítě“ nebo „křídla s obrazem štítu“. U lidských a zvířecích postav je třeba rozlišovat figury:

rostoucí: jsou viditelné do poloviny

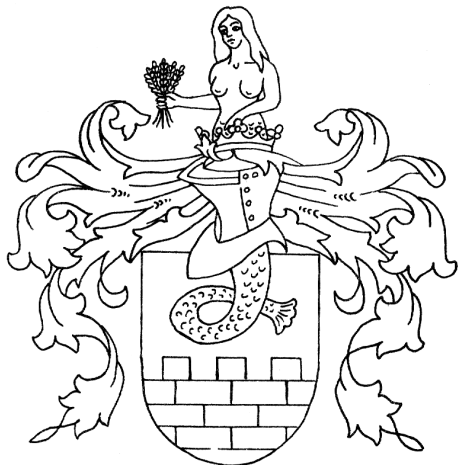
vyskakující: jsou viditelné ze dvou třetin

vyrážející: jsou viditelné z jedné třetiny.

Potom se popisují hodnostní odznaky, dále pak štítonoši. Pokud hledí směrem ke štítu, není třeba se o tom zmiňovat, otáčejí-li se zpět nebo jsou-li hlavami přivráceni k pozorovateli, pak je nutné na to v blasonu nezapomenout. Následuje uvedení hesla, popřípadě pokřiku a případná přítomnost půdy.

Nakonec se popíše koruna, čepice nebo klobouk (není nutné podrobně popisovat, protože každý heraldik by měl znát jejich rozdílné ztvárnění) spolu se stanem nebo pláštěm (pokud není hladký červený, je nutné uvést rozdílnou tinkturu, popřípadě posetí jinými figurami).

V renesanci a v baroku si naši předkové potrpěli na mnohaslovné a květnaté blasony, ale správný popis by měl být stručný a jasný a jakékoliv opakování by mělo být z něho vyloučeno. Naučit se správně a výstižně blasonovat vyžaduje jistý čas a zkušenost. Uvedme si ještě na ukázkou starého okrasného blasonu popis znaku Šimona Lomnického z Budče, podle majestátu Rudolfa II. ze dne 21. března 1594, který svou kompozicí i způsobem blasonování patří spíše mezi heraldické kuriozity: „Štít v půli napříč rozdělený, svrchní polovice bílé nebo stříbrné barvy

Lomnický z Budče

a spodní červené nebo rubínové barvy, na níž tři stínky též červené barvy způsobem zdi se vidí. Nad štítem kolčí helm a okolo něho přikryvadla neboližto fafrnochy červené a černé barvy s obou stran dolů potažené visí. Nad tím nade vším koruna zlatá královská, na níž ochechule mořská až po břicho, mající vlasy na hlavě své žluté nebo zlaté barvy, držíc v pravé ruce pět klasů pšeničných zlaté barvy, ocas pak její skrze korunu a helm dolů až po svrchní polovici štítu zatočený proniká.“

Tato krásná ukázka starého způsobu blasonování se nám zachovala ve 12. svazku opisů královských majestátnů (tzv. *saalbuchů*). Vyskytla se v něm však zřejmě i písařská chyba,

když přikryvadla jsou uváděna jako červeno-černá, ač jediné možná, podle figur štítu, se zdají být červeno-stříbrná. Nezbyvá, než si položit otázku, zda by nebylo vhodnější blasonovat tuto heraldickou zvláštnost proti všem zvyklostem od klenotu a teprve potom popsat figury štítu. Tento způsob již navrhoval Martin Kolář a pro nás je svědectvím, že i v heraldice výjimka potvrzuje pravidlo.

K umění dobrého blasonu patří i zvládnutí odborného názvosloví. To je však v češtině velice nejednotné a místy i nepřehledné. Různí heraldikové navrhovali a užívali k označení určitého jevu odlišných termínů, které pak zase další přejímali, takže je dnes mnohdy dosti obtížné se v tom množství správných i nesprávných výrazů orientovat. Můžeme jen závidět Francouzům a Britům, jejichž heraldická terminologie je přesná, stručná a hlavně jednoznačná.

Občas se také objeví nadšenci, kteří – ve stylu starých obrozeneckých puristů jazyka – chtějí „očistit“ naši heraldickou terminologii od cizího nánosů. Těmto lidem se těžko vysvětluje, že není na závadu ani českému jazyku, ani heraldice, používá-li se přejetých výrazů z cizích jazyků. Vždyť i naše sportovní názvosloví je plné cizích slov, zvláště anglických (tenis, fotbal, volejbal apod.), v oblasti módy převládají slova francouzská (blůza, parfém apod.), v bankovníctví výrazy italské (konto, bianko apod.), názvosloví řemesel obsahuje slova německá (šroub apod.)

a v lékařství je převaha výrazů latinských (ordinace, izolace apod.). Zatímco Britům vůbec nevadí, že jejich heraldická terminologie je převážně starofrancouzská, naši puristé se snaží nahradit již samotné slovo heraldika označením „znakověda“. Snahy všech těchto „očisťovatelů“ jazyka jsou však předem určeny k nezdaru, protože již nikdo nebude měnit tak zavedená označení jako koruna (z latinského corona), císař (z latinského jména zakladatele osobní moci starého Říma G. J. Caesara) nebo lev (z latinského leo).

RODOVÁ HERALDIKA

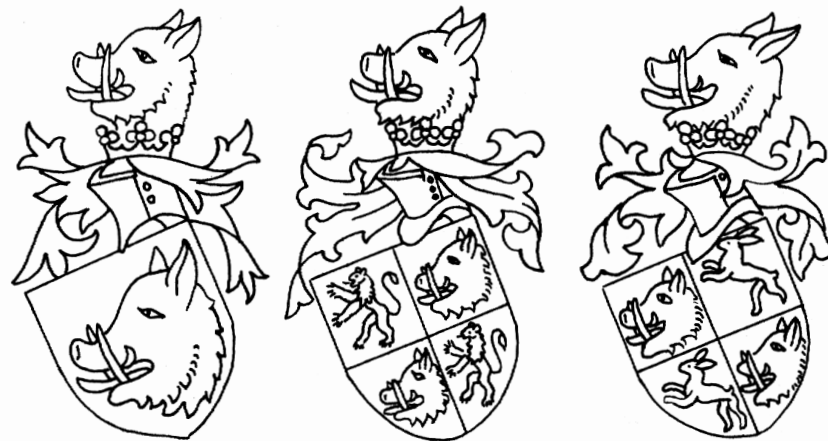
Rodová heraldika je bezesporu nejrozsáhlejší součástí heraldiky a má také nejdelší tradici.

V souvislosti se šlechtickými znaky si také musíme vyjasnit, kdo směl erby používat, jak se nabývaly, popřípadě ztrácely, jak se mohly měnit, můžeme-li z nich něco vyčíst a jak je šlechta užívala. V nejstarších dobách si rytíř prostě znak zvolil a přisvojil. Proč si někteří z nich volili určité figury, dnes nevíme, protože původní smysl znaků byl rozlišit se, a ne něco znamenat.

Všichni členové jedné rodiny měli u nás vždy stejný znak a predikát (přídomek). Stejný původ s jinými rodinami a příbuzenské vztahy se vyjadřovaly několika způsoby, například:

1. změnou tinktur štítu a figury, například Vítkovci:
pánové z Rožmberka: červená růže ve stříbrném štítě
pánové z Landštejna: stříbrná růže v červeném štítě
pánové z Hradce: zlatá růže v modrém štítě
pánové z Ústí a ze Stráže: modrá růže ve zlatém štítě
pánové z Krumlova: zelená růže ve stříbrném štítě

Toto dělení růží Vítkem z Prčic mezi jeho syny je zachyceno i na deskových obrazech v zámcích Třeboň, Telč, Jindřichův Hradec a Český Krumlov.

Rozdílné štíty rozrodu Buziců:
z Valdeka, ze Šelmberka Lev z Rožmitálu Zajíc z Hazmburka

2. změnou počtu a postavení figur, popřípadě přidáním nové figury, například Buzici:
pánové z Valdeka a pánové ze Šelnberka: černá kančí hlava ve zlatém štítě
Lvové z Rožmitálu: čtvrcený štít, v 1. a 4. modrém poli zlatý lev, ve 2. a 3. poli kančí hlava
Zajícové z Hazmburka: čtvrcený štít, v 1. a 4. poli kančí hlava, ve 2. a 3. modrém poli zlatý zajíc
3. rozdílnými klenoty při stejném štítu, například Hronovici (Ronovici) – jak jsme si již ukázali v kapitole o klenotech. Nemusí tomu však tak být vždy. V české heraldice je celá řada erbů se znamením kohouta, vzájemně se od sebe lišících tinkturami (Král z Dobré Vody, Harant z Polžic a z Bezdruzic, Kořenský z Těřešova, Straka z Nedabylic, vladykové z Pernartic, ze Žernovníka, z Opálky, z Lužan, z Barchova), a přesto nemají jejich nositelé stejný původ.
U nejstarších českých rodin byl velmi úzký vztah i mezi erbem, názvem sídla anebo příjmením:
a) Erb dal jméno hradu, podle něhož se pak rod psal, a to zhruba od poloviny 13. století. Tehdy se v Čechách budovalo mnoho pevných hradů k lepší obraně země před nepřítelem a dávala se jim podle tehdejší módy jména německá, která nějak vyjadřovala stavebníkův erb užívaný již před založením hradu, například: Rožmberk (*Rosenberg* – růžová hora), Lemberk (*Löwenberg* –

lví hora), Šternberk (*Sternberg* – hvězdná hora) nebo Hazmburk (*Hasenburg* – zaječí hrad).

b) Některé erby byly naopak přijaty podle již existujících názvů míst – Korkové z Korkyně (ves nedaleko Vltavy při Dobříši) užívali ve štítě kocábku (korku) z kůry.

c) Některé rody převzaly názvy svých erbovních figur jako své příjmení – Pluhové z Rabštejna (pluh) nebo Škopkové z Bílých Otradovic (škopek) apod.

Tento volný stav nemohl trvat věčně a brzy byla pocítována nutnost ústřední kontroly a evidence užívaných erbů. Proto se postupně udílení znaků stává výsadním právem vladařů, kteří vydávali při této příležitosti i zvláštní úřední list, zvaný majestát. Byl to pergamenový list, který vedle úplné titulatury panovníka uváděl jméno povyšovaného do šlechtického stavu, jeho zásluhy, dědické podmínky, popis znaku a postih pro ty, kteří by chtěli nového znaku zneužít. Vedle toho také majestát obsahoval vyobrazení uděleného erbu, podpis a pečeť panovníka. Časem se místo jednotlivých listin začaly používat pergamenové složky o 4–6 listech v sametových deskách a těmto erbovním listům se také říká privilegium, diplom, dekrét či patent.

Původ erbových listin je snad italský. Vydával je již francouzský král Filip IV. Sličný (1285–1314), ale žádná se nedochovala a nejsou ani známá jména těch, kterým je udělil. V Evropě se postupně objevují v průběhu 14. století, někde však později.

Tak první uherská erbovní listina je z roku 1369 a první anglická až z roku 1437.

Jazyk erbovních listin je květnatý a honosný, a tak i blasony nově udělených erbů jsou okrasně mnohoslovné, což je v rozporu s dnešními požadavky heraldiky. Původně byly výhradně latinské.

U nás do přelomu 15. a 16. století, zatímco v Uhrách až do 19. století, a papežské majestáty jsou latinské dodnes. Později se u nás vydávaly erbovní listiny v češtině nebo v němčině, ale na vyžádání příjemce majestátu mohly být i v latině.

Stanovené pokuty za zneužití nového znaku se různily výší obnosu, avšak není znám konkrétní příklad porušení erbovního práva.

Rovněž taxy za vystavení erbovní listiny byly podle doby proměnlivé.

Erbovní listiny mohou uvádět povýšení do šlechtického stavu a udělení znaku nebo povýšení do vyššího stavu (s potvrzením již existujícího znaku nebo jeho polepšení), popřípadě jen polepšení znaku bez povýšení do vyššího šlechtického stavu.

Na erbovní záležitosti dohlížel nejvyšší maršálek království prostřednictvím kanceláře, která také erbovní listiny vystavovala. Nejstarším naším známým erbovním listem je majestát Karla IV. ze dne 16. dubna 1360, kdy povýšil do panského stavu Království českého Jetřicha z Portic a udělil mu erb (ve stříbrném štítě páv s kytou, který se opakuje i v klenotu), který na krále a na korunu Království českého spadl vyměněním pánů z Leuchtenberka.

Karel IV. vystavil, pokud víme, osm erbovních listin, z nichž jen dvě se zachovaly v originále a ostatní známe ze zmínek v jiných listinách. Jeho syn Václav IV jich vydal 16 (dochovaly se 3 originály a 1 opis), ale nevíme, zda prostřednictvím říšské nebo české kanceláře. Jeho bratr Zikmund vystavoval majestáty zásadně z říšské kanceláře, některé však prostřednictvím kanceláře uherské. Později, v době dynastických zmatků a v době, kdy nebylo v zemi krále, šlechta se sama obracela se svými záležitostmi na říšskou kancelář. A tak prokazatelně první erb vydaný českou dvorskou kanceláří je až z doby vlády krále Jiřího z Poděbrad (ze dne 16. května 1461).

Právo udílet znaky mohl panovník přenést i na jiné osoby, které pak panovníka úředně zastupovaly, a jejich práva a povinnosti byla přesně vymezeny zvláštním patentem. Tak vznikl úřad palatina, který byl sice znám od 9. století, ale trvale začal být zřizován pro celou Svatou říši římskou až za Karla IV.

Palatináty byly udílány buď významným osobám, anebo dědičně v rodě či v úřadu. Rozlišovaly se tzv. malé a velké palatináty, mezi nimiž byl rozdíl v míře pravomocí.

Každý palatin měl právo jmenovat notáře, legitimovat levobočky, udílet erby, propůjčovat predikáty, výjimečně i povýšit do prostého šlechtického stavu. Tito noví erbovníci se zpravidla zabývali tzv. nešlechtickou činností, tj. řemeslem, živností, obchodem. Nebyli to tedy právoplatní šlechtici (neměli statky a nezasedali v zemských

sněmech), ale byli jen jakýmsi vyvýšenými měšťany (tzv. erbovní měšťané). Aby se takový měšťan stal skutečným šlechticem, bylo nutné, aby jeho erb a přídomek potvrdil panovník, který ho zároveň zpravidla povýšil do šlechtického stavu. Pak se však již musel zdržet jakékoliv nešlechtické činnosti.

Prvním českým palatinem se stal Prokop z Rabštejna, kterému dne 12. května 1450 udělil císař Fridrich III. právo jmenovat 10 notářů a 10 levobočků legitimovat, tj. uznat je za právoplatné potomky. Zpočátku byla palatinská hodnost v Čechách vzácná, ale po bitvě na Bílé hoře jich začalo přibývat. Tak byl palatinát udělen Albrechtu z Valdštejna (dne 15. září 1622), Karlovi z Harrachu (19. srpna 1624), Oldřichu z Eggenberga (24. února 1625), Schwarzenbergům (31. května 1671), Kinským (31. května 1676), Coloredům (11. prosince 1724) apod. Palatinát mohla obdržet i osoba duchovního stavu, například biskup Tomáš Jan Pešina z Čechorodu (roku 1677).

Marie Terezie byla zásadně proti právům palatinů a odmítala uznávat jejich činnost, především pak vydávání erbovních a šlechtických diplomů. Proto také roku 1762 zrušila dědičná práva palatinů na udílení šlechtictví a dekretem ze dne 9. března 1765 prohlásila za neplatné jejich právo udílení erbovních listin vůbec. Josef II. (1780– 1790) sice palatinská práva znovu obnovil, a dokonce i sám udělil poslední palatináty, ale se zánikem římsko-německé říše roku 1806 definitivně skončila i funkce palatinů.

V erbovních listech bývalo kdysi i přesně stanoveno užívání erbu, například: „v bitvách, honbách, kolbách, praporcích, korouhvích, pečetích, sekrytech, veřejích, vratech, dveřích, oknech, čalounech, kobercích, koltrách, polštářích, poduškách, prstenech, hrobových kamenech i na všech jiných náležitých a poctivých místech“.

Erbovní listiny také zakazovaly komukoliv překážet novému erbovníkovi v užívání erbu nebo ho neprávem užívat a stanovovaly pro takové případy i výši pokuty, přičemž část této sumy měla náležet postiženému erbovníkovi a část vystavovateli erbovního listu (koruně).

Dalším způsobem, jak mohl někdo získat erb, bylo tzv. erbovní strýcovství. Hrozilo-li některé rodině vymření, mohla se sloučit s jinou, a ta pak přijala jméno i erb, popřípadě je sloučila se svým. Tak například plzeňští měšťané Stehlíci získali erb a predikát z Čenkova, dne 29. května 1598 potvrzením od Rudolfa II., jako erbovní strýci bývalého plzeňského arciděkana Bartoloměje Flavia z Čenkova, a stali se tak erbovními měšťany jako Stehlíkové z Čenkova.

Posledním způsobem, jak mohl být někdo povýšen do šlechtického stavu a obdržet erb, bylo v souvislosti s udělením rytířských řádů.

Tak nejvyšší rakouské vojenské vyznamenání, Řád Marie Terezie, poskytoval právo, aby vyznamenaný požádal o povýšení do stavu svobodných pánů. Řád sv. Štěpána, nejvyšší řád uherský, udílený

jen šlechticům, opravňoval k povýšení do stavu svobodných pánů nebo do hraběcího stavu. Řád Leopoldův a Řád železné koruny mohl vyznamenanému vynést titul rytíře, nebo dokonce i svobodného pána (ale jen do roku 1884 u obou řádů).

Šlechtictví se s obdržáním řádu automaticky nespojovalo, ale ten, jemuž byl řád udělen, měl právo o povýšení do šlechtického stavu nebo do vyššího šlechtického stavu požádat a bylo pak vždy vyhověno. Tak například získal titul svobodného pána na základě udělení Řádu železné koruny II. třídy i přední český politik minulého století dr. František Ladislav Rieger.

Od prvopočátku bylo užívání erbů věcí cti (odtud dodnes v češtině zachované rčení „se štítem“ nebo „na štítě“), kdy mohl být erb děděn z otce na syna. Stávalo se však, že byl potomek slavnější než předek, a chtěl mít své zásluhy také zachyceny ve štítě. Zpočátku si mohli upravovat své znaky sami, ale později měl právo měnit znaky jen panovník, a to prostřednictvím zvláštních hodnostářů (heroldů) v dvorské kanceláři. Tak dochází k tzv. polepšováním, kterému se také říká někdy rozmnožení nebo rozhojnění erbu.

Nejstarší polepšení u nás nalezneme v majestátu udělenému Jírovi z Roztok asi z roku 1385, v němž ho Václav IV. povýšil do panského stavu, potvrdil erb (ve stříbrném štítě černá vrána, která se opakuje v klenotu), ale polepšil mu původní krydla změnou na hermelínová.

K polepšení může tedy dojít několika způsoby:

A. změnou tinktury v erbu: Jíra z Roztok, město Praha

B. změnou točenice v korunu: Škréta Šotonovský ze Závořic

C. rozhojněním erbu o nová znamení, pole, přílby a klenoty

1. *dalšími figurami připomínajícími slavný čin držitele:* město

Praha, Griespek z Griespachu, Schwarzenbergové

Zajímavého polepšení se dostalo Schwarzenbergům do 4. zlatého pole čtvrceného štítu, v němž černý krkavec klove useknutou hlavu Turka. Toto znamení má připomínat vítězství Adolfa Schwarzenberga nad Turky roku 1598. A černý krkavec je dokonce i mluvícím znamením, protože k bitvě došlo u uherského města Rábu (*Rabe* znamená německy havran, krkavec).

2. *přidáním celých figur císařského nebo královského erbu, popřípadě jeho částí na znamení panovníkovy vděčnosti:*

a) přidáním celého habsbursko- štítu: orlická větev knížat

Schwarzenbergů

b) pouze štítků babenberského a lotrinského: knížata

Metternichové

c) přidáním celého rakouského orla: hrabata Clam-Martiničové

d) přidáním jen části orla: svobodný pán ze Siny

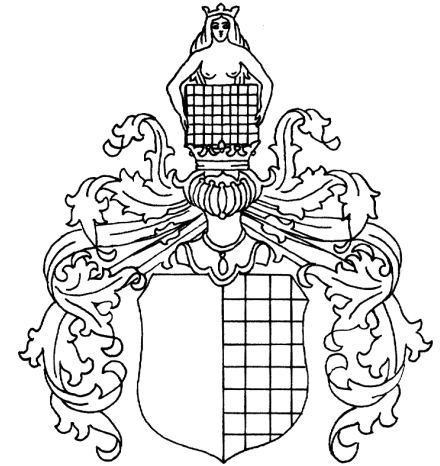
e) přidáním císařské koruny: knížata Paarové

f) přidáním celého císařského orla, na jehož hrudi pak spočívá

erbovníkův štít: knížata Paarové

3. *přidáním iniciál panovníků*: hrabata Czernínové, knížata Esterházyové

4. *přidáním pouze přileb a klenotů*: Daczický z Hesslowa
Některým rodinám byl sice jejich starobylý erb polepšen, ale jejich příslušníci zůstali starému erbu věrní anebo projevili dostatek vkusu a polepšení neužívali. Tak například rod pozdějších hrabat Dohalských z Dohalic (doložený již roku 1395) nosil vždy v klenotu korunovanou a zlatovlasou nahou mouřenínku, držící před sebou šachovnici. Za Marie Terezie, roku 1757, byl Jan Kryštof Bořek Dohalský z Dohalic povýšen do stavu svobodných pánů a tehdy mu byla nahá mouřenínka „polepšena“ na oblečeného mouřenína. Páni z Dohalic však prokázali vkus i smysl pro tradici a toto puritánské „polepšení“ nepřijali a užívali dál svůj původní klenot. V případě, že některá erbovní rodina vymřela, připadl majetek, jméno, predikát i erb na panovníka. Hovoříme pak o tzv. odúmrtí. Král potom mohl udělit stejný znak někomu zcela jinému anebo použít znovu třeba jen predikát při úplně jiném znaku. Tak například Jan Maxmilián Žižka dostal při povýšení do šlechtického stavu znovu predikát z Trocnova, ale odlišný znak s lilii a medvědy, znovu potvrzený roku 1747 při povýšení do rytířského stavu. K volbě figur došlo patrně na základě jazykového a heraldického omylu německé kanceláře. Medvěd byl pravděpodobně vzat z erbu Šišků z Jamolice (jméno Žižka je v majestátu psáno Zischka!) a lilie snad z vymyšleného erbu

Dohalský z Dohalic

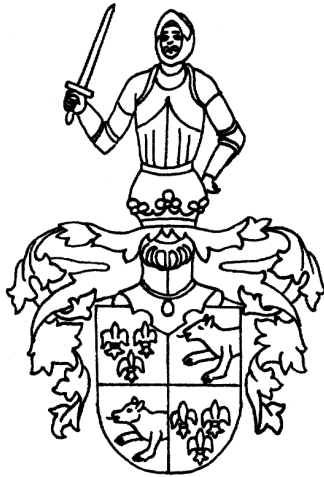
husitského vojevůdce, který byl vymalován na dnes ztraceném obraze v bytě písaře u královského stavitelského úřadu (dvě zkřížená kladiva provázená nahoře kalichem a po stranách a dole po lilii). Šlechta se však odúmrtí bránila a odkazovala své erby, jména a predikáty svým příbuzným spolu s majetkem. Tak Janu Jiřímu ze Švamberka, jako dědici po Rožmbercích (měl za manželku sestru Petra Voka, posledního vladaře domu rožmberského), byla majestátem ze dne 24. února 1614 přidána k erbu rožmberská růže. Podobně Vilém Slavata z Chlumu a z Košumberka, který pojal za manželku Lucii, poslední z rodu pánů z Hradce, sloučil na základě diplomu ze dne 9. listopadu

1616 erb pánů z Hradce se svým. Rovněž Clayrové spojili své jméno s Aldringeny roku 1635 ještě za života Jana Marka hraběte z Aldringenu (zemřel jako poslední svého rodu roku 1664), jehož sestru pojal Jeronym z Clary za manželku.

Tímto způsobem docházelo k rozhojňování nejen erbů, ale i jmen. Tak například Mikulov držela rodina s plným jménem Dietrichstein-Nikolsburg-Proskau-Leslie-Mensdorff-Pouilly a zámek Jaroměřice nad Rokytnou rodina Wrba-Kaunitz-Rietberg-Questenberg und Freudenthal. U těchto rodin pak vznikají spojováním znaků erby

Jan Žižka z Trocnova

Jan Maxmilián Žižka z Trocnova

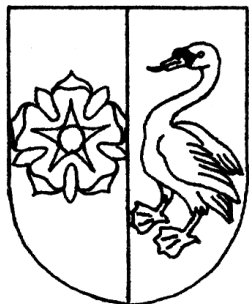
o mnoha polích a klenotech. Původní znak, tzv. rodný, bývá obyčejně na čestném místě v pravém horním rohu štítu nebo ve zvláštním středním štítku.

Zvláštním odkazem zajistili Jeníškové z Újezda všem budoucím držitelům zámku Březnice právo i povinnost užívat jejich jméno i erb. Nejprve to byli Kolowratové a po nich Pálffyové.

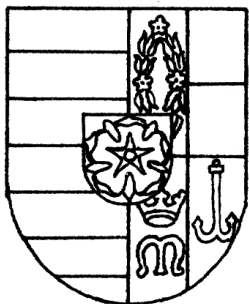
Ztratit právo na užívání erbu bylo možné i promlčením. To se stávalo v rodinách, které upadly do chudoby a musely se živit tzv. nešlechtickou činností. Mnohé z nich (a také řada podvodníků) se na sklonku rakouské monarchie dožadovaly obnovení starého šlechtictví.

Zcela výjimečným způsobem ztráty erbu bylo jeho pozbytí soudním nálezem. To se stalo například známému anglickému alchymistovi a šarlatánu Edwardu Talbotovi zvanému Kelly, který byl sice dne 23. února 1590 povýšen svým obdivovatelem Rudolfem II. do rytířského stavu Království českého (Rudolf mu vymohl i přijetí mezi stavy království). Ale po vraždě šlechtice Jiřího Hunklera roku 1591 ho stavové zbavili šlechtického titulu i znaku a všechny zápisy v korunním archivu týkající se jeho osoby a erbu byly vymazány nebo učiněny nečitelnými. Dodnes přesně nevíme, jakého Kelly užíval znaku, protože mu nebyl v Čechách žádný udělen.

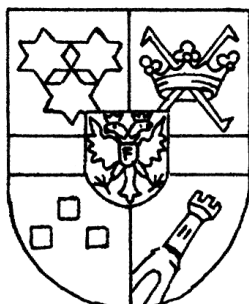
Erbu je možné pozbyt i tak, že se ho jeho nositel vzdá. Tento případ je velice vzácný a jako příklad lze snad uvést jen žádost o zrušení

Jan Jiří
ze Švamberka

Vilém Slavata
z Chlumu a Košumberka

Jeroným
z Clary-Aldringenu

šlechtictví (a erbu) některých členů rytířské rodiny Purkyňů (vnuci nobilitovaného slavného biologa Jana Evangelisty Purkyně), ale jejich žádost nebyla na ministerstvu vnitra, kam spadaly šlechtické záležitosti, ani vzata v potaz.

Jinak tomu však bylo v případě vládnoucí dynastie. U Habsburků se vyskytlo dokonce několik případů ztráty arcivévodských práv a titulů. Nejprve to byl arcivévoda Jan Salvator, nejmladší bratr Ferdinanda IV. Toskánského, který, aby se mohl oženit proti vůli císaře a rodiny s Milly Stublovou, se vzdal arcivévodských práv a přijal občanské jméno Jan Orth. O něco tvrději zasáhl císař František Josef I. (1848–1916) proti nejstaršímu synovi Ferdinanda IV. Toskánského, arcivévodovi Leopoldu Ferdinandovi,

který, když pojal úmysl oženit se se slečnou Adamovičovou, byl donucen nejen se vzdát své arcivévodské hodnosti a přijmout občanské jméno Leopold Wölfling, ale byl mu i zakázán návrat do Rakouska. Konečně i arcivévoda Ferdinand Karel, nejmladší bratr následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, se rozhodl oženit se se ženou občanského původu. S mesaliancí nesouhlasil nejen František Josef I., ale i František Ferdinand d'Este (ač sám uzavřel také nerovnorodý sňatek). A tak se Ferdinand Karel musel vzdát příslušnosti k habsburské rodině a odešel do Německa se jménem Ferdinand von Burg.

Dalším způsobem, jak ztratit erb, je změna státního zřízení. To se stalo francouzské šlechtě za Velké francouzské revoluce a i u nás po zrušení monarchie a vzniku republiky.

Nemanželským dětem šlechticů nepříslušelo v Čechách právo na otcovo jméno a erb, a to ani v rodině královské. Pánovník však směl, a zpravidla to i dělal, takovýmto dětem (říkalo se jim bastardi) udělit erb a povýšit je do šlechtického stavu. V Anglii a ve Francii to byl obvykle úplný znak otce, doplněný lemem (zvláště vlnitým nebo kouskovaným – například vévoda z Berwicku), šikmým břevnem nebo pružcem (zkrácené břevno nedosahující konců štítu). Anglický král Karel II. (1660–1685) z dynastie Stuartovců neměl sice legitimního dědice, ale zato čtrnáct nemanželských dětí. Většině z nich se dostalo od otce vévodských titulů a čtyři tyto vévodské rodiny žijí ve Velké Británii dosud. I když

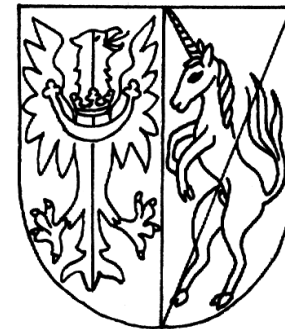
je dnešní královna Alžběta II. z jiné dynastie (Windsor), musí podle dvorního protokolu oslovovat tyto potomky jinak již vymřelých Stuartovců „*My beloved cousin*“ (můj milovaný bratranče).

U nás neměli bastardi právo na erb. Přesto však se i v Čechách objevilo několik výjimek a zdá se, že při udělování nového znaku se projevovala snaha, aby nový erb levobočka alespoň částečně připomínal erb otcův (popřípadě matčin), i když ani to nebylo mnohdy dodrženo. Záleželo jen na rozhodnutí udělovatele erbu. Nejstarším erbem nemanželského potomka Přemyslovců je erb Mikuláše vévody Opavského, syna Přemysla Otakara II. (1253–1278) a Anežky Kuenringové, který spolu se svými potomky užíval červeno-stříbrně polcený štít a na zlatě korunované přilbě s červeno-stříbrnými přikryvadly dva buvolí rohy, stříbrný a červený, postrkované korouhvičkami střídavých tinktur. A když ne figurálně, tedy alespoň tinkturami odpovídal tento erb českému královskému znaku.

Podobně legitimoval děti hraběte habsburského a Anežky z Landenbergu císař Václav IV. Když vladyka Kekule ze Stradonic (v červeném štítě stříbrný hříč – tj. tři háky, koňská spoušťadla krve) zplodil mimo manželství s Alžbětou Trojanovou tři syny a dvě dcery, císař Rudolf II. je majestátem z roku 1612 legitimoval, ale predikát i erb dostali nové (lev držící v přední tlapě jeden hák). Výjimečně užívali bastardi znaky bez odlišovacího znamení. Například slavný Don Juan d’Austria, levoboček císaře Karla V.

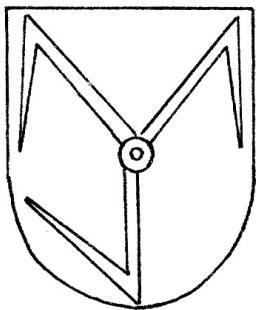
a Barbory Bombergové, měl ve štítě znaky španělské i rakouské, ale úplně jinak uspořádané.

Obdobným způsobem dostávali své erby i tzv. morganati, tj. děti manželské, ale z nerovnorodě uzavřeného manželství. Příslušníci panovnických rodů mohli uzavírat sňatky jen mezi sebou a pouze rody knížecí byly s nimi rovnorodé. Tato zásada platila hlavně v Německu a v Rakousku, ale v Anglii nebyl nikdy na závalu sňatek s osobou nižšího společenského stupně. V dnešní době nejsou již vzácností ani sňatky panovníků s nešlechtičkami (například manželky norského krále Haralda nebo švédského krále Karla XVI. Gustava). Jako příklad z doby ne příliš dávné si uvedme sňatek následníka rakouského trůnu Františka Ferdinanda d’Este s Žofií hraběnkou Chotkovou z Chotkova a z Vojnína. Rozhodnutím císaře Františka Josefa I. byly všechny případné děti již předem vyloučeny z následnictví trůnu. Dostalo se jim titulu knížat z Hohenbergu a k původnímu rakouskému štítku dostaly ještě jedno stříbrné dělení navíc, takže výsledný štít byl třikrát stříbrno-červeně dělený. Okolo údajného královského nemanželského původu vznikaly

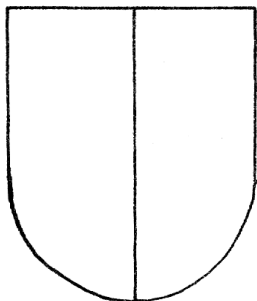

Hrabě z Kolowrat,
svobodný pán
z Újezda na Březnici

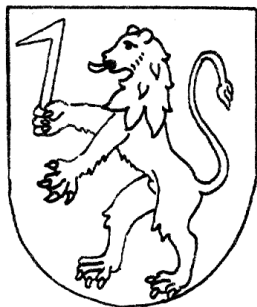
Kekule
ze Stradonic

Erb legitimovaných
nemanželských dětí
z rodu Kekule ze Stradonic

Vévoda Opavský

v řadě rodin i pověsti, které měly zvýšit jejich starobylost, vznešenost i tajemnost.

Tak například u Wratislavů z Mitrowicz se traduje nemanželský přemyslovský původ, na který má ukazovat i rodové jméno (Wratislav se často objevuje jako jméno v přemyslovském rodě), užívání pohanské koruny, příkrývek ve formě knížecího pláště a konečně také červeno-černě polcený štít. Ten bývá vysvětlován buď tak, že černá barva symbolizuje nemanželský původ, anebo tak, že původně byl štít červeno-stříbrný (tedy opět v zemských barvách) a časem stříbro zčernalo.

Podobně o dnešních hrabatech z Aichelburgu se vypráví, že prý zakladatel rodu Kryštof Viertaller byl plodem lásky císaře Maxmiliána a krásné pastýřky z korutanského údolí Gail, což prý má dokládat i aichelburský erb, kde mouřenín „vyjadřoval“ nemanželský původ.

Rovněž v rozrodu Vítkoviců u pánů se Sezimova Ústí (a ze Stráže) – modrá růže ve zlatém poli – byla prý původně růže černá na znamení nemanželského původu, ale historicky není nikde doložena.

V souvislosti s rodovou heraldikou je také nutné alespoň stručně vysvětlit vývoj šlechtických titulů. U prvotní šlechty přemyslovských knížat neshledáváme velké rozdíly v titulech. Přibližně ve 12. století se však u nás šlechta začíná dělit na stav panský a na stav vladýcký (později rytířský). V této době se začínají stavět kamenné hrady a tvrze a šlechta přejímá jejich jména – přídomek z, ze a z a na se stává známkou šlechtictví a s označením původu nebo majetku tvoří tzv. predikát. Predikáty původně skutečně označovaly původ nebo majetek šlechtice (z Rožmberka, z Choustníka, ze Strakonice apod.), avšak postupem doby (zvláště v renesanci) došlo k výraznému vzrůstu počtu osob, které byly povýšeny do šlechtického stavu, aniž by vlastnily nějaké konkrétní sídlo. A tak vznikají predikáty vymyšlené, které již jen mají dodat lesk nově nobilitované osobě (Melantrich z Aventina, Marek Marci z Kronladu). Koncem rakouské monarchie zašla často tato praxe

až tak daleko, že nové predikáty vzbuzují spíše úsměv a rozpaky – například u rytířů Bartoňů z Dobenína (podle vrchu nedaleko Václavic mezi Náchodem, kde měli Bartoňové textilní podnik, a Novým Městem nad Metují, kde koupí získali zámek a učinili z něj hlavní rodinné sídlo), anebo dokonce u šlechticů Ettela z Hvozdomilu a Škvora z Horomilu...

Stav panský neznal titulovou stupnici. Rozdíly byly jen v osobním stáří a ve stáří rodů. Obdobně tomu tak bylo i u stavu rytířského. Aby se někdo stal členem některého z těchto šlechtických stavů, bylo k tomu potřebné nejen jeho povýšení od panovníka, ale také jeho přijetí (zvláště v letech 1500–1620) od příslušníků stavu.

Zde se hledělo především na starobylost, neposkvrněnost a zachovalost cti. O tom, že se šlechta takto často dostala do konfliktu s králem, svědčí i příklad synů věhlasného hvězdáře Tychona Braheho, oblíbence Rudolfa II. a jinak příslušníka vysoké dánské šlechty. Protože nebylo zcela jasné, zda byl Tycho Brahe se svou ženou, která navíc byla prostého původu, řádně oddán (děti patrně bastardi), odmítli příslušníci rytířského stavu Království českého přijmout jeho syny, přes mnohé panovníkovy urgencye, do svého stavu.

Radikální změnu ve šlechtické titulatuře u nás učinil král Ferdinand II. vydáním *Obnoveného zřízení zemského* roku 1627 pro Čechy a roku 1628 pro Moravu, v nichž zrušil tato stavovská práva a vyhradil je osobě krále a císaře. Způsobil tak zánik pouhého

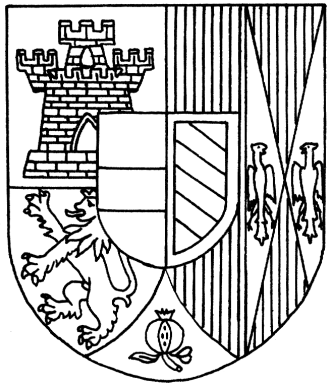
erbovnictví a zavedl do Čech a na Moravu novou titulaturu, dosud užívanou jen v Říši římské a pro České království do té doby bezcennou (například Schlikové byli říšskými hrabaty již od roku 1437).

Protože s příchodem mnohé cizí šlechty do země nebylo snadné rozlišovat již nabyté říšské hodnosti, byly udíleny vedle říšských (anebo i bez nich) i tituly české (vystavované českou kanceláří). Jelikož nepřevládá v této praxi žádný pevný systém, měly některé rodiny například hraběcí titul jen český, jiné zase jen říšský, a některé měly dokonce titul jak říšský, tak i český. Konec udílení výslovně českých šlechtických titulů učinila až Marie Terezie a jejich místo zastupoval inkolát, popřípadě indigenát. Inkolát (neboli státní příslušnost, občanství), který si vymohla česká šlechta již roku 1310 na Janu Lucemburském, však není možné ztotožňovat s moderním státním občanstvím. Inkolát povoloval cizincům zakoupit si v zemi nemovité statky. A teprve na základě držby řádně zapsaného pozemkového majetku do desek zemských, mohl se cizinec, přijatý za českého obyvatele, ucházet o nějaký úřad a směl vykonávat svá politická práva. Inkolát byl však právem státního občanství z hlediska starého stavovského státu a prakticky se týkal jen šlechty. Až do *Obnoveného zřízení zemského* udělovali v českém státě inkolát jen příslušníci zemského sněmu společně s králem. Ferdinand II. si však vydáním *Obnoveného zřízení* vyhradil právo udělovat inkolát sám, bez

sněmu. Od té doby Habsburkové používali při povolování českého inkolátu pouze služeb české dvorské kanceláře, ačkoliv čeští stavové se několikrát domáhali znovunabytí svých práv. Funkce inkolátu zanikla až vydáním oktrojované ústavy dne 25. dubna 1848, která fakticky zrušila staré stavovské zřízení.

Indigenát označoval jednak státní občanství a jednak domovské právo. V Čechách se však ve smyslu státního občanství užívalo termínu inkolát.

Nejnižším dědičným šlechtickým titulem habsburské monarchie byl šlechtic z (německy *Edler von*), udílený od dob konce panování Ferdinanda III. (1637–1657) a zvláště užívaný ke konci monarchie a pro nově nobilitované průmyslníky (například Daněk šlechtic z Esse, spolumajitel firmy Kolben-Daněk), zasloužilé důstojníky

Don Juan d'Austria

a veřejné činitele. Manželka byla šlechtična z (německy *Edel von, Edelfrau von*), synové šlechtici, neprovdané dcery šlechtičny (německy *Edelfräulin von*).

Vyšším titulem byl rytíř (německy *Ritter von*) a jeho manželka byla šlechtična z (německy *Frau von*), synové rytíři a neprovdané dcery šlechtičny z (německy *Fräulein von*).

Šlechtici a rytíři tvořili tzv. nižší šlechtu, zatímco vyšší šlechta měla od nejnižšího k nejvyššímu tyto stupně:

baron nebo svobodný pán (německy *Freiherr von; von und zu apod.*), jeho manželka byla baronka nebo svobodná paní (německy *Freiin von, Freifrau von*), synové baroni či svobodní pánové a neprovdané dcery baronky či svobodné paní, anebo neoficiálně, zvláště familiárně, baronesy (německy *Freifräulein von*).

hrabě (německy *Graf von; von und zu apod.*), jeho manželka hraběnka (německy *Gräfin von*), synové hrabata a neprovdané dcery hraběnky, anebo neoficiálně, zvláště familiárně, komtesy (německy *Komtesse von*).

kníže (německy *Fürst von, Fürst zu apod.*), jeho manželka kněžna (německy *Fürstin von*), synové buď princové (německy *Prinz von*), nebo hrabata, podle majestátu nebo podle zvyku, neprovdané dcery princezny (německy *Prinzessin von*), nebo hraběnky. Nejstarší syn, dědic a následník knížecího titulu, nese titul dědičného prince

(německy *Erbprinz von*) a někdy též titul dědičného hraběte (německy *Erbgraf von*).

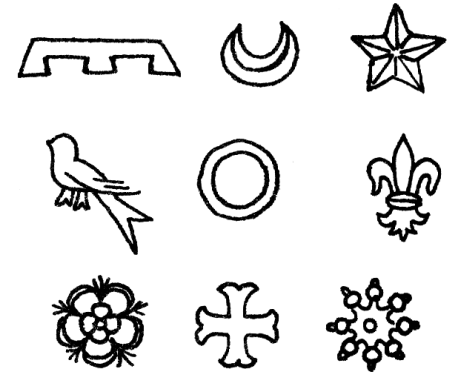
Některé knížecí rody měly ještě navíc český vévodský titul (*vévoda*), který se podobně jako titul knížete vztahoval jen na hlavu rodu (šéfa domu) – například: kníže z Lobkowicz, vévoda Roudnický, nebo kníže ze Schwarzenbergu, vévoda Krumlovský apod.

Výjimečně se u nás objevoval i titul starohrabě (kníže a starohrabě Salm – zámek Rájec nad Svitavou) anebo spojení nového i starého titulu hrabě a pán (u Žerotínů).

Při sňatku následovala žena vždy manželův stav, takže provdala-li se princezna (dcera knížete nebo prince) za barona, stala se baronkou nebo svobodnou paní.

Po vyhlášení Československé republiky v roce 1918 byly zákonem č. 61 ze dne 10. prosince 1918 zrušeny šlechtické tituly a různé staré řády a hodnosti, avšak vláda tzv. protektorátu Čech a Moravy nařízením č. 220 z roku 1939 opětovně povolila užívání šlechtických titulů. Po roce 1945 však došlo k anulování všech zákonů a nařízení z doby okupace, takže automaticky došlo k opětovnému zrušení šlechtických titulů.

Důležitou zásadou naší rodové heraldiky (na rozdíl například od Anglie) bylo, že celá rodina užívala stejný znak, který nebyl nijak rozlišován podle postavení příslušníka v rodině. V Anglii a ve Francii naopak čistý rodový erb nosí jen hlava rodu. Ostatní

Brisury (příznaky)

členové rodu se rozlišují tzv. brisurami (příznaky), jako jsou turnajské límce, pětihraná hvězda, půlměsíc apod. Těmito brisurami se od sebe odlišují nejen jednotlivé větve, ale i prvorozenství, rodová posloupnost, popřípadě legitimita nebo nelegimita původu. Pro tyto příznaky (připočítejme ještě lem neboli obrubu a šikmý pruh či pružec) neplatí pravidlo o barvě na kov a kovu na barvu – pokládají se za obojetné.

Často se na našich hradech a zámcích setkáváme s tzv. aliancemi nebo aliančními znaky. Jde o dva štíty vedle sebe (buď vedle sebe postavené, anebo k sobě nahoře nakloněné či odkloněné), přičemž na heraldicky pravé straně (tedy na čestnějším místě, odkud také počínáme blasonovat) je znak manžela a na levé straně znak jeho manželky. Figura manželova znaku bývá často

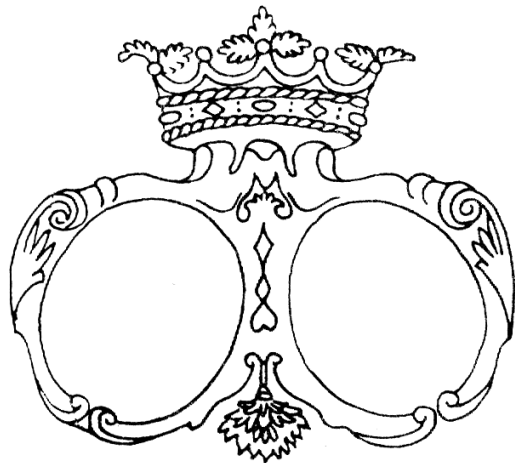

Schéma barokní aliance

z kurtoazních důvodů otočena směrem dovnitř (tedy například kolowratská orlice nebude hledět doprava, ale doleva), aby nebyla ve znaku své choti natočena zády. Znaky bývají většinou pod společnou hodnostní korunkou manžela, jehož stav jeho žena následuje. V případě, že jde o knížete, bývají oba znaky pod společným pláštěm. Heslo je u aliančních znaků vždy mužovo a štítonoši bývají buď oba muži, anebo pravý je manželův a levý manželčin.

Výjimečně u nás (v Anglii ale běžně) se znak poltí (mužův erb vpravo, ženin vlevo) anebo i čtvrtí (muž v 1. a 4. poli, žena v 2. a 3. poli).

Velice hezkou součástí rodové heraldiky jsou tzv. mluvící znaky, které svými figurami nějakým způsobem narážejí na jméno erbovníka anebo na činnost jeho prvního nositele.

Pokud jde o jména, tak uveďme alespoň například: růži pánů z Rožmberka (německy *Rose* – růže), hvězdu hrabat ze Sternbergu (německy *Stern* – hvězda), labuť pánů ze Švamberka (německy *Schwan* – labuť), buben rytířů a pánů z Bubna, lva pánů Lvů z Rožmitálu, zajíce pánů Zajíců z Hazmburku (dokonce dvakrát mluvící, protože německy *Hase* – zajíc!), hrušku Hrušků z Března nebo škopek Škopků z Bílých Otradovic. Někdy ale „mluva“ erbovního znamení není vždy dnešnímu člověku srozumitelná – například: kohout (staročesky *harant*) ve znaku Harantů z Polžic a z Bezdužic.

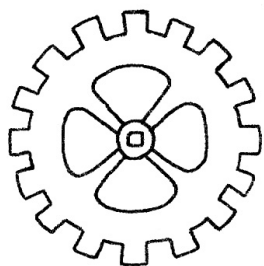
Je zajímavé, že některé znaky rodin, jejichž jména se přímo nabízejí jako mluvící, mají zcela jiné figury – například: Čejkové z Olbramovic (orlici), Jelínkové z Lovoše (koně), Kohoutové z Lichtenfeldu (gryfa) nebo Strakové z Nedabylic (kohouta). Narážkových znaků na činnost prvního nositele erbu není již tak mnoho. Od dob osvícenských je však poměrně běžným jevem výskyt štítových figur, které mají symbolicky vyjadřovat erbovní zásluhy. Tím však zaniká neopakovatelnost figur. A tak můžeme často spatřit Aesculapova hada ve znacích lékařů, fascés ve znacích právníků, ozubené kolo nebo jeho část v erbech průmyslníků anebo granát či obrněnou paži s mečem u důstojníků.

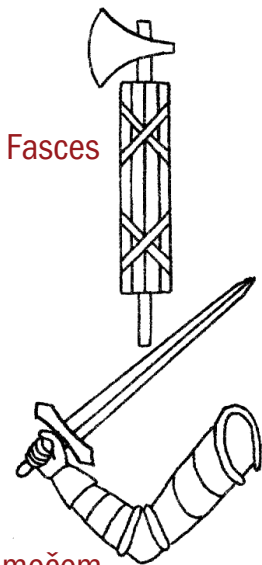
Aeskulapova hůl

Granát

Ozubené kolo

Fasces

Obrněná paže s mečem

V mnohých rodinách se tradují tzv. erbovní pověsti, které mají vysvětlit nabytí erbu nebo smysl erbovní figury, výjimečně i predikát. Jako příklad si uvedme pověst, která se traduje u svobodných pánů Daczických z Hesslowa. Podle ní sloužil jeden z předků na polském hradě, který byl obležen nepřítelem. Při strážní službě v noci, kdy bylo heslem „Hej, slowo!“, upozoroval v hradním příkopu podezřelý pohyb. Okamžitě vystřelil z luku na rýsující se postavu a vyhlásil poplach. Ráno obležení zjistili, že

nepřítel je na ústupu, protože osudná střela mu zabila vůdce. Za tuto ránu byl prý Daczický pasován na rytíře a erb i přidomek, které tehdy údajně dostal, dodnes připomínají tuto událost: v červeném štítě stříbrná zed' s cimbuřím, za níž vyniká dvojice obrněných paží vystřelujících ze zlatého luku se stříbrnou tětivou zlatý šíp se stříbrným hrotem a opeřením. A také predikát z Hejslowa (později upravený na z Hesslowa) vzniklý z nočního hesla.

Stále ještě přežívá omyl, že každé štítové znamení má, nebo alespoň kdysi mělo, svůj symbolický význam. Nejstarší erby přece vznikaly jako čistě potřebná a úzce účelová záležitost. A to v době, kdy válečníci většinou neuměli ani číst, ani psát, natož aby se vyznali v symbolice, magii či v astrologii. Přesto však některé znaky svůj význam mají. Až v období humanismu se můžeme setkat poprvé se snahou vyjádřit (zvláště v případech vzdělanců a učenců) i znakově osobnost erbovníka. Tak například známému staviteli rybníků Jakubu Krčínovi z Jelčan a Sedlčan byl dne 20. března 1586 polepšen erb přidáním polí se štikou a s kaprem. Jiným příkladem je erb Jana Marka Marci z Kronlandu, udělený Ferdinandem III. dne 19. října 1654, v němž orlice se sluncem a velice vzácná heraldická figura duha mají symbolizovat erbovníky studie o analýze světla.

Středověký antisemitismus způsobil, že židé, žijící většinou v uzavřených ghettech, se mezi erbovníky vůbec nevyskytovali. Prvním nepokřtěným židem povýšeným do šlechtického stavu

(říšského) s predikátem z Treuenburgu byl (v roce 1622) – na přímluvu samotného Karla z Lichtenštejna – významný finančník konce 16. a začátku 17. století Jakob Bassewi zvaný též Schmiles. O tom, jak ojedinělá byla tato nobilitace, svědčí i skutečnost, že druhým nepokřtěným židem povýšeným do šlechtického stavu byl až Joachim Edler von Popper, a to dne 1. dubna 1790.

Rodovou heraldiku však netvoří jen heraldika šlechtická, ale také tzv. občanská heraldika, chcete-li heraldika nešlechticů.

To, jak nesprávný je laický názor, že každý erbovník je šlechticem, si můžeme ukázat na osobách popravených na Staroměstském náměstí v roce 1621. Běžně se mluví o 27 českých „pánech“, ačkoliv bylo mezi nimi 17 měšťanů (z toho dokonce dva bez erbu a predikátu), 7 rytířů a pouze 3 páni. Z těch byli Budovec (roku 1607) a Harant (roku 1601) teprve ve své osobě povýšení a přijati do panského stavu. A tak zůstává jen jediný pán ze starého rodu – Jáchym Ondřej Šlik!

Již jsme vysvětlili, že u nás existovala společenská vrstva tzv. erbovních měšťanů, a to hlavně v 16. století. Řekli jsme si také, že toto prosté erbovnictví zaniklo po Bílé hoře vydáním *Obnoveného zřízení zemského*.

Erbovními měšťany byli převážně humanističtí intelektuálové a umělci (Melantrich z Aventina, Hájek z Hájku, Kolín z Chotěbořiny, Škréta ze Závotic, Hollar z Práchně apod.), ale počátky této občanské heraldiky najdeme již na konci

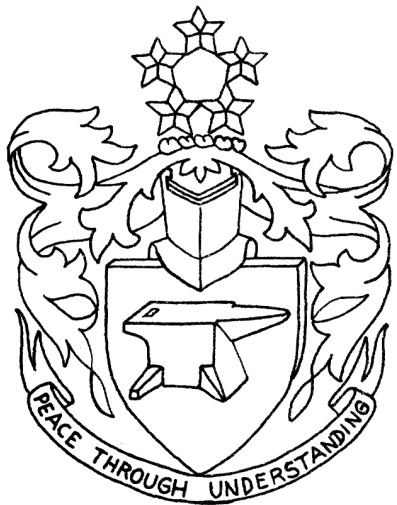
Jan Marek Marci z Kronlandu

Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan

13. století. Znaky byl erbovníkům měšťanům řádně králem nebo císařem udělovány prostřednictvím kanceláře, ale nebyly spojovány se šlechtictvím.

Zde je na místě poopravit další nesprávný, ale obecně přijímaný názor. Dnes převládá představa, že si bylo možno šlechtictví prostě „koupit“. Je sice pravda, že každý povýšený musel zaplatit určitou taxu za úřední výkon (hlavně za pergamen majestátu a také za krasopisné vyhotovení textu a vyobrazení erbu), ale v žádném případě nemohl být nikdo povýšen do šlechtického stavu bez prokazatelných a všeobecně známých zásluh o vlast či panovníka

Generál D. D. Eisenhower

na poli válečném, diplomatickém, finančnickém, uměleckém, vědeckém, anebo – v poslední době ve Velké Británii – dokonce na poli sportovním. Finanční vyrovnání s dvorskou kanceláří hrálo při udílení šlechtictví vždy druhořadou roli.

Svůj osobní znak si dnes může každý – kdo chce – zvolit sám. Třeba i vy se po přečtení knížky pokusíte navrhnout znak, abyste zjistili, jak jste pronikli do tajů pravidel heraldiky. Pak si pamatujte, že by to v žádném případě neměl být znak složitý, ale naopak velice prostý. Měl by mít jen jedno pole a točeniči. Rozhodně není vhodná korunka a také by si neměl nikdo přisvojovat turnajskou

přilbu, ale užívat jen kolčí helm. Osobní znak by též neměl obsahovat honosné kusy.

Americký generál a pozdější prezident Spojených států Dwight David Eisenhower si po II. světové válce musel nechat dokonce znak vytvořit, protože ho nezbytně potřeboval k tomu, aby se mohl stát členem některých evropských (hlavně v Dánsku a v Británii) rytířských řádů.

Šlechtická heraldika, na rozdíl od občanské, plnila ve svých počátcích roli vojenskou, později se stala nedílnou součástí šlechtického původu a osobní (popřípadě rodové) cti, aby nakonec zůstala jen symbolem privilegovanosti.

MĚSTSKÁ HERALDIKA

Vedle rodové heraldiky patří městská heraldika mezi nejzajímavější a nejrozšířenější odvětví heraldiky. Pro nás je pak ještě o to přitažlivější, že je stále živá a nově vznikající města dodnes přijímají znaky jako symbol své právní existence.

O původu městských znaků se vedou spory. Mnozí heraldici se domnívají, že městské znaky se vyvinuly z městských pečetí, které se začínají objevovat v ojedinělých případech ve 12. století, častěji

pak v 13. století (zvláště v jeho druhé polovině). Skutečného rozšíření se jim však dostalo až později.

Jiní heraldici mají zase zato, že městské znaky vznikly samostatně a nemají s pečetěmi nic společného.

Ať už má pravdu kdokoliv, je nutné zdůraznit, že městské pečetě skutečně předcházely městské znaky. Města totiž potřebovala, mnohdy již od svého založení, k právnímu ověřování vydávaných městských písemností pečet, a nikoli znak, který neměl kdo nosit a který byl tehdy výhradně znamením rytířským, užívaným převážně na válečné zbroji a na praporecích.

U královských měst nesou pečetě většinou symbolický obraz hrazeného (opevněného města), tj. hradeb s otevřenou nebo zavřenou bránou a s jednou či více věžemi, často doprovázených postavou nebo jen znamením českého krále (například: Beroun, Čáslav, Kolín, Kouřim apod.).

Již od samého počátku se každá městská rada snažila nějakým znamením či symbolem vyjádřit svou jsoucnost a odlišnost od pečetního obrazu jiného města. Zásadu neopakovatelnosti znaku u různých měst se však nepodařilo mnohdy dodržet ani v rámci jednoho státu, natož pak v celé Evropě.

U poddanských měst a městeček byl pečetní obraz obdobný, ale téměř vždy ho doprovázel znak vrchnosti, který vyjadřoval tehdejšího držitele města (například úplný erb Černčických z Kácova nad hradbou s věží ve znaku Nového Města nad Metují).

Při změně majitele města z jiného šlechtického rodu se někdy měnil i obraz pečeti.

U převážné většiny těchto měst lze předpokládat, že městské znaky byly převzaty z obrazů a znamení starších městských pečetí nebo z nich byly alespoň odvozeny a doplněny pro odlišení tinkturami. Přechod od městských symbolů na pečetích ke skutečným městským znakům nastává až v době, kdy původní vojenský význam znaku ustupuje do pozadí a kdy se znaky stávají především symboly totožnosti, vlastnictví a stavu. Užívání městských znaků začalo, ač velmi vzácně, v zemích České koruny koncem 13. století: Praha, Most, Klatovy, Jihlava, Litoměřice, Německý (dnes Havlíčkův) Brod, Žatec a Cheb; ale hlavně až ve 14. století, v době Karla IV., a to ještě především v královských městech. Poddanská města následovala příkladu měst královských, ale většinou až po husitských válkách.

V období husitského hnutí dochází k ustálení tinktur a vzhled znaků dostává definitivní ráz. Tuto skutečnost si vyžádala nutnost, protože města v té době stavěla do boje vlastní vojenské oddíly, které pak táhly poleh pod vlastní korouhvi s městským znakem. Měšťané Starého Města pražského si dokonce nechávali

Nové Město
nad Metují

vymalovat znak města na některé pavězy, tedy štíty pěchoty, ačkoliv, jak jsme již vysvětlili, heraldika vznikla ze štítových obrazů jezdeckta.

Když začala první česká města užívat znaky, zcela určitě nikoho nežádala o povolení. Teprve později počali panovníci schvalovat a sami udělovat nové městské znaky. Takovýto právní akt byl nejen odměnou věrnému a milému městu, ale byl i chápán jako cennější než prosté přijetí znaku.

Nejstarší známé udělení městského znaku, zachované na území Čech a Moravy, pochází až z roku 1416, kdy král Václav IV. udělil erbovním listem městu Slavkov znak. Další udělování městských znaků prostřednictvím erbovních listů pochází teprve z doby po skončení husitských válek. Tak císař Zikmund, z titulu krále uherského, udělil dne 8. července 1436 majestátem znak Prešpurku (Bratislava se oficiálně město nazývá až od 4. října 1919) a o rok později tentýž císař, z titulu krále českého, udělil znaková privilegia městům Táboru a Českému Brodu.

Kdo měl tedy právo udílet znaky? Byl to především král jako vladař země. Císař římský, jako uznávaná hlava jinak samostatných panovníků, měl rovněž právo udílet znaky všem městům v říši, avšak byl k tomu nutný souhlas příslušného krále. Když například císař Fridrich III. chtěl roku 1475 polepšit znak Praze, musel mít souhlas českého krále Vladislava Jagellonského. Rovněž papež, nejvyšší představitel církve, měl samozřejmě právo udílet a polepšovat

znaky věrným městům. V našich zemích tohoto práva použili papežové Pavel II. a Řehoř XIII., oba v případě znaku města Plzně.

Ve druhé polovině 15. století nastává u mnohých měst přechod od prostých štítových znaků k rozvinutějším, honosnějším znakům, a to buď se štítonošem (obvykle to byl zpočátku anděl), nebo s přilbou a klenotem, často shodným s klenotem českého krále (například: Mělník, Slaný apod.).

Všem těmto rozhojněním říkáme polepšení, a aby měla právní platnost, musela být potvrzena králem. Se vzrůstem počtu a významu měst docházelo také k častějšímu udělování majestátních městům. Zvláště za panování krále Vladislava II. Jagellonského, který vlastně zavedl do městské heraldiky Čech řád a systém. Byla-li nějaká osada v průběhu 15. a 16. století povýšena na město, dostávala zároveň v rámci majestátu i znak.

U poddanských měst a městeček musel o znak žádat jejich šlechtický majitel.

Toto období bylo vrcholem městské heraldiky. Městští radní si s pýchou nechávali městské znaky nejen vyrývat do pečetidla, tesat na městské brány a věže, zdobit jimi radniční síně a sály, ale umísťovali je i na prapory, na zbroj, na nábytek. A setkáváme se s nimi v knihách tištěných i malovaných a také na kožených vazbách knih (tzv. *supralibros*).

Často s povýšením na městys či na město dostávala mnohá města určitá práva nebo výsady (privilegia). Bylo to například právo

pořádat trhy, výnosné právo vařit pivo, právo mílové, popřípadě povolení pečtit různobarevným voskem, buď červeným, nebo zeleným, vzácně černým a modrým. K pečetení se původně užívalo vosku přirozené barvy, později se začaly barvy rozlišovat podle důležitosti a stavu uživatele pečtidla. Nejvyšší výsadou bylo právo pečtit červeným voskem, protože jím pečtil sám panovník, dále královské úřady, vyšší duchovenstvo, příslušníci panského stavu a také královská a později i významnější poddanská města. Soudy s právem pečtit červeným voskem směly předvolat kohokoliv. Zeleného vosku užíval stav rytířský a také menší města a městečka. Soudy pečtící tímto voskem směly předvolat pouze osoby obdobné společenské úrovni, tedy osoby pečtící také zeleným voskem anebo osoby stavu nižšího. Černým voskem pečtila nepatrná a málo významná městečka. Právo pečtit určitým druhem vosku uděloval panovník jako součást privilegia od první poloviny 14. století až od počátku 18. století. Ačkoliv byla tato výsada chráněna zákonem, nebyly barvy vosku vždy a všude dodržovány. Od 18. století si již každý mohl volit barvu vosku podle vlastní vůle. S nástupem Habsburků na český trůn roku 1526 se množství znaků udělených městům a městečkům ještě zvýšilo a také mnohem běžněji docházelo k polepšování již existujících znaků. Postupem doby však začaly městské znaky ztrácet na významu. Bylo jich již velké množství, a tak města a městečka v období 17. až první poloviny 19. století nedostávala obvykle v privilegích

právo znaku. Nový rozmach nastal znovu ve druhé polovině 19. století v souvislosti s novým duchovním proudem, kterému říkáme historismus. Tento směr byl podmíněn novou vládnoucí vrstvou – buržoazií, která přesycena novou, technicky zaměřenou civilizací začala napodobovat staré feudální vzory, jimž se chtěla vyrovnat nejen majetkově, ale i původem, tradicí a starobylostí. Tak dostal například znak roku 1852 Jablonec, roku 1865 Františkovy Lázně či roku 1888 Varnsdorf.

Na přelomu 19. a 20. století byla také pozměněna praxe při udělování znaků. Podnět na povýšení musel vyjít z obce, která o ně požádala úřední cestou. Obdobně se postupovalo i při polepšování znaků, například město Jablonec si dalo takto upravit znak již roku 1906. Všechny takovéto žádosti byly předány k vyřízení ministerstvu vnitra do Vídně, a to tzv. šlechtickému úřadu, kam spadaly i všechny otázky heraldické. Když dal císař a král své svolení, byl o tom vypracován zvláštní spis – tzv. *Nejvyšší rozhodnutí*. To pak bylo úřední cestou dáno na vědomí žadateli, který byl zároveň upozorněn, že má nárok na vydání slavnostního diplomu s vlastnoručním podpisem panovníka. Poplatky za tento úřední výkon byly na tehdejší dobu poměrně vysoké. Diplom se znakem stál 540 korun a diplom bez vymalovaného znaku 242 korun. Obce si obvykle samy navrhovaly znaky, a ty se pak upravovaly heraldickými odborníky ve Vídni ve šlechtickém úřadu ministerstva vnitra. Krasopisně (kaligraficky) vyhotovená listina,

obyčejně ve tvaru sešitu o 4–6 listech, z umělého pergamenu a s vymalovaným znakem města, byla vevázána do sametových desek, opatřena císařskou pečetí z červeného vosku v bronzovém pouzdře a předána ministerstvu vnitra a císaři k podpisu. Na dokument bylo ještě doplněno datum podepsání. A pak už byl diplom (erbovní list) úřední cestou předán městu. Časové období mezi *Nejvyšším rozhodnutím* a vyhotovením diplomu se pohybovalo od několika měsíců až po několik roků.

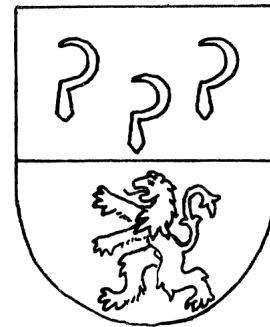
Po vzniku Československé republiky v roce 1918 mělo právo na povyšování obcí na městyse a města ministerstvo vnitra, které mělo také právo potvrzovat a měnit městské znaky. Mnohá města se postupně zbavovala symbolů staré monarchie a rovněž byla uskutečněna řada odstranění nejrůznějších polepšení, která se do městských znaků dostala v době panování Habsburků za věrnost jejich dynastii. Tak byl pozměněn znak Olomouce, Kutné Hory, Horšovského Týna a jiných měst. Také Praha upravila svůj znak, a to až v roce 1926, kdy byly pozměněny klenoty a heslo tak, aby vyjadřovaly ideje nově vzniklé republiky.

V období německé okupace, v rámci tzv. protektorátu Čech a Moravy, převzalo heraldickou agendu protektorátní ministerstvo vnitra, avšak konečné rozhodnutí ve sporných věcech si ponechal úřad říšského protektora.

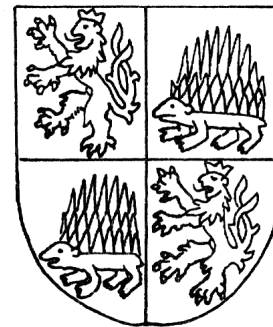
Po osvobození v roce 1945 se v mnohých městech přestalo užívat městských znaků a místo nich se začalo s používáním razítek

Mělník

Košiče

Jihlava

se státním znakem. Po roce 1949 mizí razítka se znaky měst a městeček úplně a od roku 1952 je na nich důsledně uplatňován státní znak. Tak byla městská heraldika načas přesunuta do historie, protože znaky měst zůstaly v používání pouze u několika komunálních podniků, a to ještě většinou ve zkomolené a neheraldické formě.

Žádoucí změnu přinesl až zákon č. 69/1967 Sb. o národních výborech, v němž byla zakotvena zásada, že pokud není předepsáno užívání státního znaku, mohou městské národní výbory, jakož i jimi řízené a spravované organizace, užívat znaku města. Chce-li dnes některé město získat nový znak či upravit již existující, zašle svůj návrh (po schválení radou a zastupitelstvem) odborné

Česká Kamenice

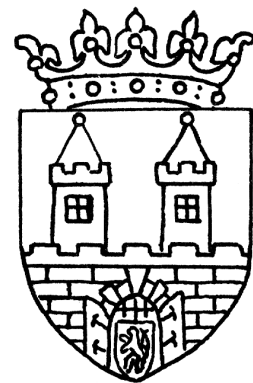

Vršovice

heraldické komisi (Podvýbor pro heraldiku a vexikologii) při Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky, která znak posoudí, schválí nebo navrhne úpravy předloženého návrhu. Městská heraldika nedosahuje bohatosti heraldiky šlechtické. Znakem většiny měst je jen štít a tento štít je celým a úplným znakem. Štít bývá zpravidla jednoduchý s hlavním štítovým znamením, které většinou doprovází jedna či více vedlejších figur. Zřídka bývá štít polcen (například Mělník), dělen (například Košiče), nebo dokonce čtvrcen (například Jihlava). Složitější znaky o větším počtu polí, které například užívá město Plzeň, jsou u nás opravdu výjimečné. Tvar štítu se i zde měnil podle slohu doby.

Užívání přilby s pokryvadly a klenotu ve znacích měst je také velmi řídké. Vždyť města nejenže nepotřebovala tyto součásti erbu, ale také jich ani nemohla užívat, protože představovala společenskou skupinu, a nikoliv jedince. Přesto se s přilbami s klenoty setkáváme, a to jednak u měst důležitých, kde vznikly historickým vývojem (Praha, Slaný), jednak u měst, která úplně převzala erb vrchnosti (Česká Kamenice), anebo u znaků měst, které byly uměle vytvořeny pod vlivem historismu (například znak Vršovic roku 1889). V ojedinělých případech je dokonce přilba s klenotem jediným odlišením jinak stejných štítů. Tak například města Slaný

Brno
(císařská koruna)

Chomutov
(královská koruna)

Beroun (svato-
václavská koruna)

a Brandýs nad Labem měla úplně stejný štít (českého královského lva), ale Slaný má navíc přilbu s královským klenotem, zatímco znak Brandýsa tvořil jen štít. U některých městských znaků se setkáváme dokonce i s větším počtem příleb. Například Plzeň užívá dvě přilby a ve znaku hlavního města Prahy, Starého Města pražského, Nového Města pražského a Malé Strany vidíme dokonce přilby tři.

Mnohem častější jsou koruny, které se kladou na horní hranu štítu a tvoří jakousi náhradu za přilbu s klenotem. U našich měst se můžeme setkat s těmito typy korun:

koruna císařská: Brno do roku 1918

koruna královská, tj. otevřená zlatá koruna s listy na obroučce:
například Úpice, Chomutov

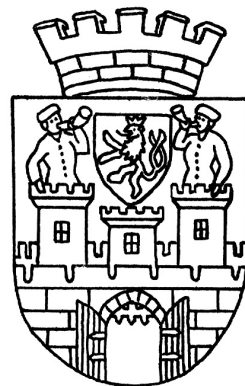
koruna svatováclavská – česká královská: Beroun, Nový Bydžov

koruna knížecí: Kroměříž

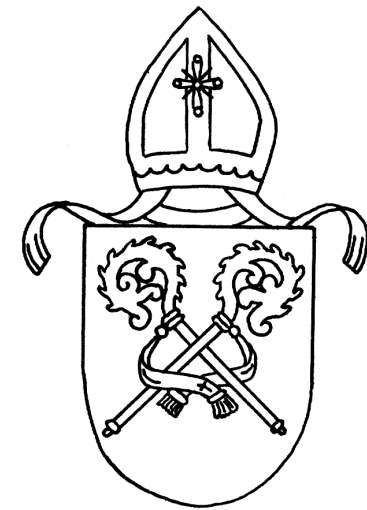
koruna hradební (u našich měst nejběžnější).

Hradební korunu použilo u nás poprvé město Čáslav (roku 1532), avšak její největší rozšíření nastalo až na konci 19. a na počátku 20. století. Hradební koruna je tvořena jakoby ze zdiva s 5 či 7 hradebními výstupky (stínkami) na způsob cimbuří, někdy i s věžičkami (Košíře). Většinou bývá stříbrná, ojediněle zlatá a je vyhrazena jen městům a nikoliv městysům, vesnicím či osadám. Zcela výjimečně je na štít města Mnichovo Hradiště posazena zlatá opatská mitra (infule). Užívání štítonošů se u českých měst datuje

Čáslav
(hradební koruna
se stínkami)

Košíře
(hradební koruna
s věžičkami)

Mnichovo Hradiště (mitra)

od druhé poloviny 15. století, a to tak, že štítonoš bývá buď jeden, anebo jsou dva. Štítonoše užívají jen města důležitá, a to buď z práva udělení diplomem (Praha, Plzeň), anebo ze zvyku (Slaný). V Čechách drží anděl (jako jediný štítonoš) štít města Plzně. Nejčastěji se vyskytují postavy andělů (Telč), horníků (Stříbro), světců (Jáchymov), českých lvů (Praha), gryfů (Kraslice, Malá Strana), ale také alegorické postavy Spravedlnosti a Milosrdenství (Mladá Boleslav).

Hesla jsou u českých měst, na rozdíl od jiných zemí, zcela výjimečná. Tak staré heslo města Prahy PRAGA CAPUT REGNI (Praha hlava království) bylo roku 1926 nahrazeno heslem PRAHA MATKA MĚST. Město Plzeň dostalo dne 1. prosince 1578 od papeže Řehoře XIII. spolu s polepšením znaku i heslo IN HOC SIGNO VINCES (V tomto znamení zvítězíš), tedy nápis, který se podle pověsti zjevil na kříži římskému císaři Konstantinovi (306–337), táhnoucímu proti svému nepříteli Maxentiovi, a v jehož jménu pak dne 28. října 312 v rozhodující bitvě Maxentia porazil a stal se křesťanem.

V našich zemích nebylo nikdy zvykem kreslit dekorace řádů kolem štítu anebo pod štít jako ve Francii či Rusku. Také podkládání štítu symboly důstojenství se u nás neujalo. V tomto smyslu je znak

Mladá Boleslav (štítonoši)

města Kroměříže výjimkou, neboť za štítem nalézáme zkříženou berlu a meč jako symboly knížecí důstojnosti olomouckých arcibiskupů, kteří měli ve městě svou letní rezidenci. Všechny tyto vedlejší části (honosné kusy) městských znaků nejsou samozřejmě jejich nezbytnou součástí, a tak je možné je při vyobrazování libovolně vypouštět. Nikdy však nelze vypustit cokoliv ze štítových figur, nebo dokonce vypustit celý štít, protože ten je nejenom základem znaku, ale i jeho podstatnou částí a plní sám o sobě svou funkci.

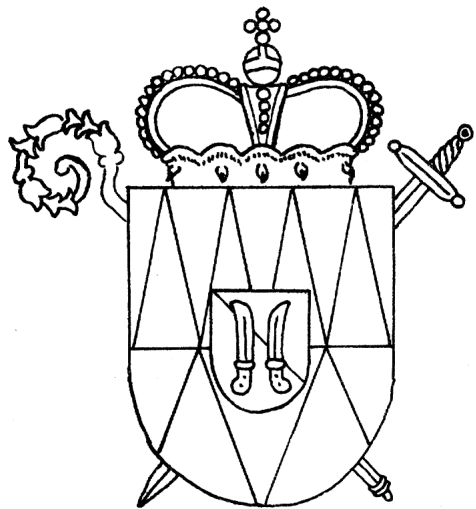
Ani námětově není městská heraldika tak bohatá jako heraldika šlechtická. Podíváme-li se souhrnně na znaky našich měst, můžeme snadno vymezit poměrně úzký okruh námětů, které se neustále opakují. Tyto okruhy lze seřadit do devíti skupin:

1. Stavby městského obranného systému

Jde hlavně o městské hradby, s cimbuřím a s jednou či více branami, buď zavřenými, nebo otevřenými, opatřenými padacími mřížemi a vraty, popřípadě ještě doprovázenými jednou či více hradebními věžemi, ale také o samostatně stojící věže.

Pro země střední Evropy je tento typ znaku nejběžnější, protože jím tak bylo snadno určeno, že jde o město. Městská opevnění byla také pro středověká města nejcharakterističtější a byla zároveň jejich největší pýchou i nutností pro zajištění bezpečnosti.

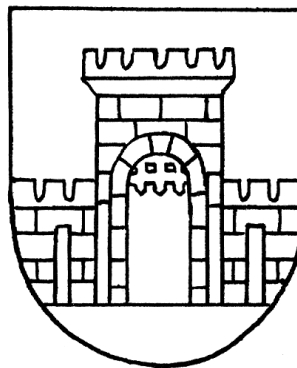
Tento typ znaku je také v souladu se zvyklostmi zobrazovat na pečetích sebe sama. Vždyť už od raného středověku se císařové

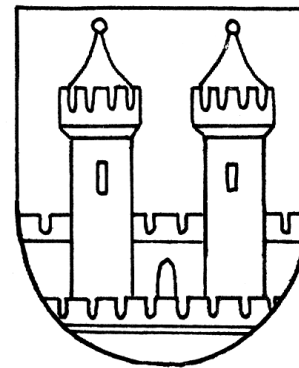
Kroměříž
(knížecí koruna, berla a meč)

a králové, vysoké duchovenstvo a později i feudálové dávali zobrazovat na svých pečetích. Světští vládcové se objevují v plné zbroji s korouhví, mečem a štítem na cválajícím koni anebo vsedě na trůně v plném majestátu s korunou na hlavě a s žezlem a říšským jablkem v rukou; duchovenstvo pak s mitrou a berlou a feudálové většinou také na koni. A tak města dělala vlastně totéž, když do pečeti dávala svůj obraz, nikoliv však realistické zpodobení, ale obraz zjednodušený a stylizovaný. Je zajímavé, že tento typ znaku byl udělován i mnohem později, když už městská opevnění ztrácela svůj význam a mnohdy byla

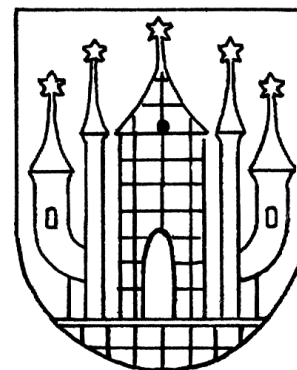
Rozdílný počet věží ve znacích českých měst:

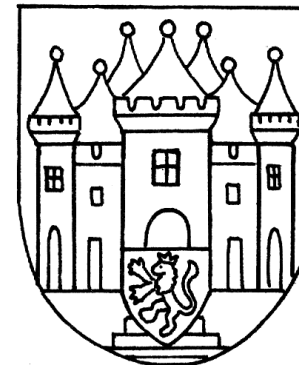
Vyškov (1)

Klatovy (2)

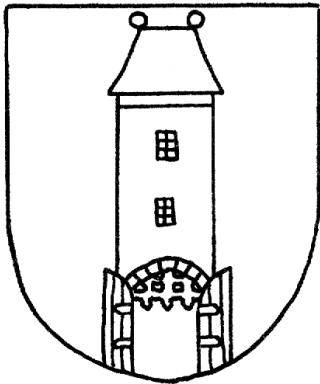
Zábřeh na Moravě (5)

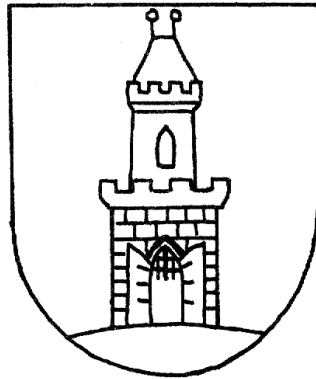
Ostrov u Karlových Varů (7)

i bourána. Dokonce se s ním setkáme u měst, která nikdy ve své historii hradby neměla (například Královské Vinohrady roku 1890, Žižkov roku 1898, Smíchov roku 1904, Bubeneč roku 1905 či Radotín roku 1971!).

V Čechách téměř dvě pětiny všech městských znaků užívají městské hradby nebo věže. Mállokdy však je znak tvořen jen hradbami či věží. V těchto případech slouží k odlišení rozdílné tinktury, tvar věží (hranaté či kulaté), počet oken, tvar střech, počet makovic, počet střílen a také to, zda je brána otevřená či zavřená, zda je opatřena padací mříží či nikoliv a zda má nebo nemá vrata. Rozhodující je také počet věží. Tak hradbu s jednou věží má

Hradčany

Borohrádek

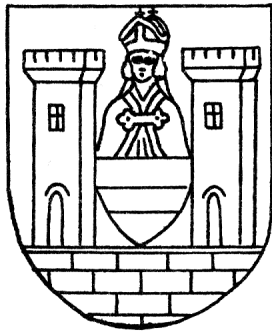
Vyškov, 2 věže Klatovy, 3 věže Železnice u Jičína, 5 věží užívá Zábřeh na Moravě a Malá Strana (Menší Město pražské), a Ostrov u Karlových Varů má dokonce 7 věží. Samotnou věž bez hradeb užívají například Hradčany a Borohrádek nad Orlicí a jejich jediným odlišením je, že v případě Borohrádku věž stojí na zeleném trávníku.

Stavby městského obranného systému se většinou kreslí stříbrné a podklad štítového pole bývá zpravidla modrý (obloha). Někdy je ale červený, jako podklad pro českého lva volně umístěného bez štítku (Litoměřice, Dvůr Králové, Stříbro). Samotné stavby jsou také někdy zlaté (Praha, Lovosice) nebo i červené (Havlíčkův Brod, Liberec, Přerov, Vyškov, Uherský Brod). U převážné většiny znaků tohoto typu jsou pro odlišení hradby a věže v doprovodu nějakého jiného znamení. Nejčastěji to bývá symbol majitele (pána), zpravidla malý štítek mezi věžemi. Celá řada městských znaků se liší jen těmito štítky, které mohou být umístovány do vrat, po stranách jedné věže, přímo na věži či na věžích, ale také na hradební zdi.

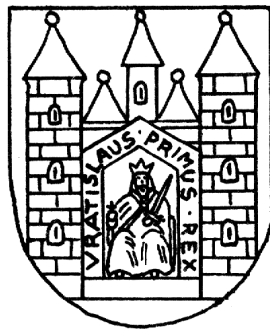
2. *Panovník, pán města, zakladatel města nebo jejich symboly*
Skutečný obraz vladaře, pána nebo zakladatele města jako štítová figura je velmi vzácný. Město Plzeň má ve středním štítku v bráně postavu českého krále v brnění s klenotem na přilbě a s mečem a štítem, na němž je český lev. Také město Beroun má postavu českého krále v plné zbroji s mečem a štítem vynikající nad

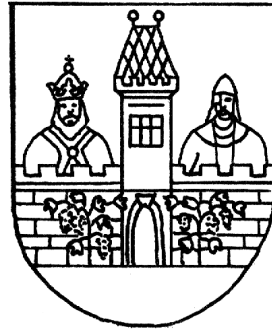
Nové Strašecí

Rokycany

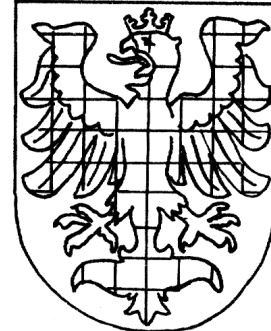
Vyšehrad

Žižkov

Ústí nad Labem

Olomouc

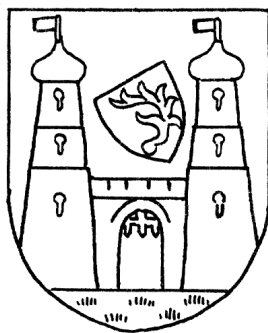
hradbou mezi dvěma věžemi. Zajímavý znak užívá Nové Strašecí, kde spatřujeme postavu panovníka doprovázenou vpravo od hlavy českým lvem a vlevo zlatým písmem W – zřejmě Vladislav (Wladislaw) II., který roku 1503 udělil městu znak. Rokycany mají ve znaku z roku 1562 mezi věžemi postavu pražského arcibiskupa s mitrou a s arcibiskupským štítkem, protože město bývalo arcibiskupským majetkem. V 19. století pak dostal postavu sedícího krále Vratislava I. (1061–1092) Vyšehrad a město Žižkov roku 1898 dokonce postavy dvě – Karla IV. a Jana Žižku z Trocnova.

Mnohem častější je pouhý symbol vrchnosti, která poskytovala městu ochranu (císař, král, feudál).

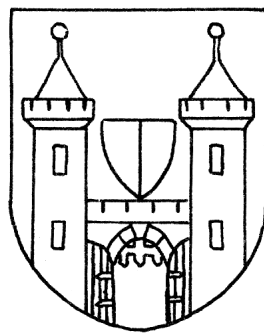
Tak město Slaný užívá českého královského znaku beze změny i s klenotem a pro rozlišení má zcela neobvyklé a ojedinělé znamení – klečící postavu nahého chlapečka na vnější pravé straně pokrývadla, který je obrácen vlevo a oběma rukama přidržuje přílbu. Ústí nad Labem pro odlišení klade přílbu s klenotem na hlavu lva ve štítě. Města Turnov a Brandýs nad Labem měla stejný znak – český královský znak bez přílby a klenotu. Města Tachov a Chotěboř mají také českého lva, ale bez korunky na hlavě a mezi sebou se odlišují tím, že Tachov má přílbu a klenot. Mělník a Polička mají také velmi podobné znaky. Štíty jsou polcené a v pravé polovině je český lev, v levé polovině říšský orel – na paměť skutečnosti, že od dob Karla IV. byli čeští králové

Znojmo

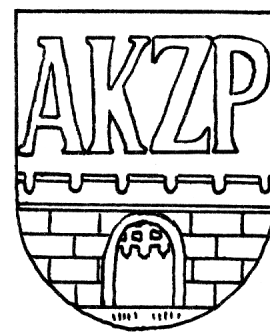
Frýdlant

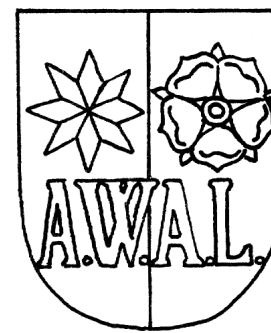
Jičín

Liberec

Vlašim

Počátky

často i římskými císaři. Znaky se od sebe liší jen zbrojí orla – mělnický má zbroj červenou, poličský zlatou – a navíc ve znaku Poličky jsou ještě zkřížená hornická kladívka.

Město Olomouc převzalo stříbrno-červeně šachovanou orlici moravských markrabat, ale pro odlišení má orlice města jazyk červený, zatímco orlice moravská zlatý. Znojmo si přidalo na moravskou orlici střední modrý štítek se zlatou iniciálou Z.

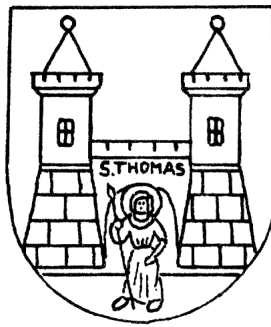
U poddanských měst byla praxe obdobná. Nezměněný erb feudála převzala města Rožmberk (pánů z Rožmberka), Benešov (pánů ze Sternbergu), Pardubice a Hlinsko (pánů z Pardubic), Vizovice a Kunštát (pánů z Poděbrad a z Kunštátu) a Budyně nad Ohří (Zajíců z Hazmburka).

Mnohem častěji se však vyskytuje jako vedlejší štítová figura štítek majitele, jak to vidíme například u bývalých královských měst Čáslavi, Českých Budějovic, Českého Brodu, Chomutova, Kolína či Žatce. Obdobně u poddanských měst můžeme spatřit podobné štítky u měst Český Krumlov (štítek Eggenbergů), Frýdlant (štítek Biebersteinů), Jičín (štítek Vartenberků), Liberec (štítek Redernů) či Třeboň (štítek a korouhev Rožmberků).

Česká Lípa má mezi věžemi úplný znak pánů z Lipé (tj. z České Lípy) i s přilbou, klenotem a pokryvadly a podobně i Nové Město nad Metují užívá nad hradbou úplný erb Černických z Kácova. Někdy k tomuto účelu poslouží jen samotné iniciály. Znovu připomeňme znak Nového Strašecí s iniciálou W anebo znak

Boží Dar

Dobříš

Teplice

města Vlašimi, kde jsou v modrém poli nad stříbrnou hradbou zlatá písmena AKZP – tj. Aleš Klenovský ze Ptení, na jehož přímluvu byla roku 1580 Vlašim povýšena na město a nadána znakem. Monogramy mohou být výjimečně i manželů, jako je tomu ve znaku města Počátky v pelhřimovském okrese – modrý polcený štít, v jehož pravé polovině je zlatá osmihrotá hvězda dole provázená zlatými literami AW (tj. Adolf Wratislav ze Sternbergu) a v levé zlatá pětistá růže dole provázená zlatými literami AL (tj. Anna Lucie Slavatová, jejíž rod zdědil spolu s majetkem po pánech z Hradce i erb zlaté růže). S erby zakladatelů měst se můžeme setkat například ve znacích měst Benešov u Prahy (sternbergská hvězda) nebo Sedlčany (rožmberská růže) a v řadě dalších.

3. Světci a patroni kostelů či klášterů nebo jejich odznaky

Ve středověku lidé nespolehali jen na ochranu světskou, ale také na ochranu nebeskou. Tato skupina znaků je též velmi početná, protože odráží náboženské smýšlení tehdejších lidí nebo určitý místní kult. Postavy nebeských ochránců se ve znacích objevují buď celé, nebo jejich části a mnohdy jsou místo nich zobrazeny jen určité předměty (tzv. atributy), se kterými bývají světci obvykle zpodobňováni – například mučicí nástroje, jimiž byli zbaveni života. Tak Boží Dar užívá postavu Boha Otce, Jiřetín a Vysoké Mýto sv. Jiří na koni, jak zabíjí draka, Teplice podle kláštera sv. Jana Křtitele jeho hlavu na míse v modrém poli. Dobříš má v bráně postavu sv. Tomáše na paměť dne, kdy byla ves povýšena na město (stalo se to v den zasvěcení sv. Tomáši). Hranice na Moravě mají postavu sv. Štěpána, a města Volyně, Votice, Choceň a Stará Boleslav sv. Václava. Město Přelouč u Pardubic užívá ve znaku postavu muže se svatozáří kolem hlavy, který drží v jedné ruce železný rošt a ve druhé zelenou palmovou ratolest. Jedná se o křesťanského mučedníka sv. Vavřince, který byl podle legendy zaživa upečen na roštu.

4. Znaky mluvící

Tato skupina znaků obsahuje vždy nějakou figuru (nebo figury), která nějak naráží na jméno města. Nemusí to ale být vždy hlavní figura štítu a nemusí to také být vždy čeština, která znakově „mluví“. Ve znaku města Most najdeme most, město Sokolov má dravce sokola, Jablonec jabloň, Jilemnice jilm, Český Dub užívá ve znaku

celého stromu téhož jména, zatímco Dubá jen dubovou snítku. Také Krásná Lípa užívá v horní části pokosem děleného štítu ve zlatém poli zelenou lípu, město Smržovka houbu smrž, Rakovník mezi věžemi nad hradbou malý stříbrný štítek s červeným rakem, město Vršovice vrš (koš) na chytání ryb a Košíře v horní modré polovině děleného štítu stříbrné košíře (srpy) na osekávání proutí k výrobě košíkářských předmětů.

Jihlava užívá v nejstarším městském čtvrceném znaku v našich zemích českého lva a červeného ježka (německy *Igel*), protože německy se město jmenovalo *Iglau*. Podobně město Lanškroun (německy *Landskrone*) má ve znaku zlatou korunu (německy *Krone*). I královské město Beroun má před hradbou kráčejičího

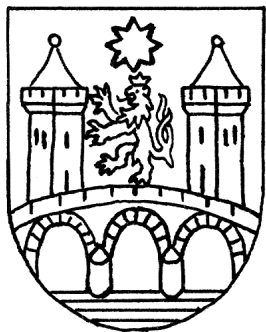
medvěda (německy *Bär*). Město Louny má zase jako mluvící znamení mezi věžemi červený štítek se zlatou hvězdou a měsícem (latinsky *luna*).

5. *Symbyly připomínající událost či pověst*

Tyto symbyly mohou být součástí znaku již od počátečního osvojení znaku nebo od jeho udělení, ale také na základě pozdějšího polepšení.

Tak Stará Boleslav užívala až do roku 1910 znak, který připomínal událost z roku 935. Kníže Boleslav I. tu mečem probodával svého bratra sv. Václava držícího se kostelních dveří.

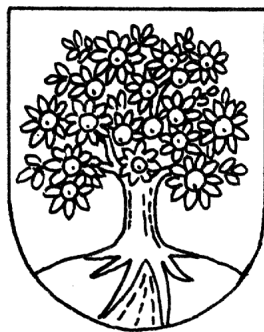
Velmi zajímavý znak užívá Rychnov nad Kněžnou. V červeném štítě na zeleném trávníku odpočívá jelen, na němž sedí zlatovlasá

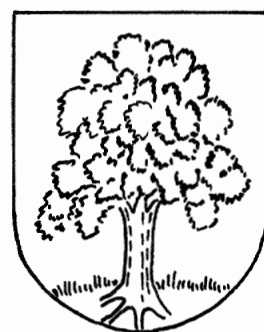
Most

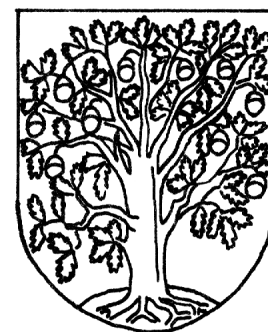
Sokolov

Jablonec

Jilemnice

Český Dub

Dubá

panna oděná v modrý šat, která v pravici drží stříbrné lekno (leknínový list). Vypráví se pověst, že dcera jednoho majitele Rychnova z rodu rytířů z Drnholce (lekno bylo erbovním znamením jejich rodu) jezdila prý po okolních lesích na ochočeném jelenu. Ve 3. zeleném poli znaku města Plzně spatřujeme zlatého velblouda. Toto v našich zemích kuriozní znamení udělil městu roku 1433 císař Zikmund na památku úspěšné obrany katolické Plzně proti husitskému obležení. Při jednom z výpadů se obráncům podařilo v husitském ležení ukořistit tehdy úplnou vzácnost – dvouhrbého velblouda.

Sem patří velmi vzácné letopočty, které jsou ale v našich zemích zvyklostí až 19. a 20. století. Tak například znak města Kralupy

nese letopočet 1881 (datum povýšení na město) anebo znak města Karviná s letopočtem 1909 (rok udělení znaku).

6. Symboly narážející na zaměstnání obyvatel

Těmito symboly se rozumělo jen to nejtýpčtější a nejrozšířenější zaměstnání, protože u velkých měst by dost dobře nešla vyjádřit všechna odvětví živností ve městě existující.

Nejznámější jsou asi zkřížená hornická kladívka (vlastně kladívko a mlátek) pro horní (tj. hornická) města. Tak Kutná Hora jich užívá již od 14. století. Podobně je nalezneme u znaků Havířova, Jáchymova, Poličky apod.

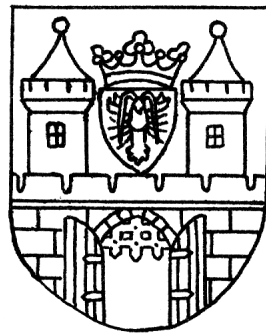
V novější době je tento způsob tvorby znaků velmi oblíben a užíván. S ozubeným kolem jako se symbolem průmyslu strojírenského se

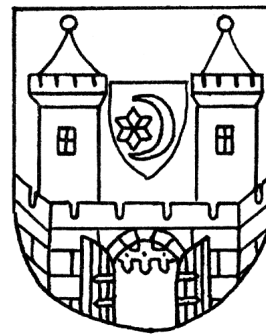
Krásná Lípa

Smržovka

Rakovník

Louny

Stará Boleslav

Rychnov na Kněžnou

setkáme ve znacích Vysočan nebo Radotína (1971). Homole cukru jako nářáčka na místní cukrovarnictví se nachází ve znacích Vysočan (1902) a Modřan (1967). Kamenický Šenov zase užívá od roku 1970 českého lva na zeleném trojvrší, který drží skleněný pohár jako symbol sklářského průmyslu.

7. Významná stavba ve městě či okolí

Tato skupina znaků není naštěstí příliš početná, protože ráda svádí k neheraldickému ztvárnění konkrétní architektury a dává průchod heraldickému nevkusu.

A tak vidíme na znaku moravského Mikulova stylizovaný mikulovský hrad, ve znaku města Most stylizovaný most, ve znaku města Příbram kostel a konečně ve znaku městečka Hluk

(na Moravě) místní tvrz – zde je však nutné vědět, jak tvrz vypadá, jinak nelze znak správně namalovat. A to by se v heraldice stávat nemělo.

8. Přírodní zvláštnosti

Do této skupiny řadíme znaky, v nichž se vyskytují stromy, rostliny i zvířata, ale i některé přírodní zajímavosti, které by však neměly být ve znaku ztvárněny krajinářsky.

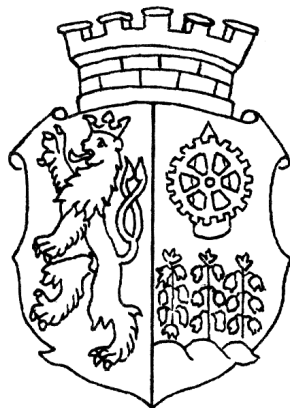
O některých znacích, v nichž se vyskytuje medvěd, by se snad dalo říci, že se tam asi ještě vyskytoval, když už jinde vyhynul (Bystré u Poličky, Vysoké nad Jizerou, Rokytnice v Orlických horách, Jablonné nad Orlicí, Horní Planá). Na bohaté a husté lesy v okolí ukazují znaky měst Vrchlabí, Volary a Tanvald. Ve znaku Karlových

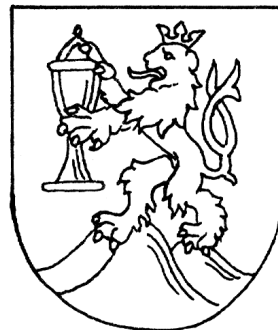
Kralupy

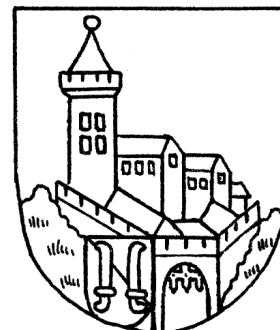
Kutná Hora

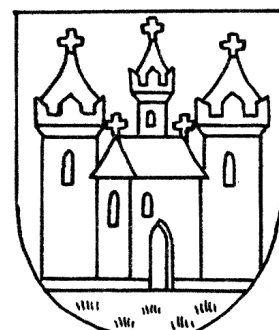
Vysočany

Kamenický Šenov

Mikulov

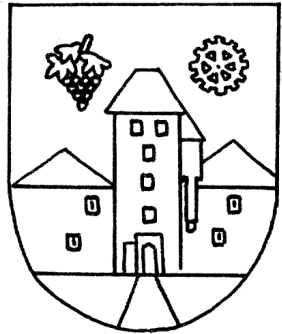

Příbram

Varů se v dolní polovině děleného štítu spatřují vlnité pruhy – bezesporu narážka na místní léčebné prameny.

9. Symboly privilegií, svobod, ctností a práva

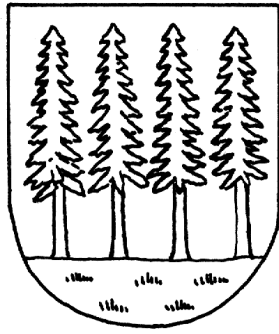
Některá města, a zvláště někteří radní si rádi potrpěli na dobrou pověst. Svou mírumilovnost, píli a spravedlnost dávali tak okázale najevo, že si ji mnohdy vyprosili i do městských znaků. Většinou to bývá alegorická postava Spravedlnosti zobrazovaná jako žena oděná v dlouhém šatě s očima většinou zavázanýma šátkem, která drží v jedné ruce váhy (vina a nevina) a ve druhé meč, jímž trestá vinu. Takovouto postavu Spravedlnosti užíval až do roku 1970 Kamenický Šenov, kde Spravedlnost měla oči otevřené a byla s křídly. Město Krásná Lípa má pokosem dělený štít, v jehož horní

Hluk

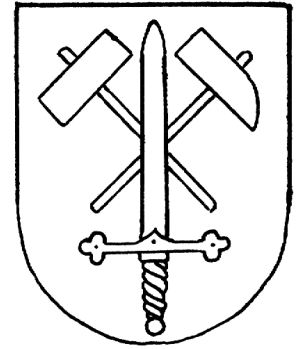

Bystré u Poličky

Volary

zlaté části je zelená lípa, v dolní červené je sedící postava Spravedlnosti. U znaku města Králíky se setkáváme s mečem, snad jako se symbolem hrdelního práva.

Králíky

Ze všech příkladů, které byly uvedeny, je patrné, že jen zřídkakdy se jednotlivé náměty vyskytují osamoceně. Zpravidla se dva i více námětů spojují. Za všechny tyto znaky si uveďme alespoň jeden příklad. Ve znaku města Most se spatřuje most (mluvící znamení, významná stavba), věže (opevnění) a český lev (znamení pána).

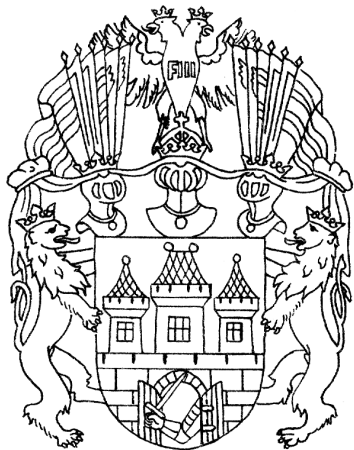
I v městské heraldice bylo běžné polepšování, čímž rozumíme pozměnění, rozhojnění, obohacení již existujícího znaku, jako projev panovníkovy odměny městu za mimořádný důkaz oddanosti a věrnosti měšťanů v boji proti nepřátelům. Panovník tím vyjadřoval svou vděčnost a obvykle zároveň udílel i rozšířenou svobodu a jiná privilegia.

Poprvé se s polepšením v Čechách setkáváme u měst ve znaku Plzně, a to roku 1433 (Zikmund udělil velblouda). Tento znak byl dále polepšen roku 1466 papežem Pavlem II. o dnešní dvě horní pole – o papežské klíče a o rytíře podpírajícího polovinu říšského orla – v odměnu za opozici proti „kacířskému“ králi Jiřímu

z Poděbrad. Konečně roku 1578 polepšil papež Řehoř XIII. znak Plzně ještě tak, že přidal střední štítek s obrazem staré městské pečeti, na štít dal 2 přílby, kříž s heslem, halapartny a za celý štít postavil jako štítonoše anděla.

Když císař Fridrich III. bojoval roku 1462 proti Vídni, ochotně přijal pomoc Pražanů, kterou poslal Jiří z Poděbrad, aby získal spojení proti papežovi. Dostí opožděně – až roku 1475 – polepšil za odměnu císař znak městu Praze. Pozměnil stříbrnou tinkturu hradby a věží na zlatou a na štít dal korunovanou přílbu drženou dvěma českými lvy.

Další polepšení se Praze dostalo roku 1649 od Ferdinanda III. odměnou za neočekávanou věrnost Prahy v boji proti Švédům

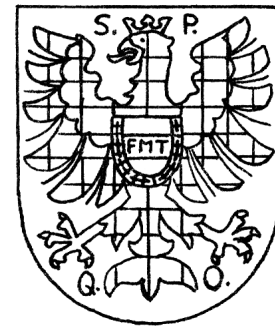
Praha
(Staré Město pražské,
znak z roku 1649)

v roce 1648. Přidal tehdy do brány obrněnou paži s mečem, na dřívější korunovanou přílbu umístil říšského orla se svou iniciálou a ještě připojil další dvě přílby s prapory městských setin.

A uveďme si ještě příklad Olomouce, do třicetileté války hlavního města Moravy. Když město úspěšně roku 1758 vzdorovalo vojskům pruského krále Fridricha II.

Velikého (1740–1786), odměnila císařovna Marie Terezie město tak, že svolila, aby na hrud' olomoucké orlice byl vložen jako střední štítek štít rakouský (červený se stříbrným břevnem), na němž iniciály císařovny a jejího chotě Františka I. (1745–1765), císaře římského – FMT. Kolem štítku byl navíc ovinut řetěz symbolizující vítězné opevnění města. Později si ještě město samo, bez povolení, rozhojnilo znak tak, že do rohů hlavního štítu byla přidána písmena SPQO (*Senatus Populusque Olomucensis*, tj. rada a lid olomoucký) jako narážka na pověst o římském původu města. Všechna tato polepšení však ze znaku města zmizela roku 1934 a nutno dodat, že k jeho škodě.

Konečně je nutné znovu si připomenout, že ne vždy a všechny znaky musí něco znamenat nebo vyjadřovat. U mnohých městských znaků nevíme a asi se již nikdy nedovíme, co

Olomouc

Česká Třebová

znamenají. Tak například město Česká Třebová užívá od 16. století znak, v jehož červeném štítě je černý kohout s lidskou hlavou nesoucí špičatý klobouk (zvaný židovský). Podobných záhad nabízí městská heraldika více. Mnohé z nich se snaží vysvětlovat dodatečně vzniklé erbovní pověsti.

S městskými znaky se dodnes můžeme setkat na radnicích, sochách, morových sloupech, na starých městských špitálech, nověji na stožárech veřejného osvětlení, na

plakátech, v záhlaví dopisních papírů i na prostředcích hromadné městské dopravy a jinde. Škoda, že byl u nás odstraněn v rámci modernizace značení obcí zvyk, kdy na všech příjezdových cestách vítala přijíždějící tabule nesoucí nejen název obce (města), ale i jeho barevný znak.

Městská heraldika v sobě skrývá nepřeborné množství krásy, která k člověku dnešních dnů hovoří stejně srozumitelně, jako kdysi hovořila k našim předkům. Dnes je již více než jisté, že se nikdy nestane mrtvou záležitostí a že tak, jako my dnes, budou i naši potomci sřežít a hájit symboly svých domovů v návaznosti na bohatou historii předcházejících staletí.

CÍRKEVNÍ HERALDIKA

Nedílnou součástí heraldiky je i heraldika církevní. Se znaky církevních hodnostářů se můžeme setkat v katedrálách (z řeckého *kathedra* – křeslo, stolice; tj. v sídelních chrámech biskupů a arcibiskupů), kostelích, kaplích, kláštorech, na náhrobcích, sochách, obrazech, na listinách i na některých rezidenčních hradech a zámcích.

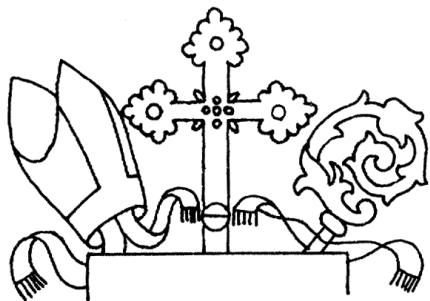
Svým původem není církevní heraldika o mnoho mladší než heraldika rodová. Vždyť křížáky na jejich cestách za osvobozením Svaté země doprovázel i značný počet duchovenstva a mnozí se i (ať už dobrovolně nebo z nutnosti) zúčastnili vlastních bojů. Brzy se však církev a její četné řády omezují jen na stránku duchovní, na činnost špitální (zřizování nemocnic pro raněné) a na činnost charitativní (dobročinnost).

Na rozdíl od světské heraldiky lze církevní znak získat:

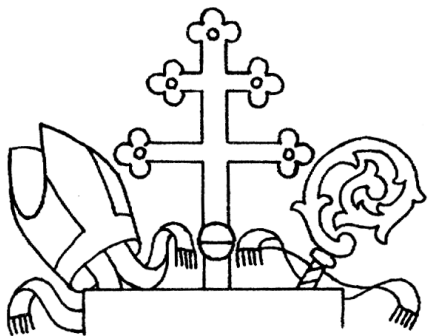
- a) příslušností k církevní komunitě (společenstvu)
- b) nabytím církevní hodnosti a volbou znaku
- c) udělením znaku papežem.

Do udělení nebo osvojení církevních znaků král ani světské úřady nezasahovali, a tak volba znaku při nabytí církevního úřadu zůstávala především na vůli nositele.

I v církevní heraldice je základní složkou znaku štít, který bývá často (zvláště v baroku) nahrazován kartuší, aby se tak naznačilo,

Štít s latinským křížem
(biskup)

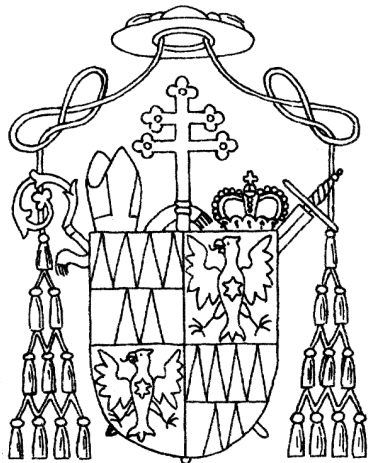
Štít s patriarším křížem
(arcibiskup, patriarcha)

že jeho nositel není válečník. Obrazem štítu bývá u šlechticů jejich rodový štít, u nešlechticů štít zvolený. U některých vysokých církevních hodnostářů (například arcibiskupů, biskupů, opatů apod.), jejichž úřad má svůj vlastní znak (není to však pravidlem), dochází ke kombinacím znaků církevního úřadu a znaku rodového (osobního) nejčastěji ve formě čtvrcení nebo polcení. Žádné pravidlo v tomto smyslu neexistuje, a tak rozhoduje spíše osobní vkus. Ale nejběžnější je, že se znak úřadu zpravidla klade do 1. pole polceného štítu anebo do 1. a 4. pole čtvrceného štítu, zatímco znak rodový (osobní) se klade do 2. pole polceného štítu či

Berla se sudariem

do 2. a 3. pole štítu čtvrceného. Někteří preláti kladou znak svého úřadu do hlavy rodového nebo osobního štítu. Mnoho heraldiků uvádí, že církevní znaky nemají zásadně přilbu ani klenot, protože jejich nositelé se nezúčastňovali bojů. Přesto se však mnohdy setkáváme se znaky církevních hodnostářů, kteří přilby s klenoty užívají. V těchto případech jde však o úplné erby rodové doplněné církevními atributy, a nikoliv o znaky výlučně církevní, které skutečně vylučují užití klenotů. Tak například pražský arcibiskup Karel z Lambergu (1606–1612) užíval dokonce dvou rodových přileb, litoměřický biskup Johann Ferdinand Kindermann Ritter von Schulstein (1790–1801) rovněž dvou a královéhradecký biskup Bohumír Kapoun svobodný pán ze Svojkova (1698–1701) jedné přilby s klenotem.

Olomoucké arcibiskupství

Ve znacích vysokého katolického kléru, kde není přilba s klenotem, vyskytuje se mezi štítem a kloboukem hlavně kříž, mitra, berla a někdy také meč a knížecí koruna.

Kříž (zpravidla zlatý) bývá umístěn uprostřed nad horní hranou štítu a u biskupů je jednoramenný (latinský), zatímco u arcibiskupů a patriarchů je dvouramenný (patriarší). Patriarší kříž začali užívat tito hodnostáři od 15. století a horní kratší rameno představuje nápis (I.N.R.I., tj. zkratka *Jesus Nazareus, Rex Eudaeorum*, což v latině znamená Ježíš Nazaretský, král židovský) umístěný Pilátem Pontským nad hlavou ukřižovaného Krista. Někteří autoři uvádějí, že arcibiskupové užívají dvojramenný

kříž a patriarchové trojramenný, ale pro toto tvrzení chybí dostatek podkladů.

Mitra (infule) je obvykle umístěna na heraldicky pravou stranu horní hrany štítu a nahrazuje hodnostní korunu šlechty. Dříve se zobrazovala nízká, později poněkud vyšší a je zakončena dvěma stříbrnými nebo zlatými pruhy (tzv. fimbrie) červeně podšitými, zlatě lemovanými se zlatým třepením na koncích, které vlají v ornamentálních vzorech. Mitra je stříbrná nebo zlatá, na vnější straně zdobená výšivkou nebo drahokamy a její podšití je červené. Mitru užívali kardinálové, patriarchové, arcibiskupové, biskupové, opati, ale také infulovaní probošti a preláti jako odznak svého úřadu či hodnosti.

Berla (pastýřská hůl, pastorale) bývá obvykle protějškem mitry a nacházíme ji většinou na levé straně horní hrany štítu. Je to dlouhá rovná hůl (zpravidla stříbrná), nahoře na způsob šneku dovnitř zavínutá a tvarově bohatě zlatem a drahokamy zdobená. Dříve měla duchovní říšská knížata (preláti německé říše) berlu zkříženou s nahým mečem na znamení hrdelního práva. Berlu užívali arcibiskupové, biskupové (bývala zpravidla závitěm ven), opati a ostatní preláti, kteří nebyli biskupy, ale měli právo pontifikálií (bývala závitěm dovnitř). Berly opatů, převorů a abatyší jsou ještě opatřeny kusem hedvábí nebo jiné látky (tzv. sudarium nebo velum), jejímž prostřednictvím berlu hodnostář držel a která umožňovala vsakování potu z ruky. U biskupů a vyšších hodnostářů

sudarium chybí, protože měli ceremonielem předepsané užívání rukavic.

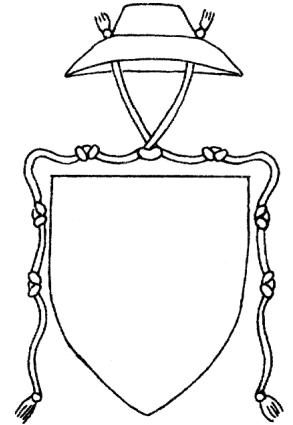
Knížecí koruny se vyskytovaly jen u těch biskupství a arcibiskupství, jejichž stolice byly spojeny s knížecím titulem (například pražské arcibiskupství). Všechny knížecí tituly (kníže-arcibiskup, kníže-biskup) byly však církevně zrušeny v roce 1950. Meč se u nás vyskytoval tradičně jen u arcibiskupů olomouckých, ale v říši byly meče běžné, a to na znamení světské (sekulární) moci.

Mimo kříže, které i nadále zdobí znaky vysokého katolického kléru (duchovenstva), však mitry, berly, meče a knížecí koruny z nich již zmizely, a to na základě papežského rozhodnutí o zjednodušení církevních znaků. Toto tzv. *Motu proprio* vydal dne 31. března 1969 papež Pavel VI. (1963–1978) a vstoupilo v platnost dne 13. dubna 1969.

Kříže, mitry a berly však nadále užívají hodnostáři církve anglikánské a několika dalších protestantských církví, ale jejich systém užívání se poněkud liší od dřívějšího způsobu církve římskokatolické.

Významnou ozdobou církevních znaků (vedle kříže) byly a i nadále zůstávají klobouky. Zavedl je (spolu s purpurovou barvou) papež Innocent IV. (1243–1254) na lyonském koncilu roku 1245 a určil červený klobouk kardinálům jako symbol hodnosti. Užití klobouků v heraldice je však až značně pozdější. Klobouky mají po obou

Ukázka uzlů na šňůrách k označení hodnosti

stranách střechy provlečenou šňůru. Ta je zdobena uzly a třapci a splývá na způsob přikrývek po obou stranách štítu. Uzly a třapce se začaly užívat ve 14. století a počet uzlů na šňůře naznačoval hodnost – například kardinálové měli 5 uzlů po každé straně, arcibiskupové 4, biskupové 3, infulovaní, opati, probošti a provinciálové řádů 2 a kněží s vlastní jurisdikcí (soudní pravomocí), děkani a faráři po 1 uzlu na každé straně. Tento způsob odlišování se neujal a ani nebyl jednotně dodržován. Dlouhým vývojem se vyvinul celý systém (postupně zaváděný po roce 1832 na základě praxe a ustálený teprve nedávno) v užívání klobouků se šňůrami a třapci, jejichž barva a počet přesně stanovuje místo nositele v církevní hierarchii, jak ukazuje tabulka:

HODNOST	KLOBOUK	TŘAPCE (počet po každé straně)	DALŠÍ ATRIBUTY
kardinál	červený	15 – červené (1, 2, 3, 4, 5)	patriarší kříž
patriarcha	zelený	15 – zelené	patriarší kříž, pallium (jen je-li zároveň arcibiskup)
arcibiskup (a primas)	zelený	10 – zelené (1, 2, 3, 4)	patriarší kříž, pallium
biskup	zelený	6 – zelené (1, 2, 3)	latinský kříž
opat nullius (tzv. exemptní opat s jurisdikcí biskupa)	zelený	6 – zelené	
apoštolský protonář	fialový	6 – červené	
papežští domácí preláti, tajní komoří a tajní kaplani	fialový	6 – fialové	
generál řádu	černý	6 – černé	
papežský komoří	černý	6 – fialové	
opat	černý	6 – černé	opatská hůl
probošt	černý	6 – černé	
čestný komoří a čestný kaplan papeže	fialový	3 – fialové (1, 2)	
provinciál řádu	černý	3 – černé	
kanovník	černý	3 – černé	
převor, guardián, rektor	černý	2 – černé	
menší hodnostáři (např. děkani)	černý	2 – černé	
kněz	černý	1 – černý	

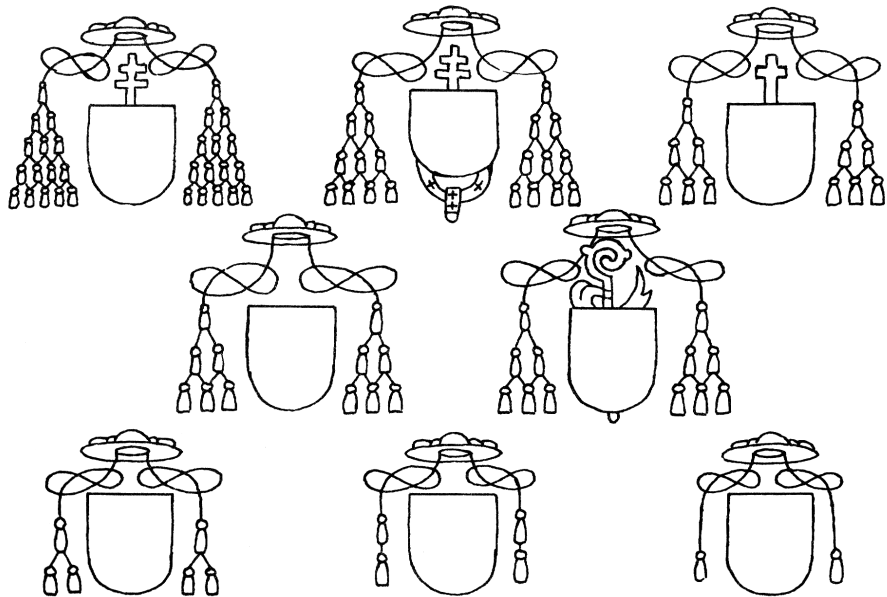

Schéma hodnostních klobouků, třapců a dalších atributů

Do počtu třapců se však nezapočítávají třapce umístěné na druhém konci šňůry nad střechou klobouku – ty slouží jen k ozdobě a k uchycení šňůry.

Opati premonstrátského řádu nosí klobouk, šňůry a třapce barvy bílé, velmistr křížovníků s červenou hvězdou má klobouk bílý se zlatou páskou.

Zatímco užívání štítonošů je v církevní heraldice poměrně vzácné (například řád křížovníků s červenou hvězdou užívá jako štítonoše postavy sv. Heleny a sv. Konstantina), zcela běžné jsou devízy (převážně latinské), které vyjadřují duchovní postoje a mění se od jednoho duchovního ke druhému (jsou osobní, nedědičné), jen některé nábožensko-rytířské řády mají devízy stálé. U osob kněžského stavu se také někdy setkáváme s církevními znaky umístěnými do pláště a pod knížecí korunu.

Důstojenství jednotlivých osobností v církevní hierarchii se tedy naznačuje různými druhy křížů, mitrou, berlou, popřípadě mečem a knížecí korunou, barvou klobouku, šňůry a třapců a jejich počtem.

V církevní heraldice rozlišujeme zásadně dva druhy znaků:

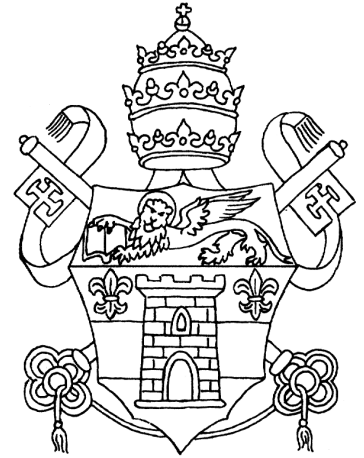
- znaky duchovních osob jako jedinců
- znaky církevních institucí (například: arcibiskupství, biskupství, duchovní a duchovně rytířské řády, kláštery, farnosti).

Podívejme se nyní na jednotlivé druhy církevních znaků trochu podrobněji.

Znaky papežské se vyznačují hlavně tím, že štít leží na dvojici zkřížených svatopetrských klíčů, nad nimiž se vznáší papežská tiára. U znaků některých papežů nás zaujme na první pohled i tvar štítu. Připomíná koňskou hlavu (zepředu) a zdá se pravděpodobné, že malé štítky těchto tvarů byly kladeny na čelní stranu hlavy koně při turnajích. Papežové se samozřejmě žádných turnajů nezúčastňovali, ale tvar těchto štítků pouze převzali.

Klíče se kreslí s uchy dole a nahoře se zuby, které jsou vytočené směrem ven. Kruhová ozdobná ucha mívají výřez ve tvaru ornamentálního kříže a je jimi provlečena modrá (červená) šňůra s třapcem na koncích. Pravý zlatý klíč, který se nazývá svazovací, je pokosem a levý stříbrný klíč, nazývaný rozsvazovací, je pošikem. Svatopetrské klíče se v papežských znacích nacházely nejprve volně vedle štítu (ale i na korouhvích, pečetích a na mincích), později nad štítem, aby se nakonec jejich poloha ustálila za štítem.

Tiára (papežská koruna) je tvořena vysokou bílou čepicí zakončenou říšským jablkem se třemi nad sebou umístěnými zlatými otevřenými korunami, které od konce pontifikátu papeže Urbana V. (1362–1370) symbolizují, že papež je suverénním knězem, nejvyšším soudcem a jediným zákonodárcem. Tiára byla původně jen vysoká bílá čepice bez ozdob, kterou papežové nosili asi od 7. století. Kdo dal této čepici první korunu na znamení papežské autority jako světského knížete, není zcela jasné. Snad to byl papež Alexander III. (1159–1180), ale obvykle se její výskyt klade až do doby vlády Řehoře IX. (1227–1241). Papež Bonifác VIII. (1294–1303) přidal druhou korunu a papež Klement V. (1305–1314) třetí. Z tiáry vynikají dva pruhy (fimbrie), zpravidla bílé se zlatým ornamentováním (stříbrná a zlatá jsou papežské tinktury), nebo i zlaté s červeným nebo purpurovým ornamentováním. První papež, který užíval tiáry spolu se svým rodovým

Znak papeže Jana XXIII.

znakem, byl Jan XXII. (1316–1334). Dříve byli papežové tiárou skutečně korunováni a každý měl zpravidla svou vlastní tiaru. Posledním korunovaným papežem byl Pavel VI., který však v listopadu 1963 věnoval svou tiaru chudým. Jeho nástupci a poslední dva papežové Jan Pavel I. (1978) a Jan Pavel II. (od 1978) tiáru odmítli a jako odznak své důstojnosti přijali jen pallium (viz dále). Ve znacích obou papežů však tiára zůstala jako tradiční symbol papežské moci i nadále. Zcela výjimečně užívá tiáru nad znakem, podloženým (na místo klíčů) ratolestmi palmovou a vavřínovou, patriarcha lisabonský, a to na základě zvláštního papežského privilegia z roku 1716.

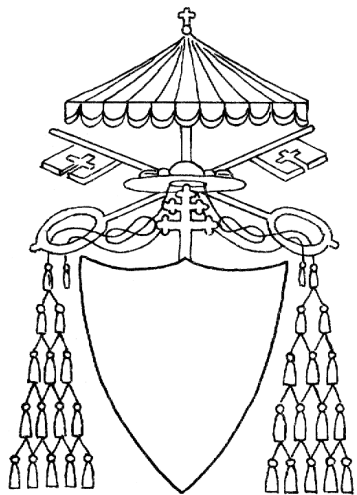

Schéma znaku kardinála komoří
v době sedisvakance

První papež, u kterého je skutečně historicky doloženo použití znaku, je Bonifác VIII.

Zvláštností papežských znaků je, že znak vládnoucího papeže je současně i znakem Vatikánu po celou dobu jeho pontifikátu (vlády).

Když papež zemřel, kladla se tiára na jeho rakev na znamení zániku jeho moci. Jeho pravomoc, spolu s klíči, přejímá kardinál komoří a během tzv. sedisvakance (vlastně *Vacante Sede Apostolica* – za uprázdněného apoštolského stolce), tj. mezi úmrtím papeže a volbou nového, jimi zdobí svůj znak. Kardinál komoří si pro toto období zdobí svůj znak i tzv. bazilikálním

slunečníkem neboli pavilónem (*ombrellino, gonfalone, umbrella*). Klade se nad znak podložený klíči na místo tiáry. Po volbě nového papeže odkládá kardinál komoří klíče i pavilón opět ze svého znaku. Pavilóny jsou v církevní heraldice známé od 15. století. Znaky arcibiskupství a biskupství vyjadřují sídlo těchto církevních úřadů, a proto také rozlišujeme arcibiskupy a biskupy sídelní a titulární (světící, bez trvalého sídla, kteří dostávají titul některé ze zaniklých diecézí). Rodové nebo osobní znaky arcibiskupů a biskupů jsou kombinovány se znaky diecézí různými způsoby, nejčastěji čtvrcením, ale také polcením a dělením. Je-li arcibiskup nebo biskup zároveň kardinál, užívá červený klobouk s 15 třapci po každé straně a jeho důstojenství rozpoznáme podle kříže. Nejstarším a nejznámějším sídelním znakem u nás je v černém štítě zlaté břevno (arcibiskupství pražské). S výjimkou Prahy, Olomouce, zaniklého biskupství Litomyšle a v poslední době i Hradce Králové není dosud ustáleno užívání znaků ostatních našich biskupských sídel.

V Čechách a na Moravě máme dvě arcibiskupství a šest biskupství. Jsou to:

Praha: biskupství zřízeno roku 973 a na arcibiskupství povýšeno bulou papeže Klementa VI. (1342–1352) ze dne 30. dubna 1344

Olomouc: biskupství trvale zřízeno roku 1063 a roku 1777 povýšeno na arcibiskupství

Litoměřice: biskupství zřízeno bulou papeže Alexandra VII.
(1655 až 1667) ze dne 3. července 1655

Hradec Králové: biskupství zřízeno bulou papeže Alexandra VII.
ze dne 10. listopadu 1664

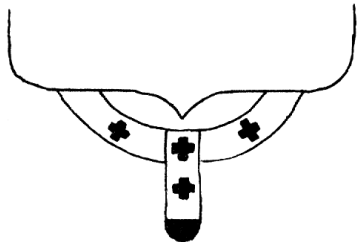
Brno: biskupství zřízeno roku 1777

České Budějovice: biskupství zřízeno roku 1784.

Plzeň: biskupství zřízeno bulou papeže Jana Pavla II.
ze dne 31. 5. 1993

Ostrava-Opava: biskupství zřízeno bulou papeže Jana Pavla II.
ze dne 30. 5. 1996

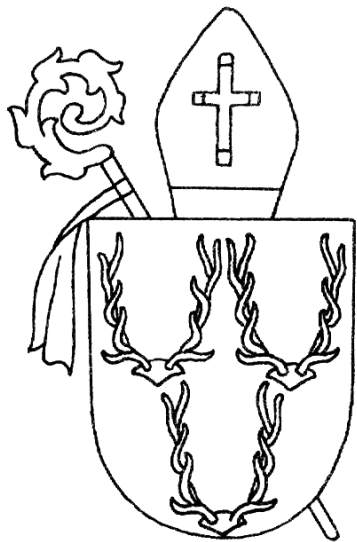
Sídelní arcibiskupové (metropolité) užívají ještě jako symbol svého úřadu tzv. pallium. Je to páska z bílé vlny se dvěma svislými výběžky černě zakončenými, vpředu a vzadu, do níž je černým hedvábím vetkáno 6 křížků. Původně bylo pallium nošeno před papežem (proto je také mohli přijmout Jan Pavel I. a Jan Pavel II.) a jeho legáty. Roku 1215 bylo toto privilegium rozšířeno na

Zavěšení pallia pod štítem

patriarchy a v následujícím století i na arcibiskupy, kteří je nosí kolem krku na znamení plné kněžské moci ve své arcidiecezi. V jejich znacích je pak pallium ovinuto kolem dolní poloviny štítu se 4 viditelnými křížky a jen s jedním výběžkem černě zakončeným. V heraldice je pallium záležitostí až posledních dvou století. Pallium bývá někdy udělováno i biskupům jako osobní vyznamenání.

Znaky kolegiálních kapitul (u nás: u Věch svatých na Pražském hradě, na Vyšehradě, ve Staré Boleslavi, na Karlštejně, v Mikulově, v Kroměříži a jinde), znaky metropolitních kapitul (u nás: jen v Praze a v Olomouci), znaky proboštví (například: u sv. Víta na Hradě, v Litoměřicích, v Boleslavi nebo na Mělníce) a znaky kostelů a farností jsou většinou tvořeny buď postavami světců, kterým je příslušný chrám zasvěcen, anebo alespoň jejich atributy. Znaky farních úřadů jsou zcela nové a pocházejí většinou až z 20. století, přičemž ani zdaleka ne všechny farní úřady je mají a užívají. U znaků duchovních řádů a jejich klášterů a konventů je situace trochu složitější. Kláštery žebavých řádů a mladších řeholí neměly samostatné znaky pro jednotlivé domy a užívaly jen znaku společného pro celý řád (dominikáni, františkáni, karmelitáni, augustiniáni apod.). Naopak kláštery některých řádů (benediktinů, premonstrátů, cisterciáků apod.), které zasedaly na zemském sněmu, mají samostatné znaky. V těchto znacích se často setkáváme s erby zakladatelů kláštera. Tak například klášter

Kláster Teplá

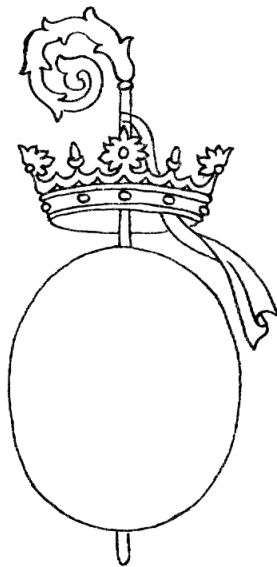

Schéma pro znak abatyše

premonstrátů v Teplé užíval ve znaku 3 (2, 1) jelení paroží po blahoslaveném Hroznatovi, podobně ve 2. poli znaku kláštera ve Vyšším Brodě nalezneme rožmberskou růži a ve znaku kláštera v Oseku hrábě pánů z Oseka.

Měl-li některý opat pod svou správou více klášterů, například dva, užíval i dvou berel. U nás se takovéto případy staly u dvojnásobných opatů cisterciáckých klášterů Sedlec a Skalice nebo u opatů

benediktinských klášterů sv. Jana Křitele na Ostrově (u Davle) a Sv. Jana pod Skalou. V Rakousku zase užívali v podobných případech opati nejčastěji dvou miter.

Abatyše pak měly od 17. století oválný štít podložený vzpřímenou berlou závitěm vpravo, která prostupovala zlatou listovou korunou nad štítem.

Velice zajímavé jsou znaky duchovních řádů rytířských a jejich příslušníků, kteří si přidávali do svých znaků i symboly svých řádů. Tak velmistr rytířského řádu užíval většinou čtverceno štítu, v jehož 1. a 4. poli byl znak řádu a ve 2. a 3. poli znak rodový, štít měl obtočen řádovým řetězem a vše měl položeno na plášť. Řádoví rytíři si většinou kladli znak řádu do hlavy rodového štítu. Od 17. a 18. století se ujímá praxe podkládat rodový štít řádovým křížem (nejznámější u maltézských rytířů).

Rytířské řády mají většinou ve štítě kříž: stříbrný heraldický v červeném poli (řád maltézský), červený berličkový ve stříbrném poli (řád Božího hrobu), anebo v černém poli červený maltézský kříž dole provázený červenou hvězdou (řád křížovníků s červenou hvězdou).

Rytířské řády nemívají přilby s klenoty, ale užívají pláště a koruny a na znamení svrchovanosti a také řádové dekorace a hesla, někdy i štítonoše.

Církevní heraldika tvoří jednu z nejobtížnějších součástí heraldiky. To proto, že zde neplatí zásada dědičnosti a každý znak je nejen

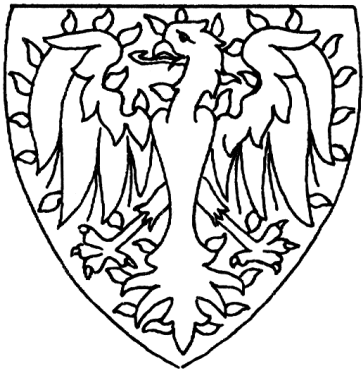
Hrabě z Kolowrat, svobodný pán z Újezda na Březnici, jako rytíř řádu maltézskeho

jiný, ale mnohdy dochází i k porušení některých, třeba již vžitých zvyklostí, což bývá většinou způsobováno neznalostí heraldické problematiky. Existují dokonce i případy, kdy došlo ke změnám znaku církevního hodnostáře třeba několikrát během života anebo k souběžnému užívání různých variant jeho znaku. Církevní heraldika není omezena jen na církev římskokatolickou, ale i církev anglikánská nebo církve reformované mají svou vlastní heraldiku. Ty jsou ale všechny z katolické církevní heraldiky ve větší či menší míře stejně odvozeny.

ZEMSKÁ A STÁTNÍ HERALDIKA

Mezi účastníky prvních křížových výprav do Palestiny byla i celá řada členů panujících evropských rodin. Proto mezi prvními skutečně dědičnými erby nalezneme ve většině evropských zemí právě erb vladařského rodu. Ale asi teprve od 14. století se začaly erby panovníků postupně spojovat s představami znaků zemí, jimž vládli.

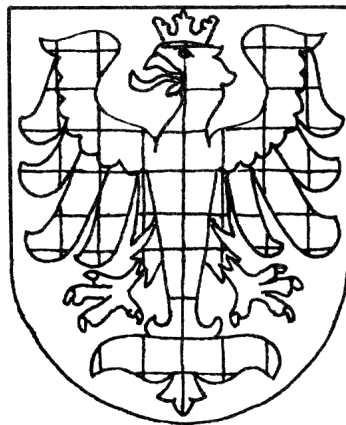
U nás byla nejstarším známý přemyslovským, a tím také českým, znakem černá, tzv. plamenná orlice (tj. s červenými plamínky) ve stříbrném poli; někdy se zlatým perisoniem. Tato orlice byla v povědomí národa mylně spojována s osobou knížete Václava († 929 či 935), a proto je též nazývána orlicí svatováclavskou. Nejstarší dochované vyobrazení této orlice nacházíme na pečeti z roku 1192, kterou užíval králevic Přemysl, potomní český král Přemysl Otakar I. (1197–1230). Není však vyloučeno, že téhož znamení užíval již kníže Vladislav II. (1140–1173), a to v době 2. křížové výpravy evropských panovníků a šlechty do Svaté země, které se tento český kníže a pak král rovněž zúčastnil. Zatímco u nás plamenná orlice jako symbol zanikla, žije dál ve znaku biskupství tridentského, které ji dostalo udělenou od krále Jana Lucemburského. Podle kroniky tak řečeného Dalimila dostal erb stříbrného lva v červeném poli Vladislav II. od římsko-německého císaře

Tzv. svatováclavská orlice

Fridricha I. Barbarossy odměnou za pomoc při válečném tažení proti lombardským městům, která odepřela císaři poslušnost, a zvláště pak za dobytí Milána dne 23. července 1158. Vladislav II. se za odměnu stal od roku 1158 českým králem. Již před ním získal královský titul, jen pro svou osobu, roku 1058 Vratislav II. Trvale a dědičně se staly Čechy královstvím až roku 1198, za Přemysla Otakara I., listinou Filipa Staufského (1198–1208). Znovu to bylo potvrzeno *Zlatou bulou sicilskou* císaře Fridricha II. (1212–1250) z roku 1212. Historicky je lev ve štítě doložen poprvé až na pečeti markraběte moravského Vladislava Jindřicha, připojené k listině ze dne 31. prosince 1213. Tato pečeť nese obraz jezdce vlevo obráceného, který v pravici drží praporec a v levici štít se lvem. Poněvadž je jezdec zobrazen z pravé strany, je viditelná

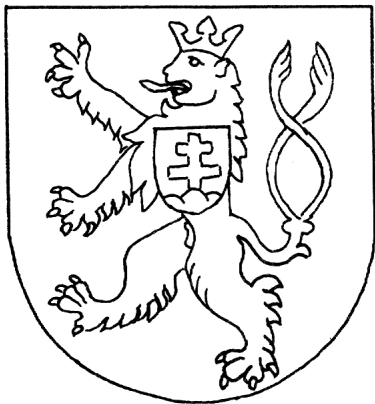
jen polovina štítu, který drží před svou hrudí. A nelze tedy říci, má-li lev dva ocasy, či jen jeden. Údajné rozhojnění ocasů českého lva z jednoho na dva se dostalo, podle rukopisu oseckého kláštera, Přemyslu Otakarovi I. v roce 1204 od římsko-německého císaře Otty IV. (1198–1214) za pomoc při vojenském pokoření odbojných Sasů. Nesporné vyobrazení dvouocasého lva vidíme teprve roku 1247 na pečetích královice Přemysla, syna krále Václava I. (1230–1253), potomního krále Přemysla Otakara II. Od poloviny 13. století se erbovním znamením českého státu stává stříbrný, zlatě korunovaný, dvouocasý lev ve skoku

Morava

Slezsko

Československá republika
(malý znak)

Československá republika
(střední znak)

Československá republika (velký znak)

s červeným jazykem v červeném štítě. V roce 1960 byl český lev zbaven korunky a nad jeho hlavu byla přidána červená pětihrtá (pětícípá) hvězda.

Znakem Moravy je stříbrno-červeně šachovaná orlice zlatě korunovaná a se zlatou zbrojí v modrém poli. Na žádost moravského zemského hejtmána Jindřicha z Lipé a některých dalších moravských pánů polepšil císař Fridrich III. roku 1462 šachování na zlato-červené, ale změna nebyla moravským zemským sněmem přijata a potvrzena.

Slezsko užívá ve zlatém štítě černou korunovanou orlici s červenou zbrojí a se stříbrným perisoniem na hrudi.

Tyto znaky byly součástí úplného znaku habsburské monarchie. Ta měla, jako všechny tzv. velké monarchie, tři varianty státního znaku: velký, střední a malý. Velký znak obsahoval štít s poli všech habsburských držav, střední již jen nejdůležitější pole monarchie a konečně malý znak, který byl tvořen jen štítkem s poli Habsburg-Babenberg-Lothringen na hrudi orla. Při blasonování těchto státních znaků není třeba popisovat podrobné jednotlivá pole

Československá
socialistická republika

štítu, ale stačí uvést třeba jen Čechy, Morava, Slezsko nebo Uhry a každý heraldik již musí vědět, jak tyto zemské znaky vypadají.

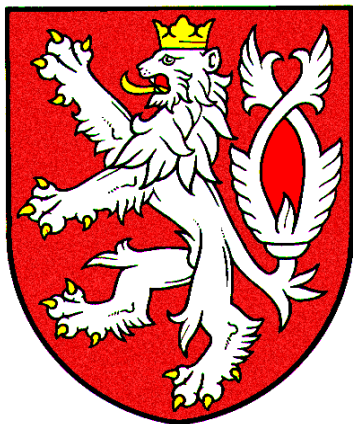
Podobně i Československá republika, která vznikla po rozpadu rakousko-uherské monarchie roku 1918, měla velký, střední a malý znak. Z heraldického hlediska je nejzajímavější tzv. malý znak, tvořený českým lvem, na jehož hrud' byl položen malý štítek se znakem Slovenska. Z hlediska heraldických zásad tu totiž došlo k zásadnímu omylu, protože náprsní nebo střední štítky vždy nesou nejčestnější (popřípadě nejstarší) erbovní znamení. Heraldik neznalý poměrů by tedy rozuměl tomuto znaku asi tak,

že slovenská dynastie vládne českému království (podobně, ale tentokrát správně, nesl carský bulharský lev na své hrudi štítek panující dynastie saské). Z hlediska heraldických pravidel je nesporná škoda, že tento omyl pokračoval dál po obnovení samostatnosti Československa z roku 1945 a přetrval i v znakové úpravě z roku 1960.

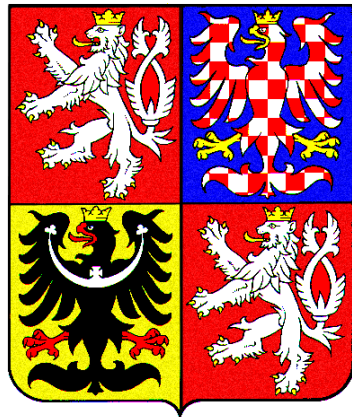
Tehdy byl znak ČSSR byl ústavním článkem č. 110 z 11. července 1960 a zákonem č. 163/1960 Sb. ze dne 17. listopadu 1960 stanoven takto: „Státní znak Československé socialistické republiky tvoří štít tvaru husitské pavězy s pěticípou hvězdou v horní části, na kterém je bílý dvouocasý lev nesoucí na hrudi červený štítek s modrou siluetou Kriváně a vatrou zlaté barvy. Kresba znaku je zlatá.“

Z hlediska čistě heraldických pravidel jak popis, tak samotný znak neodpovídaly plně vžitým formám.

Současný znak České republiky tvoří čtvrcený štít, v jehož 1. a 4. poli je český lev, ve 2. moravská a ve 3. slezská orlice. Viděli jsme tedy, že znak, který se stal symbolem země a později i národa, zůstával nezměněn i při změnách panujících dynastií i při změnách státního zřízení (podobně jako v Bavorsku užívají shodný znak republika jako znak státní a bývalá dynastie jako erb rodový). Znak se tak stal dokladem historické tradice a národní hrdosti. Jiné země však při změně politického zřízení opustily starý znak a vytvořily si znak nový, mající často s heraldikou jen velice málo

Česká republika
(malý znak)

Česká republika
(velký znak)

společného, takže spíše než o znak v heraldickém slova smyslu se jedná o státní výsostné znamení nebo o státní emblém (Maďarsko, Rumunsko, Itálie, Francie, Jugoslávie apod.). Naštěstí po pádu komunismu se řada evropských zemí vrátila ke svým historickým znakům.

Obdobná situace je i u řady zemí Ameriky, Asie a Afriky, avšak těmto státům nelze mít za zlé, že nerespektují heraldická pravidla a zásady, když vlastně nikdy heraldiku ve svých dějinách neměly a ani ji nepotřebovaly.

CECHOVNÍ HERALDIKA

Mezi bohatstvím heraldických památek zaujímá cechovní heraldika místo nejskromnější, což je také částečně dáno omezenou dobou jejího trvání.

Cechy byly středověké organizace městských řemeslníků hájící vlastní zájmy a práva svých příslušníků. Organizovaly výrobu, obstarávaly nákup i odbyt, zajišťovaly úroveň řemesla i výuku učňovského dorostu. Dokud pracovali řemeslníci v podhradí prací robotnou, nebylo třeba cechů. Teprve svobodní řemeslníci, nejprve v královských a později i v poddanských městech, začali vytvářet společenství stejných řemesel, sdružených obvykle v rámci města. Postupem doby se tato bratrstva vyvinula v privilegované korporace (sdružení) řemeslníků s cechovním zřízením, které vylučovalo konkurenci. Určovalo se totiž nejen kolik členů, tovaryšů a učedníků cech bude mít, ale dokonce i kolik výrobků se udělá, aby jejich cena neklesala.

Počátky cechů u nás můžeme sledovat ve 13. století a nejstarší známý cechovní řád (řád pražských krejčů) je z roku 1318.

Největšího rozmachu však dosáhly cechy ve 14. a v 15. století, kdy dochází k prohloubení specializace řemeslné výroby.

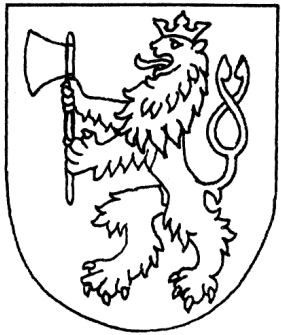
Sebevědomí cechů rostlo. Získaly úplný monopol výroby a prodeje svých výrobků nejen ve městě, ale i v jeho okolí – tzv. právo mílové, zrušené v Čechách roku 1517, které představovalo výsadu, podle

níž nikdo v okolí nesměl kromě cechů provozovat stejné řemeslo. Příslušníci cechu většinou pracovali a bydleli pohromadě. Dodnes je zachována řada názvů ulic v našich městech podle tam kdysi soustředěné výroby. Například v Praze ulice Celetná, pojmenovaná asi ve 13. století podle calt, pletených housek, vánoček, které tam vyráběli pekaři. Nebo ulice V jirchářích, nazvaná podle jirchářů, řemeslníků vydělávajících kůže, kteří tam za hradbami pro zápach zpracovávaných kůží sídlili již před založením Nového Města.

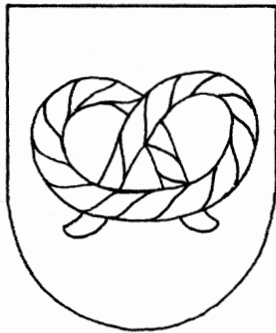
Každý cech také měl spoluzodpovědnost za obranu města a měl povinnost nejen financovat, ale v případě potřeby i bránit určitý úsek městských hradeb (městské bašty též většinou nesou jejich názvy).

Po nezdařené revoltě části českých stavů a měst proti Ferdinandovi I. roku 1547 zrušil král téhož roku všechna cechovní privilegia. Avšak pokles kázně a kvality výroby vedl roku 1562 opět k jejich obnovení. Koncem 18. století cechy ustrnuly ve své životaschopnosti a staly se brzdou rozvoje nově nastupujícího průmyslu. Proto také došlo k jejich zrušení dne 20. prosince 1859 vydáním nového živnostenského řádu v Čechách a na Moravě, čímž byla otevřena cesta svobodné živnosti.

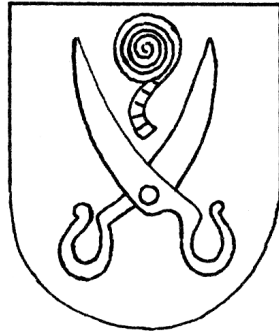
Cechovní korporace a jejich členové již od 14. století, hlavně však v 15. a 16. století, kladli stále větší důraz na reprezentaci. Měli své řády a obřady, své světce jako patrony, korouhve a sahají i po znaku, někdejšímu znamení nadřazenosti rodové či právní. Cechy

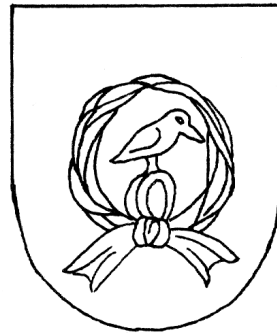
Řezníci

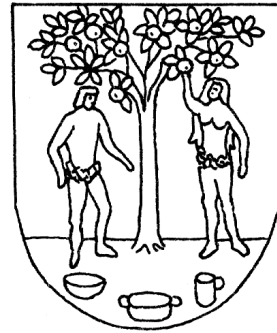
Pekaři

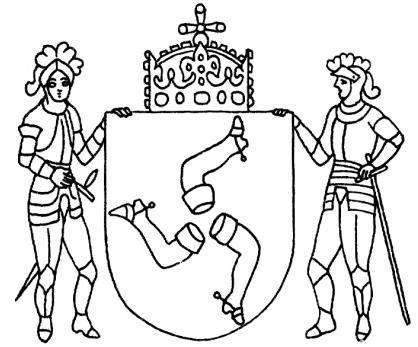
Krejčí

Lazebníci

Hrnčíři

Ševci

potřebovaly znaky pro pečetě k vyřizování písemné agendy a pro reprezentaci na korouhvích.

Světově jedinečnou sbírku pečetidel, korouhví, pokladních truhlic a jiných znaky zdobených cechovních památek, má Muzeum hlavního města Prahy Na poříčí a vzácnou památkou je také soubor několika desítek barevně provedených cechovních znaků na Staroměstské radnici v Praze.

Většina místních cechů měla znaky osvojené pouze ve formě štítků, takže se značně lišily nejen mezi jednotlivými městy, ale samozřejmě také podle různých zemí. Časem se však začaly ustalovat tvary, které se pak užívaly všeobecně. Navíc se objevují i královské majestáty udílející cechům znaky – ty už mívají i přilbu s klenotem (například malíři, šermíři, kočí, kožešníci, barvíři a společný cech lazebníků a ranhojičů). Tyto znaky se potom užívají na celém území státu jednotně a všeobecně. U znaků, které nebyly listinami potvrzeny, byla obvykle velká proměnlivost znamení i tinktur.

Zvláštností cechovní heraldiky je užití tzv. doprovodných neboli druhotných figur, které bývají umístěny mimo pole štítu, většinou nad ním nad jeho hlavou), což je ovšem v rozporu s duchem středoevropské heraldiky (například na horním okraji štítu rakovnických pokrývačů sedí holubice s olivovou ratolestí v zobáku).

Naštěstí mnohem častější jsou znaky úplné, tj. s přilbou, přikryvadly a s klenotem. Přilba bývá zpravidla kolčí anebo turnajská, klenot

shodný s figurou ve štítě nebo také odlišný. Od 17. století se objevují i honosné kusy, zvláště královská a císařská koruna, dále štítonoši, z nichž nejběžnější jsou podle zemských znaků lvi (Čechy), gryfové (Rakousko) nebo andělé (Uhry), a jakési napodobeniny plášťů.

Cechovní znaky mívají obvykle jednoduchou obecnou figuru vztahující se buď k předmětu řemesla, anebo k ochraně nebeské, popřípadě královské.

Tak například řezníci užívali od 16. století (dodnes odznakem masného průmyslu!) v červeném štítě českého lva se stříbrnou širočinou se zlatým topůrkem v tlapách (prý králem Janem Lucemburským uděleným), pekaři zlatý preclík v modrém či červeném poli, krejčí nůžky a míru, ševci ve zlatém štítě červenou třínožku (tři nohy ve škorňích obuté a uprostřed štítu spojené) spolu s českou královskou korunou na hraně štítu a se dvěma oděnci jako štítonoši. Lazebníci užívali ve shodě se známou pověstí odznak krále Václava IV. – ve zlatém štítě modrou točenici s ledňáčkem. A hrnčiči zase postavy Adama a Evy pod stromem poznání, čímž chtěli dokumentovat, že prvním hrnčičem byl bůh, neboť stvořil biblického praotce z hlíny.

Jeho první známý příklad úplného cechovního znaku na našem území si uveďme znak staroměstských kožešníků, udělený králem Vladislavem II. dne 28. dubna 1473: V modrém štítě s pokosným hermelínovým břevnem stříbrná holubice se zlatou větévkou

v zobáku. Na kolčí přilbě s modro-stříbrnými pokryvadly též holubice.

Cechovní heraldika je, v porovnání s ostatními heraldickými oblastmi, částí nejméně probádanou, a to snad pro svou roztržitost a nejednotnost.

ZNAKY INSTITUCÍ

Znaky institucí, úřadů, bank, spolků, společností, škol, akademií a muzeí tvoří bezesporu nejmladší součást heraldiky. Její vznik a rozvoj můžeme datovat až zánikem feudálních privilegií a nástupem svobodné podnikatelské společnosti.

Obzvláštního rozšíření se dostalo této oblasti heraldiky na britských ostrovech, kde mají své vlastní znaky nejen samotné heroldie v Anglii a ve Skotsku, ale jejich prostřednictvím i celá řada institucí, jejichž počet se ve Velké Británii střízlivě odhaduje na více než sto tisíc. Všechny tyto znaky podléhají přísné registraci a ochraně, o čemž svědčí například i skutečnost, že v roce 1954 zasedl tzv. *Court of Chivalry* (rytířský soudní dvůr). Tvořili jej nejvyšší maršálek království (v Anglii dědičně v rodě vévodů z Norfolků), členové heroldie a nejvyšší sudí království, aby posoudili spor mezi městem Manchester a Manchester Palace

Okřídlený šíp Škodových závodů

of Varieties. Divadlo bylo žalováno, že bez jakéhokoliv oprávnění užívalo městského znaku na své pečeti a na oponě. Rozsudkem bylo divadlu zakázáno pro příště užívat městských symbolů a nařízeno uhradit náklady soudu (činilo to 300 liber).

U nás se však heraldika institucí nejenom nevžila, ale ani nerozšířila. Pečetě a korouhve, nikoliv však znaky, měla již polní obec tábořská (husité) a rovněž Chodové měli svůj vlastní prapor a pečeť, na kterých však nebyla psí hlava (jak si to vymysleli romantikové 19. století), ale docela prosté boty, tolik potřebné k ochraně a střežení zemských hranic.

Muzeum Království českého užívalo sice českého lva ve štítě, na jehož horní hraně spočívala svatováclavská koruna, ale spíše než o znak muzea šlo o znak zemský.

Heraldika u nás do této oblasti nepronikla a byla nahrazena emblematickou (například okřídlený šíp Škodových závodů v Plzni,

ačkoliv baron Škoda ho ve svém vlastním erbů neměl). S příchodem republiky pak u institucí odznaky nad znaky zvítězily již úplně; s výjimkou státních úřadů a institucí, které užívaly znaku státního. Dnes se odznakům (značkám) politických stran, hnutí, bank, pojišťoven a dalších podniků či institucí obecně říká logo.

SLOHY V HERALDICE

Heraldika, jak jsem si již vysvětlili, není jen vědou, ale také uměním. Proto i prošla složitým vývojem všech historických uměleckých slohů. Abychom lépe heraldice rozuměli a abychom uměli znaky časově zařazovat, musíme si ještě všimnout charakteristických projevů heraldiky v přehledu uměleckých slohů. Nejstarším uměleckým slohem na našem území je sloh románský, který svými počátky spadá ještě do tzv. předheraldického období. Proto také štíty, zvané normanské, mandlovitého tvaru s dlouhou špicí dole (pro krytí kolena ozbrojeného jezdce) lze časově vymezit 11.–12. stoletím. Jsou nejenom na proslulé tapisérii v Bayeux, ale i u nás na známém přemyslovském cyklu v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě. V heraldice se sloh románský projevil základními principy heraldické tvorby erbů, které začaly vznikat v polovině 12. století. Románská výrazná barevnost zároveň ideálně vyhovovala

požadavkům zřetelnosti a rozeznatelnosti erbů na dálku. V této době také vzniká stylizace kresby a její lineárnost, kterou heraldika podřizuje plošný tvar obecné figury svému účelu, tj. vyplnění prostoru štítu.

Sloh gotický, který lze u nás zhruba vymezit jako časové období mezi koncem 12. století a koncem 15. století, můžeme rozdělit na gotiku ranou, vrcholnou a pozdní.

Raná gotika (od přelomu 12. a 13. století zhruba do počátku 13. století) přináší s sebou během 13. století zkracování dlouhého normanského štítu v důsledku stále dokonalejšího opancéřování rytířů. Raně gotický štít je krátký a zaoblený, s částečně vydutými bočními stranami, zdobený již kbelíkovou přilbou a klenotem. S tím souvisí i užití točenice a korunky, jimiž bylo zakrýváno na přilbách připojení figurální plastiky klenotu.

Vrcholná gotika (počátek 14. století – polovina 15. století) zabírá přibližně u nás období vlády Lucemburků na českém trůně, které znamenalo dobu největšího rozkvětu erbovnickví jako umění (například heraldická výzdoba mosteckých věží Karlova mostu či arkýře Karolina v Praze apod.). U štítu postupně mizí dolní zašpičatění a je nahrazeno obloukovitým zakončením. Vzniká i tzv. kolčí štít s výkrojkem na pravé straně pro založení dřevce, který však u nás nenalezl velké obliby. Objevují se také kolčí přilby. Pozdní gotika (polovina 15. století až konec 15. století) je poznamenána u nás především stavitelskou činností Vladislava II.

Jagellonského, a proto se jí také někdy říká gotika vladislavská nebo jagellonská. V heraldice je toto období důležité především tím, že se objevuje přílba turnajská (původně určená pro souboje s palcáty) a že krydla již nejsou tvořena jen prostou rouškou, ale začínají být rozsekaná udánlivými boji v bohaté členění a nabývají ornamentálních tvarů.

Renesance (přibližně 1492–1620) vytváří z heraldiky záležitosti ryze dekorativní a stává se dobou rozkvětu malířů erbů. V důsledku množství znaků udělených měšťanům v 15. a 16. století heraldika zcela zevšedněla a po ztrátě vojenské funkce se začínají porušovat její základní pravidla. Je dobou rozmachu mluvících znamení, kdy se symbolem vykládá jméno měst i osob, vznikají erbovní pověsti apod. Tento vývoj ovšem předpokládal opuštění dosud panující lineárnosti a zavedení plastické kresby figury, což umožnilo využívání zákonů perspektivy v malbě. Kolčí štíty jsou bezúčelně vykrajovány i na straně levé z důvodů ornamentální symetrie kresby, často s kraji stáčenými do svitků, což vedlo k vytvoření kartuše. Kartuše je vlastně okrasný štít, jehož okraje jsou pravidelně rozsekaná a jednotlivé dílce těchto seků jsou symetricky svinovány do ornamentálních volut (spirál).

Baroko (u nás asi 1620 – polovina 18. století) představuje sloh vzrušení a věčně neklidného pohybu života. Vyznačuje se nadvládou křivek, kružnic a oválů. Heraldika tohoto období se stává symbolem plným honosnosti, a tak mnozí heraldikové hovoří

o jejím úpadku. Bohatě zdobené kartuše s takřka nekonečnou variabilitou tvarů jsou naplňovány velkým počtem znakových polí, roste počet příleb a různých polepšení. Baroko však obohatilo heraldiku o aliance, královské stany, knížecí pláště, hodnostní koruny a jiné honosné kusy, které spoluvytvářejí krásu heraldiky. Rovněž církevní heraldika je vlastně celá ve své konečné podobě dílem baroka.

Rokoko (přibližně druhá polovina 18. století) přináší zjemnění a zušlechtění bujného a silového barokního projevu. Do heraldiky přineslo mušlovitou kartuši.

Empír (první polovina 19. století) přináší do heraldiky některé nové tvary a figury inspirované francouzským císařstvím. Napoleon Bonaparte v touze po vytvoření vlastního slohového projevu našel inspiraci ve starém Egyptě. Ve Francii se pokusil o vlastní heraldický projev, který se sice neujal, ale do evropské heraldiky přispěl empír hlavně (vedle nového tvaru štítu) různým obtáčením štítů vavřínovými, olivovými, dubovými a jinými ratolestmi a stuhami.

Období zbytku 19. století je poznamenáno jednak historismem a jednak realismem.

Historismus byl totiž i návratem k dávné slávě šlechty, kterým si chtěla připomenout svou bývalou a nyní postupně zanikající moc. Šlo především o tzv. pseudogotiku nebo lépe novogotiku, která měla na našem území dvě podoby – tzv. anglickou (jinak též podle

Špaček ze Starburgu

tamějšího královského zámku zvanou windsorskou) gotiku, v níž byly u nás přestavěny nebo postaveny například zámky Hluboká, Lednice, Český Rudolec, Hrádek u Nechanic apod., a tzv. francouzskou (například zámek Sychrov). Dalším projevem historismu u nás byla tzv. pseudorenesance, v níž byl například přestavěn zámek Průhonice u Prahy, a tzv. pseudobaroko. Historismus přinesl touhu po návratu starých vzorů, a tím i řadu anachronismů, ale především znovu vzkřísil zájem o samotnou heraldiku.

Realismus naopak přinesl více škody než užítku. Jeho požadavky se snažily v heraldice setřít prvek stylizace, a tak lze například mnohdy spatřit zobrazené lvy ve znacích jako lvy ve skutečné zoologické podobě apod. Jiným příkladem může být erb Václava Špačka šlechtice ze Starburgu, který jako majitel hradu Kokořína dostal jeho téměř věrné vyobrazení do dolního pole děleného štítu. Úplným vrcholem nevkusy realismu je pak znak lorda Nelsona, který, na paměť svého vítězného tažení v egyptských vodách, dostal již roku 1798 do štítu loď na řece Nilu s palmami a zříceninami na pobřeží! Naštěstí dobrý vkus zvítězil dříve, než mohl realismus napáchat ještě více škod. Tím také končí stručná procházka po slozích v heraldice, protože některé další slohy (biedermeier, kubismus, secese apod.) jako slohy měšťanské šlechta nepřijala, a tak ani heraldiku ve větším měřítku neovlivnily.

NAŠE HERALDICKÉ PÍSEMŇICTVÍ

Naše pojednání o heraldice by nebylo úplné, kdybychom se alespoň stručně nezmiňovali o největších postavách naší vědecké heraldiky. Opomineme tu řadu starých kronikářů, kteří zachycovali i erbovní pověsti a zprávy, vynikající umělce, kteří pracovali

s heraldikou jako s uměním, a množstvím autorů různých knížek, publikací a článků. Práce a zásluhy všech jsou nezměrné, protože nám mnohdy poskytují jediné informace o určitých znacích, ale přesto se nezapsali do dějin heraldiky výraznější měrou. V posouzení osob, které patří mezi největší české heraldiky, se mohou jednotliví odborníci různit, a tak se omezíme jen na stručný přehled vývoje české heraldické literatury. Za zakladatele české genealogie a heraldiky je všeobecně pokládán u nás žijící polský emigrant Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle (1540–17. 12. 1614). Zásadní význam pro heraldiku mají především jeho práce *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593), český *Diadochus* (1602) a *Štambuch slezský* (1609). Znamenitou kritickou genealogií a posuzováním erbů vynikl archivář a knihovník Václav Březan (1580–1618), který nejen pro posledního vladaře domu rožmberského, Petra Voka, sestavil genealogii jeho rodu a uspořádal veškerý bohatý rožmberský archív, ale sestavil též rodokmeny jiných šlechtických rodin. Po vymření Rožmberků (roku 1611) přešel do služeb Jana Jiřího ze Švamberka, pro něhož rovněž uspořádal rodinný archív a sepsal dějiny švamberského rodu. Další významnou osobností české genealogie a heraldiky se stal vlastenecký jezuitský kněz Bohuslav Balbín z Vorličné (3. 12. 1621–28. 11. 1688) a jeho příkladu pak následovali další

sběratelé heraldického a genealogického materiálu. Z nich si zaslouží alespoň zmínku Gottfried Daniel svobodný pán z Wunschwitz (1678–25. 6. 1741) a Karel Josef Biener z Bienerbergu (1731–1798), který erbům věnoval ve svých spisech kritickou pozornost. Obrovskou zásluhu o vzkříšení zájmu o studia nejen historická, ale i heraldická, genealogická, sfragistická a další má přední český národní buditel, historik a politik František Palacký (14. 6. 1798–26. 5. 1876). První články a studie z heraldiky se objevují v časopisech *Lumír*, *Památky archeologické a místopisní* a v *Časopisu Českého Musea*. V těchto časopisech publikoval své příspěvky František Antonín Rybička (30. 10. 1812–25. 1. 1899), který byl vlastně prvním, kdo se v Čechách zabýval heraldikou jako samostatným oborem. Rybičkova heraldická literární činnost je zaměřena především na heraldiku městskou, církevní a cechovní. Jeho dílo zůstalo rozseté po desítkách ročníků jednotlivých časopisů a sborníků a dosud nebylo ani bibliograficky podchyceno. Autorem první rozsáhlé novodobé práce věnované české heraldice byl Rudolf Jan hrabě Meraviglia-Crivelli (1833–1890), který vydal v Norimberku obsáhlý soubor erbů pod názvem *Der böhmische Adel* (Česká šlechta) jako 9. oddíl IV. dílu nového Siebmachera (*J. Siebmacher's Grosses und allgemeines Wappenbuch*). V těžce

edici jako 10. oddíl IV. dílu vydal Heinrich Kadich von Pferd (5. 6. 1865–25. 2. 1918) *Der mährische Adel* (Moravská šlechta), který rovněž spolupracoval s Konrádem Blažkem na oddílu věnovaném Slezsku.

Za skutečného zakladatele moderní české heraldiky lze pak pokládat až Vojtěchy rytíře Krále z Dobré Vody (20. 4. 1844–6. 7. 1913), který byl nejenom pilným sběratelem znaků, ale také jejich vynikajícím kreslířem. Jeho kresby publikované například v *Ottově slovníku naučném*, v *Sedláčkových Hradech* nebo v *Časopise Společnosti přátel starožitností českých*, udivují měkkostí, čistotou a rozmanitostí tvarů. Vedle drobnějších prací shrnul své bohaté zkušenosti v obrovské a dnes již klasické dílo *Heraldika*, které vyšlo tiskem roku 1900.

Velice prospěšnou a užitečnou práci po sobě také zanechal Josef August von Doerr (29. 6. 1846–21. 8. 1921). Doerr pocházel z frankfurtské patricijské rodiny, která se usadila v Čechách. Zájem o dějiny smilkovského panství ho přivedl ke genealogii a heraldice. Pro českou heraldiku má zásadní význam jeho dílo *Der Adel der böhmischen Kronländer* (Šlechta České koruny), které vyšlo v Praze roku 1900. Jde v podstatě o výpis šlechtických erbovních listů z kopiářů královských majestátů (tzv. Saalbuchy), dnes uložených ve Státním ústředním archivu v Praze. Toto dílo je vlastně dodnes, i přes některé – převážně jazykové – omyly, jediným existujícím rejstříkem tohoto prvořadého heraldického materiálu.

Královým i Doerrovým současníkem byl též Martin Kolář (18. 6. 1836 až 15. 5. 1898), gymnazijní profesor v Táboře. Kolář takřka po celý život shromažďoval heraldický materiál, avšak málo publikoval. Až z jeho pozůstalosti vydal po uspořádání roku 1902 August Sedláček jeho *Českomoravskou heraldiku* (I. díl), která ho rázem zařadila mezi naše nejpřednější heraldiky.

Jednou z nejdůležitějších a nejznámějších postav české heraldiky je bezesporu August Sedláček (28. 8. 1843–14. 1. 1926), rovněž gymnazijní profesor, který se zaměřil téměř od dětství na sepsání dějin našich hradů a zámků. Tato práce, a seznámení se s Kolářem, ho přivedla k heraldice a ke genealogii. Vedle řady drobných prací, které publikoval, je nutné uvést jeho II. díl *Českomoravské heraldiky* (vyšel roku 1925), a především monumentální patnáctisvazkové dílo *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, zachycující nejenom dějiny těchto objektů a jejich vývoj, ale poskytující i nepřehledný heraldický a genealogický materiál.

Pro Moravu a Slezsko má obdobný význam Josef Pilnáček (9. 2. 1883–21. 12. 1952), který vedle řady drobnějších prací vytvořil podle Sedláčkova vzoru zevrubné genealogicko-heraldické dílo s názvy *Staromoravské rody a Rody starého Slezska*. Další skutečně významnou osobností české heraldiky byl český historik, univerzitní profesor dr. Václav Vojtíšek (1883–1974), akademik ČSAV a dlouholetý archivář hlavního města Prahy.

Zabýval se nejen dějinami českých měst a jejich znaky, zvláště pak znaky měst pražských, ale věnoval se i problematice české státní heraldiky. Jeho práce jsou rozseté po speciálních časopisech, populárních i vědeckých publikacích a také v denním tisku.

Zásadní význam mají jeho studie *O pečetích a erbech měst pražských a jiných měst českých* (1928) a *Znak hlavního města Prahy* (1928), které se řadí mezi základní práce o naší městské heraldice.

Jinou významnou osobností české heraldiky byl PhDr. Karel kníže ze Schwarzenbergu (Čimelice, 5. 7. 1911 – Vídeň, 9. 4. 1986), který měl k heraldice jako hlava rodové sekundogenitury blízko a také se jí s velkým zájmem věnoval. Na veřejnost vystoupil hlavně za okupace, kdy publikoval v českém jazyce svá díla *Heraldika* (1941) a *Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918* (1941). Mimoto vydal ještě celou řadu drobnějších prací, studií a článků. I po svém odchodu do Rakouska pokračoval ve vydávání prací týkajících se české historie a heraldiky.

Schwarzenbergovým spolupracovníkem byl architekt Břetislav Štorm (21. 6. 1907–11. 2. 1960), který se sice heraldikou nezábýval jako vědním oborem, ale přinesl do heraldické kresby znovu objevenou, byť moderně pojatou, krásu středověkého výtvarného projevu. Štorm raději kreslil, než psal, a tak vedle drobného spisu *Úvod do heraldiky* z roku 1940 najdeme převážnou část jeho heraldických článků v *Erbovních knížkách* z let 1937–1941.

Nejnovější doba, která znovu roznítla zájem o heraldiku, přinesla celou řadu nových prací, zaměřených převážně na dílčí kapitoly heraldiky.

PRAMENY HERALDIKY

Ke studiu a pochopení heraldiky však ani zdaleka nestačí jen spoléhat na základní heraldické příručky. Je nutné a žádoucí věnovat se studiu pramenů.

Nezákladnějším a nejbohatším pramenem heraldiky je studium pečetí (*sgrafistika*), protože vlastní pečetidla měli nejen panovníci a téměř veškerá šlechta, ale i vyšší duchovenstvo, kláštery, města, hodně měšťanů a později i cechy a úřady. Mnohdy dokonce pečetě tvoří doklad jediný, zvláště z nejstarších dob, protože jiné znakové památky se z té doby nezachovaly (například erb Jana Žižky z Trocnova). Pro heraldiku navíc představují pečetě pramen prvořadý i z toho důvodu, že šlo o prvek úředně dokládající pravost listiny, takže se zdá nepravděpodobné, aby obraz znaku na pečetích byl chybný. Ve sgrafistice se tak mimo válečnictví dostalo erbům a znakům nejdůležitějšího upotřebení. Studium pečetí na listinách má ještě jednu značnou výhodu – umožňuje podle datování písemných památek přesně vymezit změny v užívání

znaku nebo v jeho detailech. Nevýhodou studia pečeti jako heraldického pramene je jistá namáhavost a někdy i značná zdlouhavost, než se třeba i náhodou hledaná pečeť nalezne v některém z mnoha různých archivních fondů u nás nebo i v zahraničí. Pečetě také skýtají nejlepší materiál pro studium vývoje výtvarného pojetí heraldiky. Těžko bychom našli v heraldice oblast, kde by pečetě nesloužily jako základní pramen, a to dokonce jako pramen autentický, nezprostředkovaný.

Obdobně důležitým pramenem pro heraldiku je studium mincí (*numismatika*). Ani u mincí, které představovaly úřední platidlo v zemi, nelze předpokládat chybnou ražbu znaku. Numismatika však skýtá heraldikovi již užší pole bádání, protože zahrnuje převážně znaky státní, zemské nebo erby dynastií. Jen několik málo prominentních aristokratických rodů nebo jedinců mělo právo razit vlastní mince (tzv. regál) a totéž platí i o duchovenstvu. Teprve v době mladší dochází k častějším příležitostným ražbám mincí, později i medailí a plaket.

Dalším zaručeně spolehlivým pramenem pro heraldiku jsou originály erbovních listů (privilegií, majestátů, diplomů či dekretů), popřípadě i jejich opisy zachované v kopiářích (tzv. *saalbuchy*). Není-li zachován originál či jeho opis, je možné nahlédnout i do konceptů dvorských kancelářů, ale zde je již třeba si dávat pozor, protože ne každý návrh byl později realizován a znak skutečně udělen.

Dalším poměrně spolehlivým pramenem je studium náhrobních kamenů a pohřebních štítů (*epitafika*). Bohatá šlechta se původně nechávala pohřbívat v kláštorech, kde si zřizovala hrobky (například Rožmberkové ve Vyšší Brodě), avšak později dává přednost výstavbě samostatných mauzoleí (například Metternichové v Plasích nebo krumlovští i orličtí Schwarzenbergové). Méně majetná šlechta se nechávala pohřbívat v kostelích nebo na hřbitovech. Prvním doloženým erbovním náhrobkem českého pána je náhrobek Hirzy Klingenberka (ze Zvíkova) z roku 1275 v klášteře Zlatá koruna. Naše nejstarší náhrobní kameny jsou opukové, později pískovcové. První mramorové náhrobky se objevují až na přelomu 15. a 16. století, a to náhrobek Magdaleny hraběnky von Gleichen († 1492), manželky pana Jindřicha z Hradce, v jindřichohradeckém kostele sv. Jana Křtitele a náhrobek Půty Švihovského z Riesenberka († 1504) v bývalém klášterním minoritském kostele sv. Michaela v Horažďovicích. Byl-li nebožtík poslední svého rodu, byl jeho erb, nesený před rakví, zlomen a jeho kusy pak uloženy k mrtvole do rakve. Na náhrobek se vytesal obráceně (tj. klenotem dolů) na znamení, že rod vymřel. Takto obrácený erb vidíme například v Rovensku na náhrobku Jindřicha Smiřického ze Smiřic († 1630), v Arnoštovicích na náhrobku, pod nímž spočívá František Karel Pecelius z Adlersheimu († 1734) popřípadě v Praze na Olšanech na náhrobku Františka Astfelda z Vydří († 1829) nebo v pražské

katedrále sv. Víta, kde je v arcibiskupské kapli takto vytvořen náhrobek pražského arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk a z Chlumčan († 1830). Některé náhrobní kameny posledních členů rodu však bývají i vytesány přirozeně (tj. s klenotem nahoře), jak to spatřujeme například na náhrobku Jana Cimburka z Cimburka († 1593) v Hrobech u Tábora nebo na náhrobku, pod nímž byl pohřben Jan Kryštof Leskovec z Leskovce († 1680) v klášterním kostele v Želivě. Zajímavý je náhrobek Albrechta Kekuleho ze Stradonic († 1700 v Sušici), na kterém čteme, že byl „posledním z rodu“, ačkoliv to není pravda. Tento omyl byl způsoben nevědomostí českých Kekulů o dosud kvetoucí větvi v Německu, která tam pro víru odešla po bitvě na Bílé hoře a úplně se poněmčila. Z této větve pocházel i slavný německý chemik Friedrich August Kekulé von Stradonitz (1829–1896), autor teorie o mocenství prvků a navrhovatel strukturního vzorce benzenu. Důležitým epitafickým pramenem jsou ještě pohřební (smuteční) štíty, podle okrouhlé podoby též zvané rundace nebo rundály (německy *rund* – kulatý, okrouhlý). Užívalo se jich při pohřebních obřadech a potom po dobu smutku visely nad hlavním vchodem do sídla zemřelého. Po uplynutí doby smutku byl pak zpravidla umístěn v kostele na náhrobku šlechtice. Tak se například dochovala rundace Kryštofa Karla Kokořovce z Kokořova, která visí na kruchtě kostela ve Chválenicích.

Bohatý heraldický materiál poskytují také erbovní soubory, ať už vytesané do kamene a nebo namalované na omítce. Z nejnámějších kamenných erbovních souborů si alespoň připomeňme arkýř pražského Karolína (s erby předních pěti osobností doby Karlovy), staroměstskou mosteckou věž (s 10 zemskými znaky) a bránu hradu Točnick (rovněž 10 zemských znaků). Z malovaných souborů je u nás nejstarší znakový soubor na hradě v Jindřichově Hradci (naposledy datovaný k roku 1338). Další znakové soubory se dochovaly i na Blatné, na Třeboni, na Zvíkově, v Písku, v Budyni nad Ohří, ve sv. Vítu v Praze a jinde. Zcela výjimečnou památku tohoto druhu tvoří výzdoba znakového sálu na hradě Wenzelsburg v obci Lauf u Norimberka, kterou nechal v polovině 50. let 14. století pořídit jeho majitel císař římský a český král Karel IV. Soubor obsahuje 115 do kamene vtesaných a kolorovaných znaků, přičemž jde vesměs o znaky starých českých rodů a jen několik jich náleží rodům moravským a slezským, církevním institucím, městům (Praha, Kutná Hora a Vratislav) a knížatům a markrabím z Karlovy družiny. Je to svým způsobem zvláštnost, že se jedna z největších a nejstarších českých heraldických památek dochovala mimo území naší vlasti.

Mezi další heraldické prameny uveďme ještě především tzv. erbovníky (*armoriály*), které sloužily k evidenci znaků osob zúčastněných na turnajích, zastávajících různé dvorské úřady

a podobně. Erbovníky byly původně malovány na svitcích pergamenu (tzv. *Wappenrolle*), později v celých knihách (tzv. *Wappenbuchy*). Vznikaly hlavně v západní Evropě a pro svůj praktický původ se staly nepřehledným zdrojem evropské heraldiky, neboť nám zachovaly v tinkturách mnoho znaků, které jsou jinak známy jen z pečetí. Najdeme v nich i řadu znaků českého původu, i když ne vždy zcela správně zaznamenaných. Jako nejznámější si uvedme alespoň *Züricher Wappenrolle* z počátku 14. století anebo *Wappenbuch* Konrada z Grünenbergu z roku 1483 a jiné. Mezi heraldické prameny lze zařadit i šlechtické památníky (tzv. *štambuchy*), obrazy se znaky portrétovaných osobností, sochy se znaky pořizovatelů těchto památek, erbovní kachle, různé holby, meče, sklenice, tapisérie, svícny, zvonky, nábytek a další užité věci.

ZÁVĚR

Heraldika není tedy nic tajemného, čemu by nemohl kdokoliv porozumět. Ten, kdo ji však chce nejen znát, ale i pěstovat, musí se hodně učit a studovat, protože heraldika vyžaduje důkladnou znalost řady různých vědních oborů. Vedle obecných dějin a již poznaných vědních oborů (sfragistika, numismatika, epitafika,

dějiny umění) jsou to především *genealogie* (rodopis) a *faleristika* (nauka o řádech a jejich dekoracích).

Na první pohled se heraldika zdá jako nesčíslný souhrn všech existujících znaků. Má však svůj řád a pravidla a ten, kdo jim rozumí, může z neznámých znaků mnohé vyčíst.

Dobrý heraldik by měl umět kterýkoliv znak nejen správně nakreslit a popsat (blasonovat), ale i určit. Rovněž by měl umět podrobit znaky kritice (tj. vypracovat soubor a posudek podle hledisek heraldické správnosti), provést jejich historizaci (tj. výklad dějin a vývoje erbu) a na základě bohatých zkušeností by měl umět znaky nakonec správně i tvořit.

Heraldika, která byla před časem neuváženě vyřazena ze života naší společnosti jako historická rekvizita, si postupně opět nalézá své místo a uplatnění i ve změněných společenských podmínkách. Má totiž svůj význam nejen pro svou tradici a ustálené hodnoty symbolů, ale stále více dokazuje své opodstatnění a místo mezi současnými vědeckými disciplínami.

Heraldika je totiž mnohdy jediným pomocníkem při řešení často složitých otázek nejrůznějšího druhu.

Pro historii má heraldika zcela zásadní význam, protože ve svém vývoji zachycuje proměny v životě společnosti, a to nejen ve sféře výtvarné, ale především také v oblasti duchovní a politické. Výtvarně heraldika vždy reagovala na měnící se vkus a sloh doby, obsahem figur obohatila duchovní proudy a dění

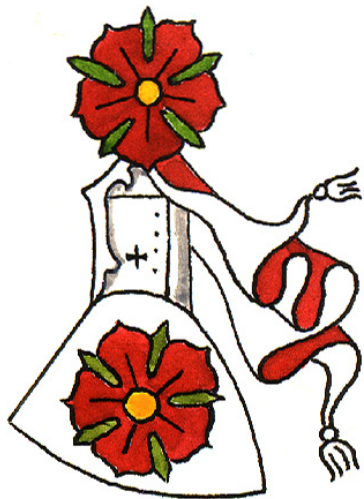
ve společnosti a často měla i dobově politický podtext – například užívání francouzského štítu jako součásti anglického královského znaku bylo znamením nároku vznášeného na francouzský trůn.

Heraldika má svůj význam i pro vlastivědu. Zvláště pak heraldika zemská, cechovní a městská, protože společně odrážejí charakter života a jeho vývoj na vymezených územních celcích.

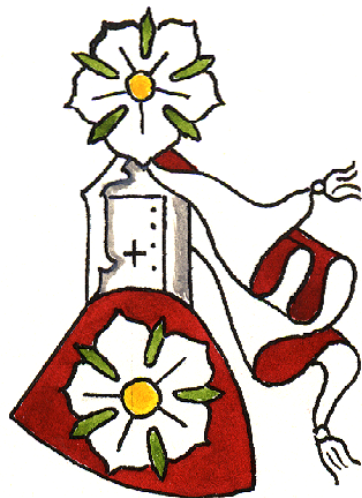
Největší význam má však heraldika pro dějiny umění, určování a datování památek. Podle znaků, popřípadě i podle jejich zlomků, můžeme snadno určit dobu vzniku památky na základě znalostí přesného časového vymezení užívání určitého typu štítu, přilby, příkrývek i honosných kusů. V případě aliančních znaků můžeme na základě heraldiky a genealogie určit často dokonce i přesně datum vzniku památky – například u uměleckého skla lze předpokládat, že bylo zhotoveno při příležitosti sňatku, zatímco sklářští odborníci vymezí podle techniky zpracování skla a jejího vyzdobení poměrně široký časový rozsah jejího vzniku. Navíc – a to platí i o obrazech, tapisériích, sochách, nábytku apod. – znaky určují osoby, ke kterým se tyto památky vztahují. Užití znaků pomůže určit původ nebo účel vzniku památky, popřípadě i osobu nebo instituci, jimž byla památka určena.

Tato knížka si nečiní ani zdaleka nárok na úplné a vyčerpávající vysvětlení všech heraldických podrobností, detailů a jemností. Brání tomu jednak rozsah knížky a potom i její informativní

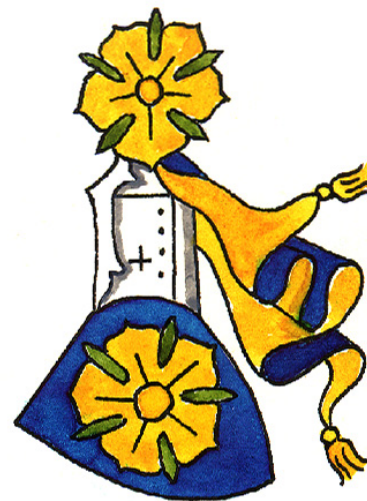
charakter. Přesto se však snažila přiblížit tuto krásnou součást našeho kulturního dědictví a vysvětlit její význam pro dnešek. Poválečná heraldická literatura zaznamenává jen několik hodnotných drobných statí a studií publikovaných v různých časopisech, vydávaných hned několika zájmovými sdruženími heraldiků. Vedle toho vyšly popularizující knížky o heraldice, které však z hlediska heraldické disciplíny nepřinášejí nic nového. Autorsky se na nich podílejí nejvíce Zdeněk M. Zenger (*Heraldika*, Praha 1971; *Česká heraldika*, Vyšehrad, Praha 1978), Jiří Louda (*Znaky československých měst*, Mladá fronta, Praha 1975; spolu s J. Janáčkem: *České erby*, Albatros, Praha 1974; spolu s L. Baletkou: *Znaky měst Severomoravského kraje*, Profil, Ostrava 1980) a Karel Liška (spolu s A. Příbylem: *Znaky a pečetě středočeských měst*, Středočeské nakladatelství a knihkupectví v Praze, 1975; spolu s I. Muchou: *Klíč k našim městům*, Práce, Praha 1979). Lze jen přát české heraldice, aby se také dočkala zásadní práce, která by kriticky zhodnotila a shrnula výsledky dosavadních výzkumů na základě požadavků moderní vědy. Tím by se jí dostalo důstojnějšího postavení mezi ostatními vědními obory. A česká heraldika by si to plně zaslouhovala nejen pro svou krásu a tradici, ale také proto, aby nezůstávala jen na úrovni sběratelského zájmu. K hlubšímu studiu a poznání heraldiky lze doporučit od autora této knížky titul Encyklopedie heraldiky, světská a církevní titulatura a reálie, nakl. Libri, Praha, 1994, 1997, 1999.

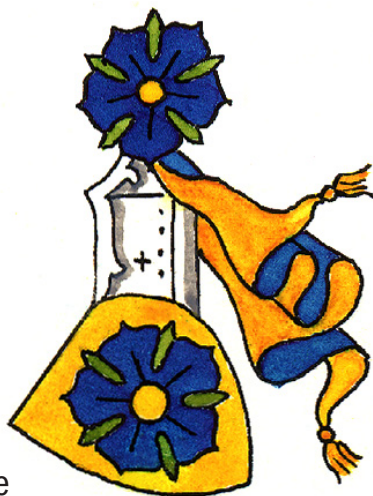
z Rožmberka

z Landštejna

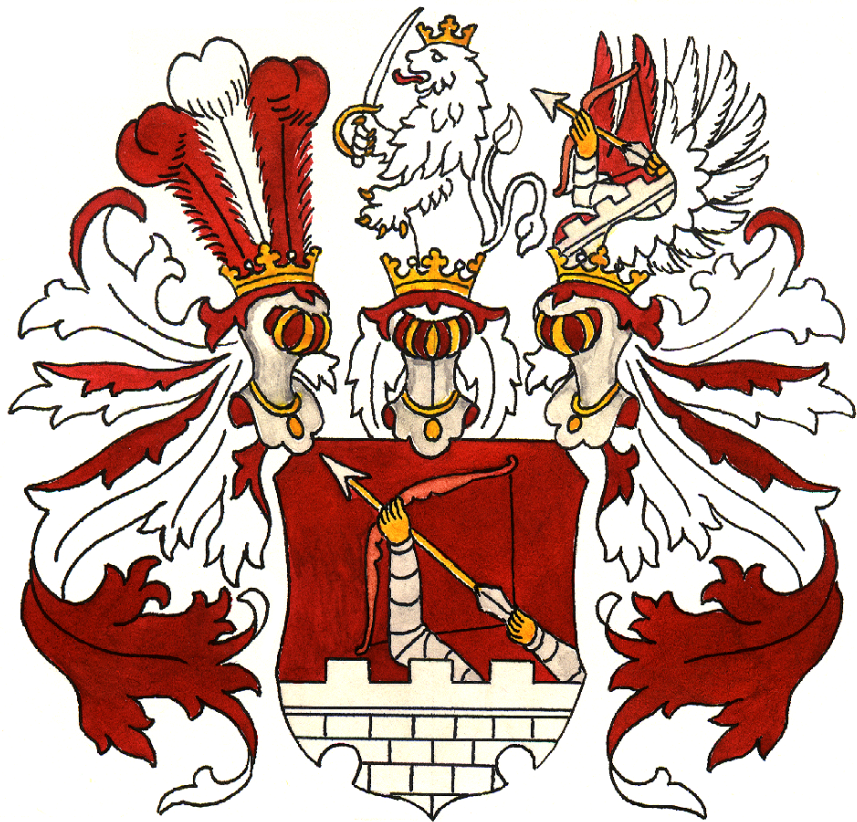
z Hradce

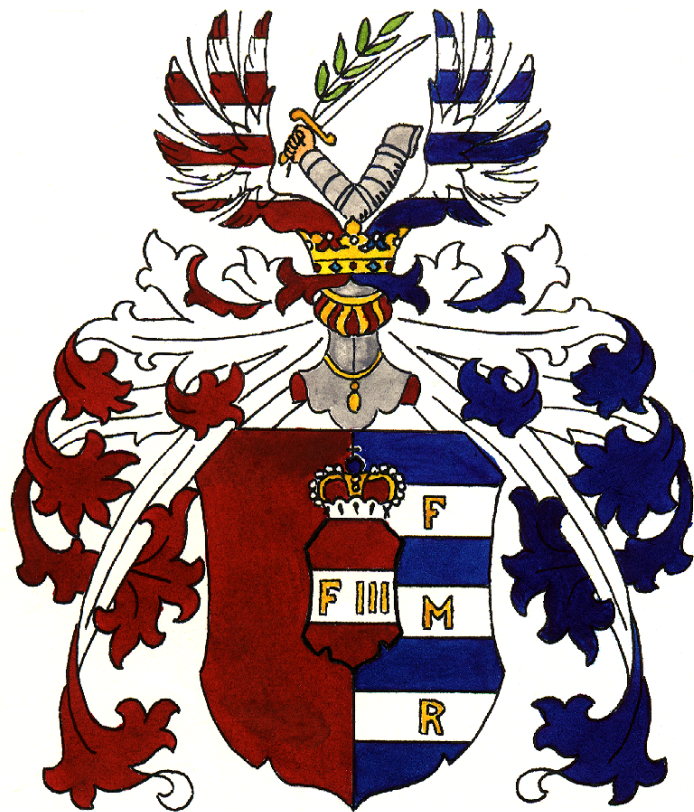
z Ústí a ze Stráže

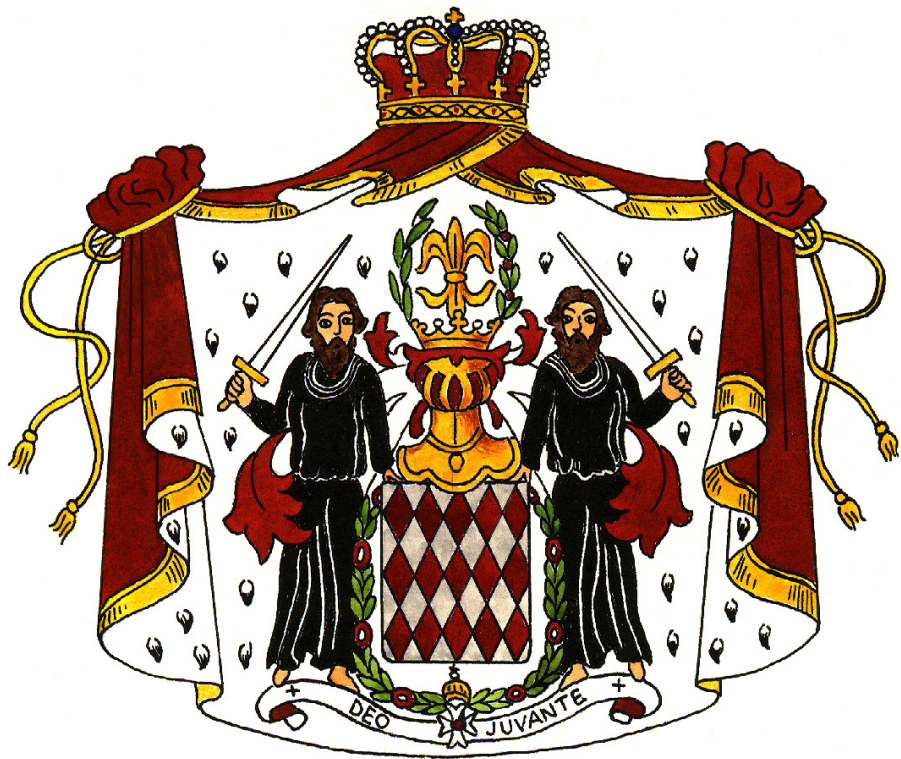
z Krumlova

Svobodný pán Daczický z Hesslowa

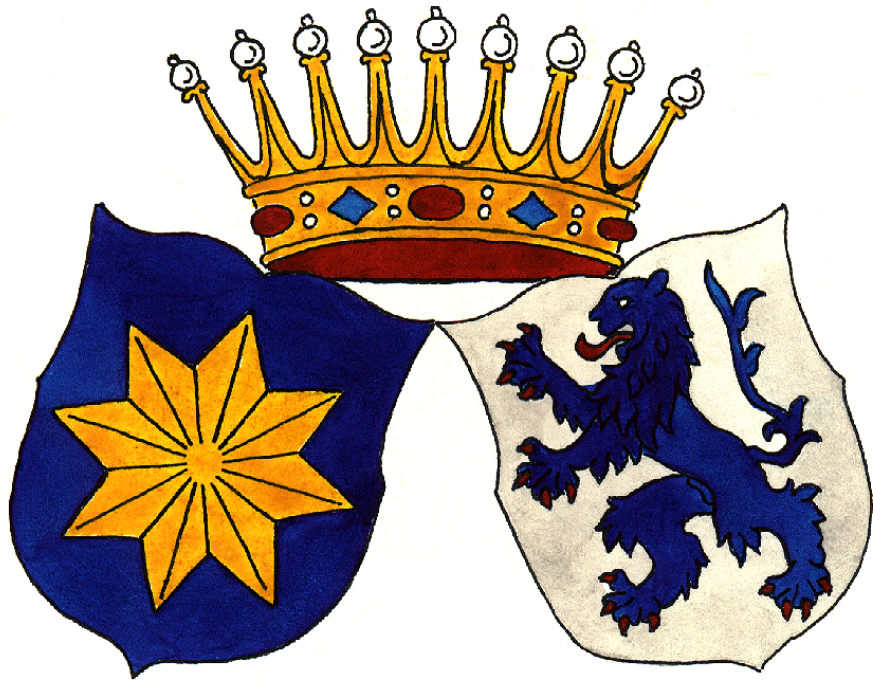
Hrabě Czernin von und zu Chudenic

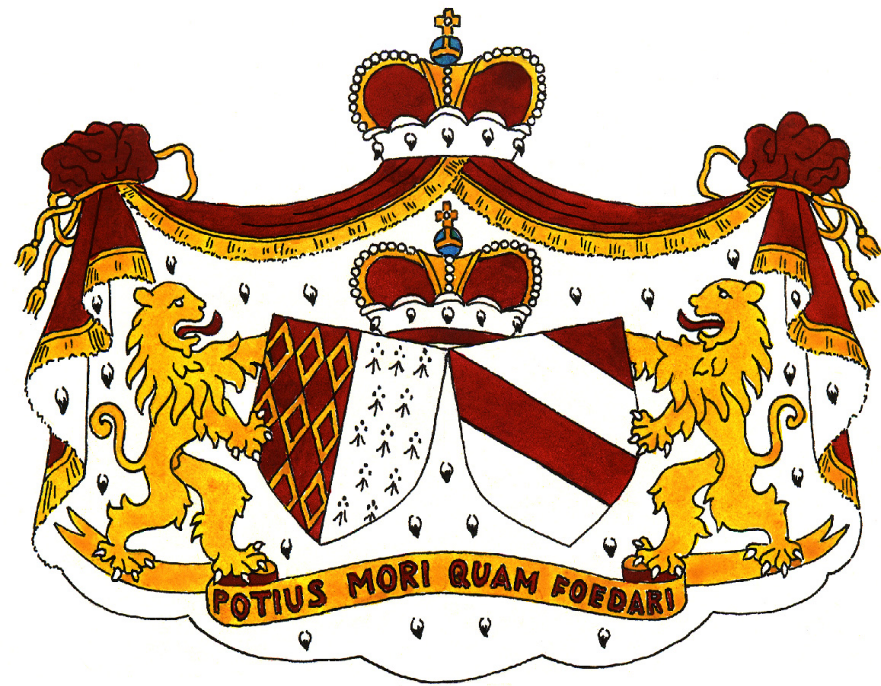
Knížectví Monako

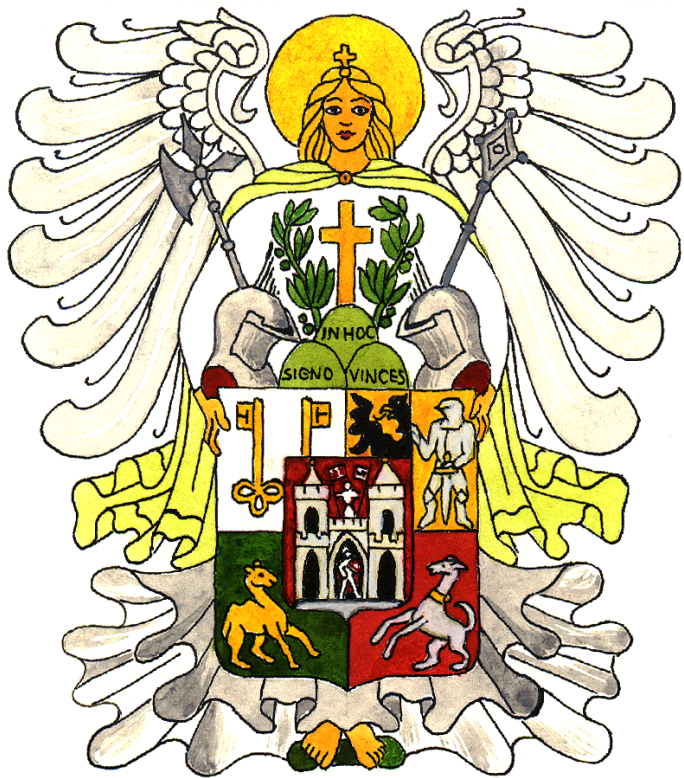
Kníže von und zu Liechtenstein

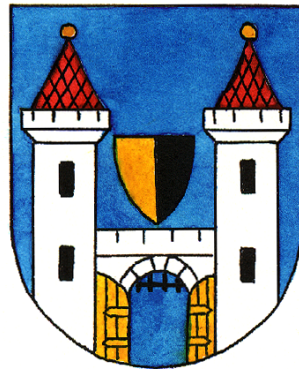
Aliance Jiřího hraběte ze Sternbergu
a Kunigundy hraběnky z Mensdorf-Pouilly

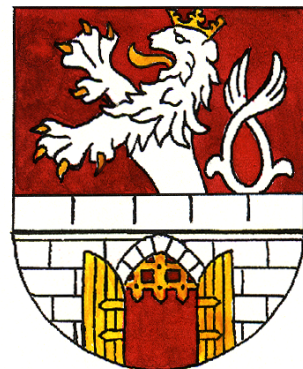
Aliance Alaina knížete Rohana
a Margarety princezny von Schönburg-Hartenstein

Původní znak Plzně

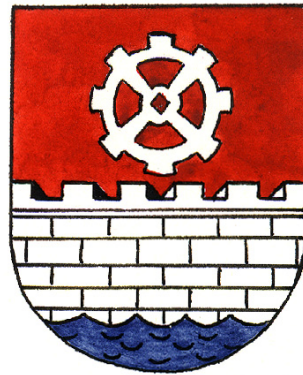
Jičín

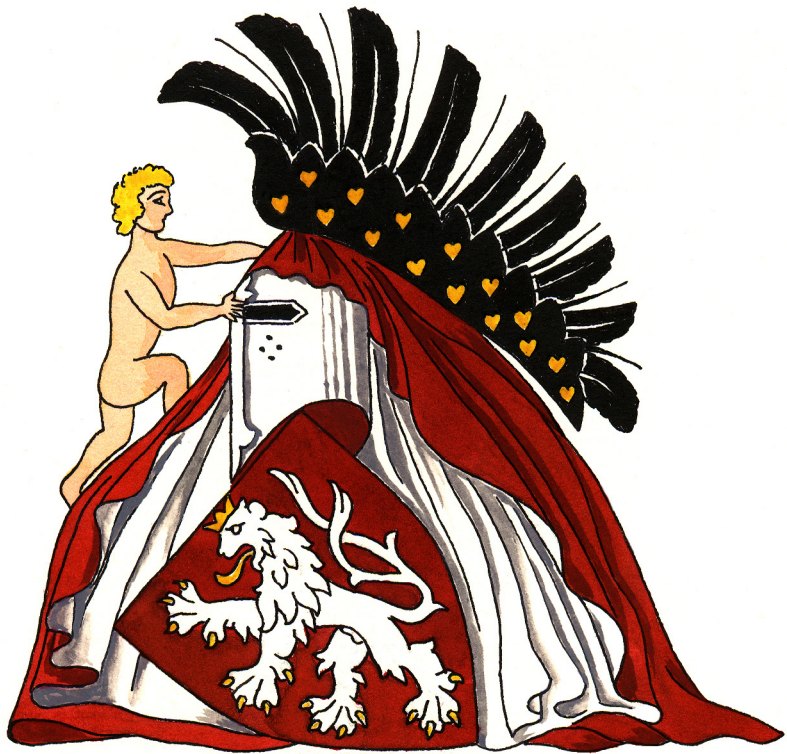
Litoměřice

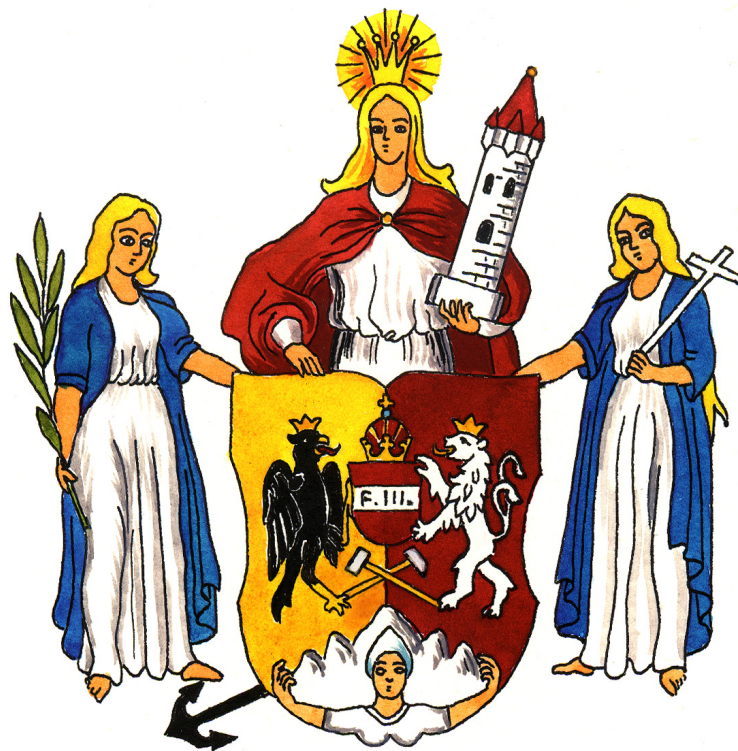
Lanškroun

Radotín

Slaný

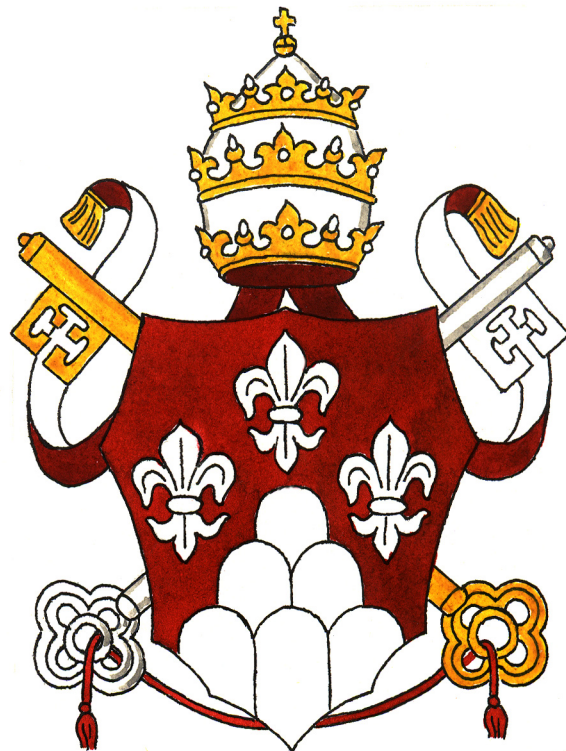
Kutná Hora

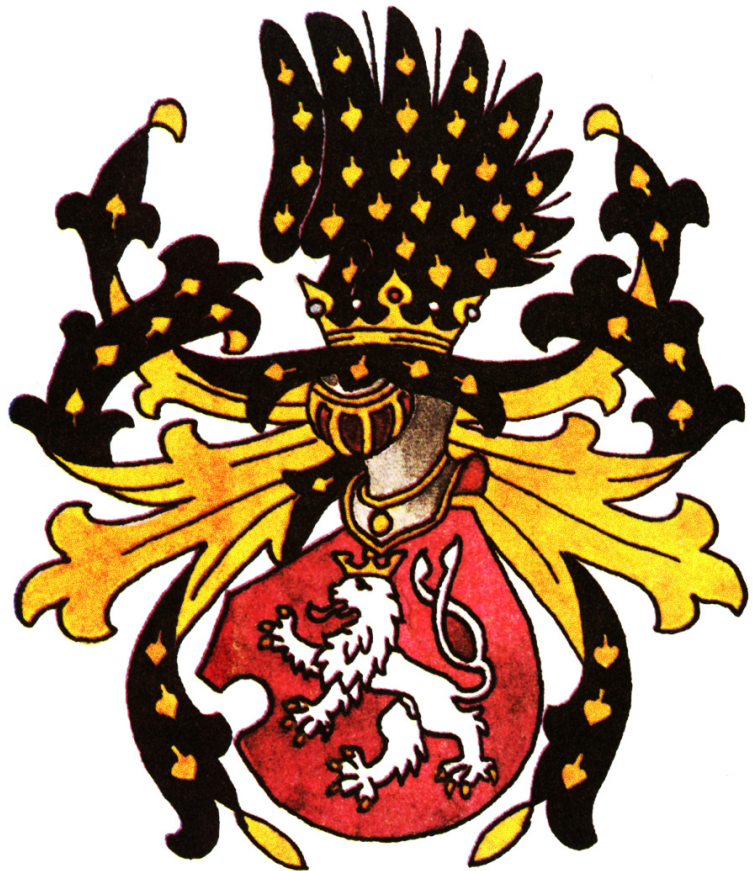
Alois Josef hrabě Kolowrat-Krakovský
svobodný pán z Újezda,
arcibiskup pražský (1830–1833)

Kardinál Lev svobodný pán Skrbenský
z Hříště, arcibiskup pražský
(1899–1916)

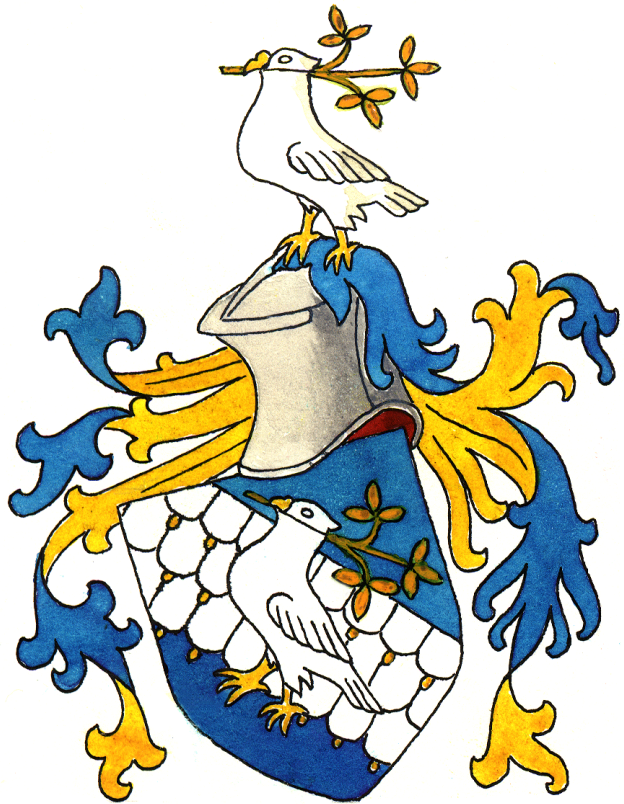
Papež Pavel VI.
(1963–1978)

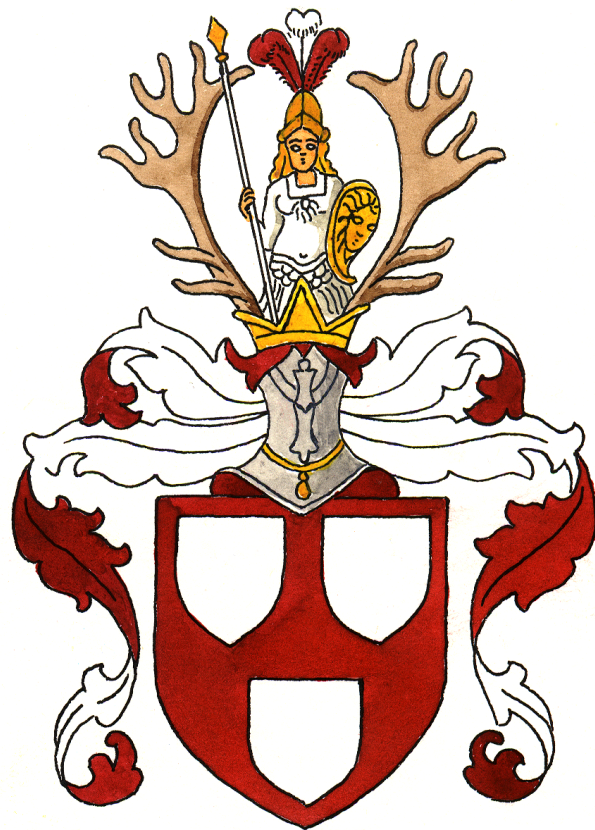
Království české (úplný znak)

Římský císař jako český král

Cech kožešníků

Cech malířů

SLOVNÍČEK ODBORNÝCH TERMÍNŮ

ABATYŠE – představená ženského kláštera (ústavu) římskokatolické církve

AESCULAPŮV HAD [eskulapův] – had obtočený kolem hole, atribut mytologického boha lékařství, symbol lékařů

AGENDA – náplň práce v úřadu

ALEGORIE – jinotajné, obrazné vyjádření; v heraldice zvl. ctnosti, vlastnosti apod. (např. spravedlnost, milosrdenství)

ALERION – monstrum zobrazované jako orlice bez zobáku a pařátů

ALCHYMIE – středověká (předvědecká) forma chemie

ALIANCE – spojení; v heraldice užití dvou znaků

ALIANČNÍ (SDRUŽENÉ) ZNAKY – dvojice rodových znaků šlechtických manželů nebo spojení rodového znaku se znakem úřadu či řádu

AMFISBÉNA – bájně zvíře zobrazované jako čtyřnohá, dvojhlavá obluda se lvíma nohama, která má jednu hlavu obrácenou vpřed a druhou, umístěnou na konci těla, vzad

ANACHRONISMUS – jev, který nepatří do dané doby, kladení jevu nebo osoby do jiného období, než kam náleží

ANDĚL – posel, v náboženství vyšší duch zprostředkující styk mezi bohem a lidmi, odpadlí andělé se stali ďábly; v t. cherubín, serafín

ANGLIKÁNSKÁ CÍRKEV – protestantská státní církev založená v Anglii králem Jindřichem VIII. (1509–1547). V čele stojí vládnoucí panovník. Ze všech protestantských církví má nejbliže ke katolicismu

APOŠTOLSKÝ – přívlastek k některým církevním úřadům; např. apoštolský administrátor, tj. mimořádný správce diecéze i její části (v podstatě biskupský úřad) pověřený k tomu papežem

ARCIBISKUP – v římskokatolické církvi biskup s vyšším postavením, zpravidla metropolita stojící v čele církevní provincie (ta se skládá z několika tzv. sufragánních diecézí); vedle sídelních mohou být i arcibiskupové titulární

ARCIDIECÉZE – v římskokatolické církvi provincie nebo oblast spravovaná arcibiskupem

ARCIVÉVODA – titul užívaný výlučně členy habsbursko-lotrinského domu

ARCHITEKTURA – stavební umění nebo stavba, její sloh

ARCHIVNÍ FOND (ARCHIV) – souhrn písemných a jiných příbuzných dokumentů, spjatých společným původem nebo uspořádáním

ARISTOKRACIE – doslova: vláda nejlepších; dědičná vláda šlechty; šlechta, šlechtictvo, hlavní složka vládnoucí třídy, feudální společnosti (dělí se na vyšší a nižší)

ARKÝŘ – malý vyčnělý přístavek budovy, obyčejně v úrovni vyšších pater, vystupující vně stavby

ARMORIÁL – erbovník, rukopisná kniha, soubor kreslených nebo malovaných znaků

ASTROLOGIE – nevědecké učení, které vychází z předpokladu, že z postavení hvězd je možno určovat lidské osudy a že planety mají vliv i na povahu člověka

ASTRONOMICKÁ ZNAMENÍ – znamení vztahující se ke hvězdám a planetám

ATRIBUT – symbolický předmět v rukou nebo u nohou zobrazených osob světců nebo antických božstev, usnadňující jejich rozpoznání; charakteristický předmět, který vyjadřuje hodnot nositele či typickou vlastnost zobrazené postavy (k rozlišení od jiných)

AUREOLA – svatozář; v heraldice se kreslí jako zlatý vyplněný kruh za hlavou světce nebo zvířete (např. benátský lev sv. Marka); v t. nimbus

BADGE [bedž] – anglicky: odznak

BÁJNÁ ZVÍŘATA – v heraldice nadpřirozené figury, například amfispána, bazilišek, drak, gryf, jednorožec, panter, pegas, saň apod.

BANDERIUM – čtvercový prapor vojenského houfu

BAROKO – evropský umělecký sloh 17. a 18. století vyznačující se monumentálními formami, okázalostí a přepychem detailů

BARON – totéž co svobodný pán, nejnižší stupeň vyšší šlechty

BARONSKÁ KORUNA – druh hodnostní koruny užívané svobodnými pány, má na obvodu 12 perel (7 viditelných)

BARVY – jedna ze složek heraldických tinktur, nejstarší jsou červená, modrá, černá, zelená, později přibýly ještě purpurová, oranžová, tmavorudá, hnědá, šedá a tzv. přirozená

BASTARD – nemanželské dítě, levoboček

BAZILIKA – druh antických budov, podle jejichž vzoru byly postaveny i některé křesťanské chrámy; bazilika se skládá z lichého počtu lodí, oddělených od sebe sloupořadím; čestné označení významných křesťanských chrámů

BAZILIŠEK – bájně zvíře, zobrazované jako drak, ale s kohoutí hlavou a ostruhami

BERLA – původně pastýřská a poutnická hůl; později odznak vlastní jurisdikce biskupa (někdy též opata) na území jeho diecéze (kláštera)

BIEDERMEIER [bídrmajer] – tzv. měšťanský empír, kulturní směr střední Evropy v první polovině 19. století, vyznačující se napodobováním životního stylu bohatých vrstev, zvláště šlechty

BISKUP – vysoký církevní hodnostář, nejvyšší duchovní i administrativní činitel v diecézi; může být i titulární (bez trvalého sídla)

BLASON [blazon] – slovní popis znaku odborným názvoslovím; blasonování = slovní popisování znaku podle heraldických pravidel a názvosloví

BRISURA [brizúra] – v heraldice příznak, sloužící k rozlišení jedince v rámci rodiny

BŘEVNO – heroldská figura tvořená zdvojením dělení

BŘEVNO POKOSEM – heroldská figura tvořená zdvojením dělení napokos

BŘEVNO POŠIKEM – heroldská figura tvořená zdvojením dělení napošik

BULA – papežská nebo císařská listina, obsahující rozhodnutí zásadního významu, opatřená kovovou visutou pečetí

CECH – středověká sdružení městských řemeslníků, hájící práva mistrů, stanovující pravidla výchovy řemeslnického dorostu, určující výrobu i ceny výrobků a mající rád a znak

CEREMONIE – obřad, slavnost

CIHLY – heroldská figura tvořená převládáním dělení nad polcením co do počtu čar ve štítě

CIMBUŘÍ – zubaté zakončení hradeb a věží středověkých opevnění tvořené střídáním stínek a proluk (zubů a výřezů), tj. krytů a výhledů pro střelce; v heraldice dělení stínkami

CÍRKEV – organizovaná náboženská (křesťanská) společnost

CÍSAŘ – panovnický titul nejvyššího stupně

COAT OF ARMS [kout ov ármz] – anglický výraz pro erb, znak

CORNETTE [kornet] – francouzsky: prapor jízdy

CORONA [korona] – latinsky: koruna, věnec, vínek

COURT OF CHIVALRY [kórt ov šivalry] – anglicky: rytířský soud

COURTOISIE [kurtoazí] – francouzsky: zdvořilost, dvornost, zdvořilé chování

CRI DE GUERRE [kri de gér] – francouzsky: válečný pokřik

ČABRAKA – látková pokrývka koně (popřípadě i jen závěs na jeho prsou)

ČEPICE – v heraldice se někdy vedle hodnostních korun užívají k označení důstojenství i čepice (bez kovové obroučky, oblouků a říšského jablka); u nás je nejznámější knížecí čepice, jinde např. čepice benátského dóžete

ČESTNÝ ŠTÍTEK – heroldské znamení tvořené samostatným štítkem umístěným u hlavy hlavního štítu

ČTVRCENÍ – heroldské znamení tvořené uprostřed štítu kombinací svíslé a vodorovné čáry

ČTVRCENÍ POKOSEM – heroldské znamení tvořené uprostřed štítu kombinací dělení pokosem a pošikem

DALMATIKA – svrchní obřadní roucho kněží nebo slavnostní (zvláště korunovační) roucho panovníků

DAMASKOVÁNÍ (DAMASCENOVÁNÍ) – ozdobné čáry a ornamenty jako umělecká výzdoba prázdné plochy štítu nebo pole; nejde o figuru, a tak se nepopisuje

DECENTRALIZOVANÉ ŘÁDY – řády bez ústřední správy

DEFINICE – přesné vymezení pojmu

DEFINITIVNÍ – stálý, nezměnitelný, konečný

DEI GRATIA [dejí gracia] – latinsky: z boží milosti; formule používaná v titulatuře panovníků

DĚKAN – druh kněžské důstojnosti: vyšší hodnostář (tzv. dignitář) kapituly; pojmenování pro správce okrsku několika farností

DEKORACE – odznak (kříž nebo hvězda) na řetěze nebo na stuze, také náprsní kříž nebo hvězda označující příslušnost k řádu; dekorativní = okrasný, ozdobný

DEKRET (diplom, erbovní list, majestát) – úřední list vystavený panovníkem při povyšování do šlechtického stavu, udílení či polepšení erbu

DĚLENÍ – heraldické znamení tvořené vodorovnou čarou uprostřed štítu

DEVÍZA (heslo, motto) – slovo, sousloví nebo věta užívaná na stuze v erbu pod štítem

DIECÉZE – základní jednotka územní správy římskokatolické církve, v jejímž čele stojí biskup; správní obvod biskupství

DILETANT – neodborník, člověk bez odborné přípravy

DIPLOM – viz dekret

DISCIPLÍNA – odvětví, část vědního oboru

DIVÝ MUŽ – přirozená heraldická figura zobrazovaná jako chlupatý muž ověnčený zpravidla břečťanem kolem spánků a beder

DOKUMENTOVAT – doložit, osvědčit

DRAK – bájně zvíře zobrazované jako ještěř, obvykle sedící se dvěma nohama (lví nebo orlí), netopýřimi křídly, dlouhým

ocasem zakončeným ostnem a psí hlavou a rohem vyrůstajícím z tlamy, z níž ještě šlehají plameny

DRAPÉRIE – dekorativně našasený látkový závěs

DURCHLAUT viz Erlauchtkrone

DYNASTIE – panovnický rod v monarchii, souhrn všech osob spojených s panovníkem pokrevním svazkem

EDELFRAU VON [edlfrau fon] – německy: šlechtična z

EDELFRÄULEIN VON [edlfrojajn fon] – německy: šlechtična z (neprovdaná)

EDICE – vydání díla, soubor vydávaných publikací podle určitých hledisek

EDLE VON [edl fon] – německy: šlechtična z

EDLER VON [edlr fon] – německy: šlechtic z

EMBLÉM – odznak, znamení, symbol

EMIGRANT – vystěhovalec, utečenec, vyhnanec

EMPÍR – umělecký sloh napodobující starý Egypt a římské císařství; vznikl za Napoleona I.

EN FACE [án fas] – ze předu, čelný pohled na figuru, tvář, portrét (opak = profil, tj. z boku, ze strany)

EPITAF – kamenná nebo dřevěná rámovaná a zpravidla reliéfní deska na stěně kostela na památku zemřelé osoby, často s figurálním zobrazením zemřelého, doprovodným nápisem s letopočtem a zpravidla i se znakem; je-li současně hrobem, plní funkci náhrobku

EPITAFIKA – pomocná historická disciplína, která se zabývá studiem náhrobních kamenů a pohřebních štítů

ERB – obecné označení pro znak

ERBGRAF FON [fon] – německy: dědičný hrabě z

ERBOVNÍK – měšťan, nešlechtic, nadaný erbem; soubor vyobrazení erbů se jmény jejich nositelů

ERBOVNÍ LIST – viz dekret

ERBOVNÍ MĚŠŤAN – nešlechtic, měšťan s uděleným znakem

ERBOVNÍ STRÝCOVSTVÍ – přijetí cizí osoby k erbu a predikátu; k přijetí do panského či rytířského stavu byl nutný souhlas panovníka (jinak se stal erbovníkem)

ERBPRINZ VON [erbprinc fon] – dědičný princ z

ERLAUCHTKRONE – německy: koruna Osvícenosti, tj. titul některých prominentních hraběcích rodů (nižší než Durchlaut – Jasnost)

EVANGELISTÉ – čtyři křesťanští světcí pokládání za autory evangelií Nového zákona s atributy anděla (Matouš), okřídleného lva (Marek), obětního býka (Lukáš) a orla (Jan)

EVIDENCE – vedení přehledů, záznamů

EXEMPCE – výjimka; vynětí z něčí pravomoci

EXLIBRIS – knižní značka vlastníka knihy nalepená na vnitřní straně desky knihy; často má heraldický motiv

FAFRNOCHY (famfrnochy) – staročeský výraz pro přikryvadla, příkrývky, krydla; látky splývající z přílby a rozvíjející se do ornamentálních vzorů po obou stranách přílby a štítu

FALERISTIKA – pomocná věda historická, která se zabývá studiem řádů, vyznamenání a jejich dekorací

FAMILIÁRNĚ – důvěrně, domácí

FASCES – svazky liktorských prutů svázaných červenými řemínky, do nichž jsou vetknuty sekery; původně odznak diktátorů, konzulů, prétorů, později soudců a právníků ve starém Římě

FEFLÍK (feflíky) – volné vlající pásky po stranách točence, zpravidla znázorňované v malebných tvarech, které však nemají funkční uplatnění, a proto není jejich přítomnost závazná

FÉNIX – bájně zvíře zobrazované jako orlice vyrůstající z plamenů

FEUDÁL – v období feudalismu šlechtický pozemkový vlastník opatřený výsadami

FIGURA – v heraldice všechna znamení, která se kladou do štítu; dělí se na heraldická a obecná

FIMBRIE – dvě zlaté nebo stříbrné, červeně podšité a zlatě lemované pruhy se zlatým třepením na koncích, které vycházejí ze zadního spodního okraje mitry

FRAU VON [frau fon] – německy: šlechtična z

FRÄULEIN VON [frojlajn fon] – německy: šlechtična z (neprovdaná)

FREIFRAU VON [frajfrau fon] – německy: svobodná paní z

FREIFRÄULEIN VON [frajfrojlajn von] – německy: baronesa

FREIHERR VON UND ZU [frahér fon und cu] – německy: svobodný pán z a od

FREIIN VON [frejin fon] – německy: svobodná paní z

FUNKCE – postavení (činnost) ve službě nebo úřadu
FÜRST VON [first fon] – německy: kníže z
FÜRSTIN VON [firstyn fon] – německy: kněžna z
FYZICKÁ OSOBA – právní pojem, znamenající člověka
GENEALOGIE – pomocná věda historická zabývající se studiem
rodové posloupnosti; rodopis, nauka o rodech
GENERACE – pokolení, skupina osob narozená v témže časovém
období
GENERÁL ŘÁDU – nejvyšší představitel některých řeholních řádů
v římskokatolické církvi
GHETTO – židovská čtvrť (město), ve středověku a ještě
i v novověku bývalo odděleno od křesťanských
částí města
GOTIKA – umělecký sloh vrcholného a pozdního středověku
GRAF VON [fon] – německy: hrabě z
GRÄFIN VON [gréfin fon] – německy: hraběnka z
GRYF – bájně zvíře zobrazované jako polovina lva (uši, trup, zadní
nohy a ocas) a polovina orlice (hlava, krk, křídla, přední pařáty)
GUARDIÁN – představený františkánského nebo kapucínského
kláštera
HARPYJE – monstrum, zobrazované jako orel s dívčím obličejem,
krkem a poprsím
HELM – přilba; rozlišují se přilby kbelíkové, hrncovité, cylindrové,
koččí a turnajské

HERALDIKA – pomocná věda historická, která se zabývá studiem
souhrnu pravidel a zvyklostí, podle nichž se znaky tvoří,
popisují, určují a kreslí. Zahrnuje studium jejich vzniku,
vývoje a užívání
HERMELÍN – druh heraldické kožešiny z hranostaje
HERMES – starořecký bůh pastýřů a obchodu, též posel bohů,
hlasatel, bůh obratné řeči, výmluvnosti, průvodce zesnulých
na druhý svět
HEROLD – posel, hlasatel, vyjednávač, vyhlašovatel války,
soudce a rozhodčí při turnajích a šlechtických sporech;
později znalec v užívání znaků a organizátor ceremonií
HEROLDIE – sdružení heroldů a persevantů (pomocníků)
pod vedením krále heroldů
HESLO – viz devíza
HISTORICISMUS – nadměrné přeceňování a zdůrazňování
minulosti
HISTORISMUS – kulturní směr vyznačující se zájmem o minulost;
úmyslné navazování na staré slohy nebo čerpání z jejich tvarů
(např. tzv. pseudoslohy ve druhé polovině 19. století)
HLAVA ŠTÍTU – heroldské znamení tvořené dělením v horní
části štítu
HODNOSTNÍ KORUNA viz koruna
HOLBA – původně dutá míra (asi 0,7 litru); později v přeneseném
slova smyslu nádoba na pití

HONOSNÉ KUSY – v heraldice vedlejší, dodatkové části erbu:
řádkové dekorace, hodnostní odznaky, hodnostní koruny,
štítonoši, prapory, hesla, pláště apod.

HRABĚ – titul vyššího šlechtice (v důstojenství nižší než kníže,
ale vyšší než baron)

HRABĚCÍ KORUNA – hodnostní koruna tvořená obroučkou
se 16 perlami na stěžkách (jen 9 perel je viditelných)

HRADEBNÍ KORUNA – druh koruny vyskytující se v městské
heraldice; má tvar zdi se stínkami nebo s věžemi

HŘÍČ – obecná heraldická figura tvořená třemi háky,
které se užívaly k pouštění krve koním

CHAPEAU [šapó] – anglický výraz pro červenou sametovou čapku
s hranostajovým lemem, symbolem staré feudální suverenity

CHARITA – milosrdenství, dobročinnost

CHARTA – listina závažného státně politického významu

CHERUBÍN – anděl, zobrazovaný jako dětská hlavička
mezi dvěma křídly

CHIMÉRA – monstrum, zobrazované s dívčím obličejem,
lví hřívou a nohama, kozím tělem a ocasem saně

IDEÁL – vzor dokonalosti, nedostižný cíl; vysněná představa

IDENTIFIKACE – zjištění totožnosti, ztotožnění se s někým,
něčím IMPERÁTOR – titul císaře

INDIGENÁT – státní občanství, domovské právo

INDIVIDUÁLNÍ – jednotlivý, osobitý, svérázný, zvláštní

INFULE – viz mitra

INFULOVANÝ (prelát, opat, probošt) – přívlastek u některých
církevních hodnostářů, kteří mají právo nosit infuli (mitru)

INICIÁLA – větší, zpravidla ozdobné začáteční písmeno slova
u odstavce, kapitol či dílů textu

INKOLÁT – státní příslušnost, občanství ve stavovské monarchii

INSIGNIE – odznak vyšší státní, církevní nebo společenské hodnosti

INSPIRACE – podnět, náhlý nápad

INSTITUTE – zařízení, ústav, úřad

ISLÁM – muslimské náboženství založené v 7. století prorokem
Mohamedem (Muhammad)

JEDNOROŽEC – bájně zvíře, zobrazované jako kůň, z jehož čela
vyrůstá dlouhý spirálovitě vroubkovaný roh; má kozí bradku,
kravský (lví) ocas a je sudokopytník

JURISDIKCE – soudní pravomoc

KALIGRAFIE – krasopis, umění krásného písma

KANOVNÍK – člen kapituly (katedrální nebo kolegiátní);
vedle řádných členů mívají kapituly i kanovníky čestné

KAPLAN – nejnižší duchovenská hodnost v římskokatolické církvi,
zpravidla působí jako pomocný kněz duchovní správy ve větší
farnosti, je podřízen faráři; kněz nemající dosud vlastní farnost

KAPLE – malá bohoslužební místnost nebo budova, u velkých
chrámů a katedrál tvoří kaple někdy souvislou řadu kolem
chóru nebo bočných lodí

KARDINÁL – v katolické církvi nejvyšší duchovní hodnostář po papeži, který je také z kardinálského sboru volen

KARTUŠ(E) – ozdobné orámování štítu zejména v období renesance a baroka

KATEDRÁLA – sídelní chrám biskupa nebo arcibiskupa; název odvozen od katedry – trůnu, biskupského stolce

KATOLICKÁ CÍRKEV – církev všeobecná (římská, západní) uznávající papeže za svou viditelnou hlavu

KENTAUR – monstrum, zobrazované jako kůň, který má místo krku a hlavy trup muže

KLÁNÍ – viz turnaje rytířské

KLASICISMUS – umělecký směr od poloviny 18. do první třetiny 19. století; opíral se o tradice antického umění, které také napodoboval

KLASICKÝ – vynikající, v duchu antických představ o dokonalosti forem; formálně i obsahově dokonalý; charakteristický, typický

KLÁŠTER – uzavřené místo, společné obydlí mnichů nebo jeptišek žijících podle určitých předpisů (řehole)

KLENOT – v heraldice vrchní ozdoba přilby upevněná na jejím vrcholu

KLÉRUS – katolické duchovenstvo, kněžstvo, stav kněžský

KLÍN – heraldické znamení tvořené dvěma zužujícími se čarami vedenými do jednoho bodu odshora dolů

KLOBOUK – vedlejší ozdoba církevních znaků

KNĚŽ – profesionální vykonavatel a představitel náboženství a církve

KNÍŽE – nejvyšší stupeň v tituluře vysoké aristokracie

KNÍŽECÍ KORUNA – původně purpurová čepice dole hermelínem obšitá, později překlenutá dvěma oblouky posázenými perlami (viditelné jsou tři polooblouky), na jejichž vrcholu je říšské jablko

KOHORTA – ve starořímském vojsku nejmenší taktická jednotka, desetina legie (500–600 mužů)

KOLANA – řetěz, na kterém je zavěšen řádový odznak

KOLBA – viz turnaje rytířské

KOLBIŠTĚ – ohrazený prostor, na kterém se uskutečňovaly rytířské turnaje (klání)

KOLČÍ PŘILBA – druh helmu užívaný od konce 14. do druhé poloviny 15. století

KOLČÍ ŠTÍT – druh válečného štítu s otvorem při pravém okraji pro založení dřevce

KOLEGIÁTNÍ KAPITULA – sbor kněží sídlících při význačnějším katolickém farním chrámu; v čele stojí děkan nebo probošt

KOLTRA – opona, záclona, pokrývka

KOMOŘÍ – původně komorník; později označení pro vysokou dvorní důstojnost, opravňující k volnému vstupu do panovníkova dvora, a zároveň spojenou s určitými dvorskými funkcemi

KOMPONENT – složka, součást celku

KOMPOZICE – skládání, sestavení celku z různých dílů
KOMTESSE VON [komtes fon] – německy: neprovdaná hraběnka, komtesa z
KOMUNÁLNÍ – obecní, městský
KOMUNITA – společenstvo, společenství
KONCEPT – první zpracování, návrh
KONCIL – v římskokatolické církvi shromáždění nejvyšších hodnostářů k řešení zásadních věroučných a organizačních otázek
KONVENT – osazenstvo kláštera; v přeneseném slova smyslu také obytná klášterní budova
KOPIÁŘ – soubor kopií důležitých listin a právních spisů
KOPIE – opis písemného dokumentu, přepis; též věrná napodobenina uměleckého díla
KOPULE – klenba ve tvaru vrchlíku koule
KORNETA – malý čtvercový jezdecký prapor, obvykle se stuhami nahoře na žerdi; v. t. cornette
KOROUHEV – původně látka s namalovaným znakem přibitá na kopí; později praporec pevně připevněný k žerdi
KORPORACE – sbor, spolek, sdružení osob stejného zájmu nebo zaměstnání; středověká organizace řemesel (cech)
KORUNA – odznak panovnické moci, původně ve tvaru věnce, pak zdobené obroučky, později ještě přidány oblouky; v heraldice rozlišujeme koruny helmovní a hodnostní (viz šlechtická, baronská, hraběcí, knížecí; koruna hradební a pohanská)

KORUNOVACE – slavnostní uvedení panovníka k moci obřadným a symbolickým posazením koruny na jeho hlavu
KOVY – druh heraldických tinktur, existují dva kovy: zlato a stříbro
KOŽEŠINY – druh heraldických tinktur; rozlišujeme hermelín, kuninu, popelčinu a sobolovinu
KRÁL – panovnický titul suverénního (svrchovaného) vládce
KRÁLOVSKÁ KORUNA – odznak panovnické moci; každá monarchie měla nebo má svou charakteristickou korunu zpravidla zasvěcenou národnímu patronu, světcí
KROKEV – heraldická figura ve tvaru zalomeného břevna, špice
KRUCIATA – křížácká výprava
KRUCHTA – hudební kůr, tribuna vyvýšená pod podlažím kostela a určená pro varhany, pěvecký sbor a hudebníky
KRYDLA viz fafrnochy
KRYPTA – chrámová hrobka; podzemní prostor v podobě kaple, zpravidla pod kněžištěm kostela, určený k pohřbívání
KŘÍŽ – symbol Kristovy smrti, jedna z nejčastějších heraldických figur
KUBISMUS – umělecký směr z počátku 20. století, který zobrazuje předměty rozložené v geometrické tvary
KŮL – heraldická figura tvořená zdvojením polcení, kolmý svislý pás ve štítě
KURIOZITA – ojedinělost, zvláštnost
KURTOAZIE – viz courtoisie

KYTA – v heraldice svazek pavích per, chochol na přilbě z peří nebo květin podobný kytici

LAZEBNÍK – majitel lazebny, holič, který byl ve středověku oprávněn i k menším ranhojičským (lékařským) zákrokům

LEGÁT – v církevní terminologii zástupce papeže, papežský vyslanec s mimořádnou plnou mocí; dříve zpravidla člen kardinálského sboru vyslaný např. k důležitým jednáním k panovnickým dvorům

LEGIE – ve starověkém Římě vojenský sbor

LEGITIMOVAT – zde: uznat, prohlásit a přijmout nemanželské dítě za pravoplatného manželského potomka

LEKNO – obecná heraldická figura ve tvaru leknínového dvojlistu dole spojeného v jednotném kořání

LEM – heraldické znamení tvořené vnitřním orámováním celého štítu nebo jen jeho částí

LEOPARD (levhart) – v heraldice kráčejíci lev zobrazený s přivrácenou hlavou, tj. hledící do očí pozorovatele

LEV SV. MARKA – monstrum, zobrazované jako kráčejíci okřídlený lev s přivrácenou hlavou v aureole a držící v předních tlapách otevřenou knihu

LEVÁ STRANA – heraldicky levá strana je z hlediska pozorovatele na straně pravé, protože je posuzována z pozice držitele štítu

LEVOBOČEK – dítě narozené ze svobodné matky

LILIE – obecná heraldická figura tvořená třemi listy nahoře i dole, rozlišujeme lilie přepásané a nepřepásané

LITERA – písmeno

LIVREJ – jednotný oděv domácích sluhů a dvořanů, šat v heraldických tinkturách znaku pána; od obyčejných šatů se liší i stříhem

LORD – anglicky: pán; obecný titul vyšší šlechty na britských ostrovech (tj. baron, vikomt, hrabě a markýz; pozor – vévoda není nikdy lord!)

MAGIE – kouzelnictví, údajná schopnost dosáhnout nějakého cíle pomocí nadpřirozených sil

MAGNÁT – ve středověkém Polsku a v Uhrách příslušník vysoké pozemkové šlechty

MAJESTÁT – viz dekret

MAKOVICE – v heraldice zakončení střechy věže ve tvaru malé kuličky (jedna na vrcholu špičaté střechy a dvě po stranách vodorovné střechy), zpravidla zlaté

MARKRABĚ (markrabí) – vládce nebo správce v tzv. marce, tj. v určitém, často pohraničním, okrsku země ve středověku (např. Morava)

MARKÝZ – šlechtický titul a stupeň (mezi hrabětem a vévodou) v některých evropských zemích (Velká Británie, Francie, Itálie apod.)

MAUZOLEUM – hrobka řešená jako monumentální stavba (název podle náhrobku krále Mausolla v Malé Asii z roku 352 př. n. l.)

MELUZÍNA – monstrum, zobrazované jako korunovaná polonahá panna zakončená dvěma rybími ocasy obrácenými vzhůru a přidržovanými rukama

MESALIANCE – nerovné manželství, zvláště co do společenského postavení

METROPOLITA – biskup (zpravidla však arcibiskup) hlavního města. Jen v Africe a na Pyrenejském poloostrově se v prvních stoletích křesťanství udržela naprostá rovnost všech biskupů. Všude jinde začali mít biskupové důležitých měst určitou moc nad biskupy ostatních měst, zvaných proto sufragány, tj. podřízenými. Na Východě se pravomoc i vliv metropolitů udržely, na Západě prakticky zanikly; metropolita se tu od ostatních biskupů liší vlastně jen tím, že dostává od papeže pallium

MIDAS – legendární frýžský král, v heraldice zobrazován jako monstrum s hlavou muže a oslíma ušima (podle řeckého bájesloví je dostal za to, že v hudebním zápase Apollóna s Panem přisoudil prvenství Panovi)

MINERVA – v římském bájesloví bohyně moudrosti, věd a umění, ale také válečného umění (u Řeků Pallas Athéna)

MÍSTODRŽITEL – označení zástupce ve výkonu moci; titul toho, kdo drží moc a správu místo skutečného vladaře v určité části země z panovnickovy vůle

MITRA (infule) – obřadní (liturgická) pokrývka hlavy biskupů a tzv. infulovaných prelátů; od 12. století má dnešní podobu

(dvou dole sešitých trojúhelníků), avšak je daleko staršího původu (podobnou pokrývku nosili na hlavě již vysocí císařští úředníci římské říše)

MLUVÍCÍ ZNAK (figura, heslo) – vyobrazení (nápis) s přímým vztahem ke jménu nositele

MNICH – člen řeholního řádu či kongregace

MONARCHIE – samovláda; stát, jehož panovník je jeho svrchovaným a neomezeným představitelem

MONILE [monyle] – ozdoba turnajské přilby v podobě zlatého penízu na zlatém řetězu kolem krku

MONOGRAM – sloučení několika začátečních písmen jmen v jeden průplet, obvykle umělecky zpracovaný

MONSTRUM – netvor, obluda, nestvůra; nadpřirozená heraldická figura, např.: harpyje, chiméra, kentaur, Meluzína, Midas, mořská panna, satyr, sfinga, Sagitarius, Tritón apod.

MONUMENTÁLNÍ – mohutný, nádherný, velkolepý

MORGANAT – dítě manželské, ale z nerovnorodě uzavřeného manželství

MORGANATICKÝ SŇATEK – podle feudálního pojetí nerovný sňatek, tj. např. sňatek mezi šlechticem a nešlechticnou

MOŘSKÁ PANNA – monstrum, zobrazované jako dívka s nahým trupem zakončeným rybím ocasem, zpravidla s hřebenem v jedné a se zrcadlem v druhé ruce

MOTTO viz devíza

MOUŘENÍN – obecná heraldická figura zobrazovaná jako divý muž, ale černé pleti, kučeravých vlasů a s velkými rty

MUSLIM – mohamedán, vyznavač islámu, tj. Mohamedova (Muhammadova) učení

MY BELOVED COUSIN [maj bílavid kazn] – anglicky: můj milovaný bratranče

NADAČNÍ – vyplývající z daru (nadace)

NAPOKOS viz pokosem

NAPOŠIK viz pošikem

NEMOVITÝ – nepohyblivý majetek, statek (např. polnosti, lesy, domy)

NEPTUN – v římském bájesloví bůh moře a vod (u Řeků Poseidón)

NIMBUS – svatozář; kreslí se jako zářící věnec (prstenec) kolem nebo nad hlavou světce; v. t. aureola

NOBILITA – šlechta, vznešenost, urozenost; nobilitace = povýšení do šlechtického stavu

NOTÁŘ – osoba státem ustanovená k jistým právním úkonům, zejm. k sepisování a k uschovávání právních listin (ve věcech dědických, majetkoprávních apod.); notář je také zmocněn ověřovat pravost listin, podpisů, správnost překladu z cizích jazyků apod.

NOVOGOTIKA viz pseudoslohy

NUMISMATIKA – pomocná věda historická, která se zabývá studiem mincí a platidel, vznikem a vývojem mincovnictví, popisem a funkcí peněz

ODŘIVOUS – obecná heraldická figura ve tvaru zavinuté střely

ODÚMRŤ – přechod majetku, jména, predikátu i erbu na panovníka (u poddaných na vrchnost) po vymření rodu

ODZNAK – v heraldice jednoduché znamení (značka), která se nosila osamoceně (bez štítu); určovala vlastnictví nebo naopak poddanství, tj. příslušnost k určitému vlastníkovi

OKTROJOVANÝ – přikázaný, vnucený

OPAT – představený kláštera katolické mužské řehole. Výraz je odvozen od slova abba = otec, protože již od dob starého Babylónu a Egypta byl učitel chápán jako otec, což převzala i církve

ORATOR – místnost nebo prostor v přízemí či patře kostela, na boku kněžiště. Je opatřena vlastním vchodem a určena pro řeholníky nebo šlechtické patrony při mši a od ostatních věřících oddělená (někdy i zasklením)

OREL – obecná heraldická figura, kreslí se dvěma odvrácenými hlavami

ORIGINÁL – původ, prvopočátek; původní práce (spis, malba, socha apod.)

ORLICE – obecná heraldická figura, kreslí se s jednou hlavou

ORNAMENT – ozdoba, okrasa; umělecká výzdoba obvykle ze stylizovaných prvků (květy, listy, geometrické vzory apod.)

ORNÁT – druh obřadního, bohoslužebného roucha katolických kněží

OSTRVE – obecná heraldická figura tvořená napokos a napošík zkříženými, hrubě osekanými větvemi (kmeny) stromů se zbylými suký

OSVÍCENSTVÍ – společenské a myšlenkové hnutí 17., a zejména 19. století. Znamenalo odklon od náboženského myšlení středověku, vymaňování člověka i společnosti z vlivu církve a feudálního zřízení, a naopak určité zbožnění lidského rozumu a přírody. Osvícenství přineslo mj. zrušení nevolnictví a zánik inkvizice

PALATIN (palatýn) – osoba úředně zmocněná zastupovat panovníka, s právem udílet znaky; palatinát = funkce vysokého dvorského úřadu

PALLIUM – papežský nebo arcibiskupský odznak hodnosti, tvořený úzkou bílou páskou z vlny s otvorem pro hlavu a zdobený šesti černými hedvábnými křížky

PANTER – bájně zvíře, zobrazované jako šelma s tělem lva, s dlouhým krkem a se špičatou tlamou, z níž a z uší šlehají plameny

PAPEŽ – hlava katolické církve, biskup římský. V pojetí římskokatolické církve je to náměstek Kristův na zemi a apoštolem Petrem, kterého označil Kristus za vedoucí osobnost, se počíná dlouhá řada jeho nástupců; je volen doživotně sborem kardinálů (konkláve)

PÁSKA – v heraldice pruh látky, na níž je napsáno heslo (devíza, motto) nebo válečný pokřik

PATA ŠTÍTU – heraldské znamení vytvořené dělením v dolní části štítu

PATENT – v. t. dekret; výsada, výhradní právo, v absolutistických monarchiích panovnická nebo vrchnostenská listina s účinností zákona

PATRIARCHA – původně biblický titul praotců lidstva, později titul duchovních vůdců židovského národa v rozptýlení. V církvi byl titul patriarchy přiznán postupně biskupům v Římě, Antiochii, Alexandrii, Efesu, Cesarei, Heraklei, Cařihradě, Jeruzalémě, Akvilei, Benátkách a Lisabonu. Některé patriarcháty zanikly, další přešly na jiná biskupství. Na Západě si udržel patriarchát jen Řím, v ostatních případech je titul patriarchy čestný, bez pravomoci; v některých církvích titul duchovní hlavy (například: ruská pravoslavná církev, československá husitská církev apod.)

PATRON – světec, který je ctěn jako zvláštní ochránce kostela, země, povolání apod. Rovněž ochránce nebo příznivec kostela, kterému příslušela tzv. patronátní práva

PAVÉZA – velký ochranný štít středověké pěchoty, který sloužil k ochraně celého těla. Neměl vztah k osobě nositele, a proto do heraldiky nepatří

PAVILON – bazilikální slunečník s křížkem na špici a s žezlovitou rukojetí užívaný kardinálem komořím ve znaku po dobu sedisvakance

PAŽIT (půda) – v heraldice kus země, zpravidla porostlý svěží trávou, na které stojí štítonoši

PEER [pír] – označení vyššího šlechtice ve Velké Británii, znamená „sobě rovný“ a označuje vlastně člena Horní sněmovny (sněmovny lordů), tj. vévody, markýze, hrabata, vikomty a barony

PEGAS – v heraldice bájně zvíře, zobrazované jako okřídlený kůň; je převzat z řeckého bájesloví

PERGAMEN – vyhlazená, za nízké teploty usušená kůže různých druhů zvířat (ovcí, koz, oslů) používaná dříve ke psaní

PERISONIUM (pružina) – páska přes prsa ptáka (zpravidla orla či orlice) dosahující až do křídel, ve tvaru vzhůru obráceného půlměsíce (někdy s křížkem uprostřed na horní hraně) a zakončená jetelovými listy

PERSEVANT (pomocník) – nejnižší heroldská hodnost, čekatel na funkci herolda

PLAKETA – kovová deska jednostranná s reliéfní litou, tepanou nebo raženou výzdobou, popř. nápisem; obvykle k upomínkovým nebo slavnostním účelům

PLASTIKA – druh výtvarného umění: socha, reliéf, sochařské dílo

PLÁŠŤ – v heraldice druh honosného kusu, vnější ozdoba znaku; látková ozdoba (drapérie) na způsob pláště, který celý obklopuje štít, splývá z koruny po obou stranách štítu

PLÉNUM – všichni členové organizace, jejich valné shromáždění

POHAN – z hlediska křesťanské církve stoupenec nekřesťanského náboženství nebo nevěřící vůbec

POHANSKÁ KORUNA – druh heraldické koruny; je tvořena zlatou obroučkou a 8 (jen 5 je viditelných) zlatými špicemi

POKOSEM – heroldské znamení tvořené rovnou čarou z heraldicky pravé strany dolů ke straně levé

POKRÝVKY – viz fafrnochy

POKŘÍK (válečný pokřik) – určitá obdoba hesla užívaná na pásce nad klenotem; u nás byl vzácný

POLEPŠENÍ – obohacení již existujícího erbu, které provádí nositel práva udílet znaky, např. změnou tinktury, vložením figury do posud prázdného pole, obohacením dosavadních figur o figury další, přidáním dalších polí s figurami apod.

POMPĚZNOST – okázalost, nádhera (na pohled)

PONTIFIKÁLIE – součásti oděvu a liturgická náčiní vyhrazená k používání pouze biskupům a některým prelátům (např. katedra, mitra, pastorále, pektorál, prsten, pontifikální obuv, ponožky, rukavice, kříž aj.)

PONTIFIKÁT – úřad a hodnost římského papeže, též doba jeho papežské funkce

POPELIČINA – druh heraldické kožešiny z bříšek a zad šedé veverka (popelky)

PORTÁL – architektonická, plastická nebo ornamentální výzdoba dveří, vrat či vjezdu

POSÁZENÝ – v heraldice u štítu (pole, figury) několik menších figur bez zvláštního uspořádání a počtu, ale jsou vždy vidět celé a nemizejí v okrajích

POSEIDÓN viz Neptun

POSETÝ – v heraldice u štítu (pole, figury) několik menších figur na způsob vzorku pravidelně rozdělených tak, že některé částečně mizí na okrajích

POŠIKEM – v heraldice znamení tvořené rovnou čarou z heraldicky levé strany dolů ke straně pravé

PREMONSTRÁTI – členové řeholního řádu založeného sv. Norbertem (1080 až 1134); u nás první premonstrátský klášter založen roku 1140 na Strahově

PRAPOR – část látky určitých tinktur (někdy se znakem) připevněná k hornímu okraji žerdě

PRAVÁ STRANA – heraldicky pravá strana je z hlediska pozorovatele na straně levé, protože je posuzována z pozice držitele štítu

PRÁVNICKÁ OSOBA – právní pojem označující obci, podnik, instituci apod.

PREDIKÁT – šlechtický přídomek

PRELÁT – vyšší duchovní hodnostář římskokatolické církve jmenovaný papežem (arcibiskupové, biskupové, apoštolští administrátoři, apoštolští vikáři, prefekti a též opati území, která nepatří do žádné diecéze – tzv. *praellati nullius*). Jako preláti

jsou označováni i hodnostáři kapitul; existují ještě čestní preláti, kteří tento titul dostávají jako vyznamenání

PRIMAS – titul římskokatolického arcibiskupa stojícího v čele církevní provincie; nejvyšší biskup v zemi, první, co do důležitosti

PRINZ VON [princ fon] – německy: princ z

PRINZESSIN VON [princesin fon] – německy: princezna z

PRIVILEGIUM – přednostní právo, výsada, výhradní právo; listina potvrzující výsadu; v. t. dekret

PROBOŠT – představený vyšší duchovní hodnostář při kapitulním kostele; též titul představeného některých mužských klášterů

PROMINENTNÍ – vynikající, význačný, přední

PROTESTANTISMUS – spolu s katolicismem a pravoslavím jeden ze tří hlavních směrů křesťanství. Historicky je nejmladší, nemá jedno stabilní organizační centrum a tvoří jej velké množství církví, náboženských společností, organizací a sekt (tři hlavní proudy jsou luteránství, kalvinismus a anglikánství). Název odvozen z protestu proti usnesením katolíků, který byl předložen na říšském sněmu ve Špýru roku 1529

PROVENIENCE – původ, místo vzniku

PROVINCIÁL – v římskokatolické církvi představený řádové provincie, který je podřízen generálu řádu

PRUŽEC – druh heraldického znamení zobrazovaného jako zkrácené břevno (tj. nedosahuje konců štítu) – znamení nelegitimity

PRUŽINA viz perisonium

PŘEVOR – představený kláštera u některých římskokatolických řeholních řádů a kongregací

PŘIKRYVADLA (přikrývky) viz fafrnochy

PŘILBA – součást zbroje, kovová pokrývka chránící hlavu bojovníka; v heraldice se stala součástí znaku a její tvar se měnil spolu s tvarem štítu. Rozeznáváme přilby hrncové, kbelíkové, cylindrové, kolčí a turnajské

PSEUDOSLOHY – napodobeniny starých historických slohů ve druhé polovině 19. století, např. pseudogotika (též novogotika), pseudorenesance a pseudobaroko; pseudo- ve složených slovech znamená: nepravý, klamný, vymyšlený

PŮDA viz pažit

PUPEČNÍ ŠTÍTEK – heraldské znamení tvořené samotným štítkem umístěným v patě hlavního štítu

PURISMUS – směr zaměřený k obnově slohové nebo jazykové čistoty i za cenu odstranění často hodnotných pozdějších částí či příměsí; purista = vyznavač a propagátor purismu

PURITÁN – stoupenec církevního reformního hnutí v Anglii v 16. století; přeneseně člověk přehnaných morálních zásad

PURPUR (šarlat) – nachová červenofialová barva připravovaná již od starověku z některých měkkýšů v oblasti Středozemního moře

RATIŠTĚ – žerď praporu; dřevěná nebo kovová tyč nesoucí korouhev, prapor nebo vlajku

REALISMUS – umělecký směr snažící se zobrazovat svět, přírodu i společnost v jejich skutečné podobě

REFORMOVANÉ (EVANGELICKÉ) CÍRKVE – nově vzniklé církve odštěpené od církve katolické na základě středověkého náboženského hnutí ve střední a západní Evropě v 16. století

REGÁL – korunní a feudální právo, později jen státní právo, na výhradní provoz některých druhů veřejných služeb (např. ražba mincí, prodej tabáku, loterie apod.)

REGISTRACE – záznam, zapsání, zápis do úředního seznamu nebo listin

REKTOR – původně představený katolického církevního ústavu; nejvyšší hodnostář a funkcionář vysoké školy

RENASANCE – obrození, znovuzrození; umělecký proud, založený na opětovném přijetí ideálů antiky, který začal ve 14. století v Itálii a rozšířil se postupně do západní i střední Evropy

REPREZENTOVAT – zastupovat, představovat něco nebo někoho

RESPEKTOVAT – vážit si, mít v úctě i uznávat

RITTER VON [ritr fon] – německy: rytíř z

ROKOKO – přeumělkovaný dekorativní sloh druhé poloviny 18. století v evropském umění; vycházel ze stylové přeměny pozdního baroka a vznikl ve Francii

ROMÁNSKÝ SLOH – evropský výtvarný směr v období 10.–13. století, opírající se o antickou římskou a byzantskou tradici, avšak silně ovlivněnou místními prvky

ROMANTISMUS – umělecký směr z konce 18. a první poloviny 19. století, který zdůrazňoval proti osvícenskému racionalismu (rozumářství) význam citovosti a fantazie; přinesl mj. i idealizaci středověku (rytířských ideálů apod.)

ROSTOUCÍ – viz vyrůstající

ROTUNDA – nevelká okrouhlá (válcovitá) stavba, zejména z románského období; typ kostela s lodí na kruhovém půdorysu s půlkruhovitě připojenou apsidou (kněžištěm)

ROUTOVÝ ŠTÍT – zvaný též dámský, ve tvaru routy (kosočtverce), užívaný ve znacích dam

ROZHOJNĚNÍ (rozmnožení) viz polepšení

RUNDACE (rundály) – pohřební (smuteční) štíty; zpravidla jsou okrouhlé podoby

RYTÍŘ – původně obecné označení šlechtického bojovníka na koni; titul nižšího šlechtice (vyšší než šlechtic, nižší než baron)

ŘÁD – sdružení lidí řídicích se určitými pravidly; vyznamenání; duchovní řády se dělí na řeholní (např. cisterciáci, dominikáni) a nábožensko-rytířské (např. johanité, templáři); světské řády se pak dělí na rytířské (např. Zlatého rouna) a záslužné (např. Řád Františka Josefa)

ŘÁDOVÉ DEKORACE viz dekorace

ŘEHOLE – předpis, podle něhož se řídí způsob života členů kláštera

ŘÍMSKOKATOLICKÁ CÍRKEV viz katolická církev

ŘÍŠSKÉ JABLKO – zlatá koule nesoucí na vrcholu zlatý kříž (insignie panovnické moci)

SAALBUCH [zálbuch] – německý výraz pro kopiáře erbovních listů, královských majestátů

SAGITARIUS – monstrum, zobrazované jako kentaur, avšak trup muže střílí šípem z luku

SAŇ – bájně zvíře, zobrazované jako drak, ale má 4 nohy a obvykle nesrší oheň

SARACÉNI – pojmenování Arabů u středověkých křesťanských autorů; později tak byli nazýváni všichni vyznavači islámu

SATYR – monstrum, zobrazované s obličejem starého muže, se lvím ocasem a ušima a s nohama antilop; podle starořeckých bájí démon lesů a hor

SDRUŽENÉ ZNAKY viz alianční znaky

SECESE – umělecký směr v Evropě na přelomu 19. a 20. století, usilující o větší originalitu a výtvarnou samostatnost, než přinesly pseudoslohy

SEDISVAKANCE [sedysvakance] – uprázdněný stolec; doba, po kterou je neobsazen úřad papeže nebo biskupa

SEKRET (sekryt) – pečeť, pečetní prsten nebo jeho otisk

SERAFÍN – anděl (viz) vyššího řádu; zobrazuje se jako dětská hlavička se šesti křídly ve tvaru hvězdy

SFINGA (sfinx) – monstrum zobrazované jako okřídlený lev s hlavou a hrudí ženy; převzata z řecké mytologie

SFRAGISTIKA – pomocná věda historická, která se zabývá studiem pečetí, jejich vývojem a užitím

SKÁKAJÍCÍ (ve skoku) – heraldický termín vztahující se ke zvířeti zobrazenému na zadních nohách s přední pravou nohou zvednutou

SMALTOVÁNÍ (email) – nanášení skloviny na kov za účelem ozdoby nebo ochrany proti korozi

STAN – v heraldice honosný kus, ozdoba královského erbu, drapérie na způsob pláště, který celý obklopuje štít; od pláště se liší tím, že nevychází z koruny, ale z kopule s laloky a třapci, na níž spočívá koruna

STAVY – třídy obyvatelstva za feudalismu s rozdílnými politickými právy, které se spolu s panovníkem podílely na moci zákonodárné, správní i soudní; rozlišovaly se stavy: duchovní, šlechtický (panský a rytířský) a městský

STĚŽEJKA – součást koruny ve tvaru špice ozdobené na vrcholku perlou

STÍNKY – hradební výstupky na způsob cimbuří

SRDEČNÍ ŠTÍTEK – heraldské znamení tvořené samostatným štítkem umístěným uprostřed hlavy štítu

STŘEDNÍ ŠTÍTEK – heraldské znamení tvořené samostatným štítkem umístěným uprostřed čtvrcení hlavního štítu

STYLIZOVANÝ – upravený do jiné, často zjednodušené, podoby

SUDARIUM – šátek na utírání potu připevněný k berle

SUFRAGÁN – diecézní biskup podřízený arcibiskupovi stojícímu

v čele církevní provincie; světicí biskup (titulární biskup) podřízený sídelnímu (diecéznímu) biskupovi

SUPRALIBROS – značka nebo erb vlastníka knihy vytlačená na kožené přední desce knihy nebo hřbetu knihy

SUVERÉN – neomezený vládce, nejvyšší svrchovaný panovník

SVATOZÁŘ viz aureola, nimbus

SVĚTEC – svatý; církev rozlišuje jednak martyry (mučedníky – zemřeli nepřirozenou smrtí), jednak konfesory (vyznavače – žili příkladným životem křesťanským způsobem); postavy světců se objevují zejména v městské heraldice; jmény světců-zemských patronů se často označovaly královské koruny (svatováclavská, svatoštěpánská aj.)

SVOBODNÝ PÁN viz baron

SYMBOLIKA – nauka o symbolech a jejich užívání; používání znamení, odznaku, obrazného znaku jako sdělovacího prostředku

SYMETRIE – souměrnost

ŠACHOVÁNÍ – heraldské znamení tvořené pokrýváním pole nebo figury na způsob šachovnice

ŠACHOVNICE – v heraldice dělení pole nebo figury nejméně třemi svislými a třemi vodorovnými čarami tak, že vznikají čtverce

ŠARLAT viz purpur

ŠARLATÁN – podvodník předstírající znalosti a schopnosti, které nemá (např. ve vědě, lékařství apod.)

ŠINDELE – heraldická figura, tvořená převládáním polcení nad dělením co do počtu čar ve štítě

ŠIROČINA – druh řeznické sekery

ŠKORNĚ – hrubá kožená obuv pokrývající holeně a lýtka, v Čechách se vyskytuje již ve 13. století

ŠLECHTA viz aristokracie

ŠLECHTIC – obecné označení příslušníka aristokracie; nejnižší šlechtický titul habsburské monarchie

ŠLECHTICKÁ KORUNA – obecný pojem pro hodnostní korunu; obecná korunka používaná šlechtou bez rozlišení jednotlivých stupňů šlechtictví – bývá zpravidla tvořena dvěma viditelnými perlami na stěžejkách mezi třemi viditelnými okrasnými listy na obroučce

ŠPICE – heraldské znamení tvořené dvěma rozšiřujícími se čarami vedenými z jednoho bodu odshora dolů

ŠPITÁL – ve středověku dům pro chudé a nemocné (pocestné); odtud označení pro nemocnici

ŠPITÁLNÍ ŘÁD – vojenský nemocniční řád

ŠRAFOVÁNÍ (šrafura) – v heraldice vyznačování tinktur ve znacích podle stanovených pravidel pomocí čar s různým sklonem; šrafy = čáry k označení tinktur ve znaku

ŠTAMBUCH – osobní nebo rodinný šlechtický památník s malovanými znaky přátel, jejich podpisy, popřípadě i s věnováním

ŠTENÝŘ – heraldská figura tvořená kombinací čtvrcení štítu a čtvrcením napokos a napošík, takže vzniká osm stejných trojúhelníků, které se svými hroty sbíhají ve středu štítu

ŠTÍT – hlavní a základní součást znaku, která nese heraldické znamení

ŠTÍTONOŠI – v heraldice honosný kus, vedlejší výzdoba znaku, strážce nebo nosič štítu

TABARD – středověký vrchní plášť herolda ve tvaru dalmatiky s vyšitým znakem (znaky) svého pána

TAPISÉRIE (čaloun, gobelín) – nástěnný koberec

TARČ – výkrojek; původně jen po pravé straně štítu k založení dřevce, později ze symetrických důvodů na obou stranách

TAXA – pevně stanovený poplatek za nějaký úkon

TERMINOLOGIE – názvosloví, zejména odborné

TESSERAE GENTILITIAE [teseré gentilicjé] – latinsky: rodové znaky

TIÁRA – trojitá slavnostní koruna římskokatolických papežů; tři stupně označují moc nad církví bojující, trpící a vítězí; původně koruna starých perských králů, později i císařů etiopských

TINKTURY – obecné označení heraldických kovů, barev a kožešin

TITUL – označení služební nebo úřední hodnosti, popřípadě společenského postavení

TITULATURA – označení či oslovení titulem

TOČENICE – v heraldice svinutý pruh látky (zpravidla v tinkturách pokrývadél), jímž se na přilbě zakrývalo připevnění klenotu

TOVARYŠ – učedník, pomocník

TRADICE – souhrn společenských, kulturních a jiných zvyklostí přenášených z generace na generaci

TRITÓN – monstrum, zobrazované jako polonahá postava vousatého starce zakončeného rybím ocasem, s pohanskou korunou na hlavě a s trojzubcem v ruce; starořecký mořský bůh

TROFEJ – v heraldice nahromadění válečných předmětů (děla, hmoždíře, hromady kulí, bubny, trubky, prapory, zbraně); vyskytují se i na architekturách na znamení dobytého vítězství a ukořistění značného jmění. V heraldice se trofeje vyskytují hlavně pod štítem, někdy i po jeho stranách

TURNAJE RYTÍŘSKÉ (klání, kolba) – soubor zápasů dvojic rytířů (koňmo či pěšky) v plné zbroji ve vyhrazeném prostoru podle předepsaných pravidel

URGENCE – upomínka, dožadování se vyplnění závazku

VACANTE SEDE APOSTOLICA [vakante sede apostolika] – latinsky: za uprázdněného apoštolského stolce; tj. období mezi úmrtím jednoho papeže a volnou druhého; v. t. sedisvakance

VÁLEČNÝ POKŘIK viz pokřik

VARIANTA – obměna, odchylka, jedno z možných řešení; variabilita = proměnlivost, kolísavost

VELKOKNÍŽE – titul vztahující se výhradně na příslušníky ruské carské rodiny

VELKOVÉVODA – titul suverénních vládců (vyšší než vévoda a nižší než král); z dnešních monarchů užívá tohoto titulu jen velkovévoda lucemburský

VELUM – rouška, závoj; pruh látky, který nosí katoličtí kněží na rameni jako součást liturgického oděvu; látka k přikrytí kalicha na počátku a na konci mše

VÉVODA – nejvyšší šlechtický titul v některých zemích (např. Francie, Španělsko, Portugalsko, Itálie, Velká Británie apod.); u nás byl jen zřídka udílený

VIKOMT – šlechtický titul užívaný v některých zemích (např. Francie, Itálie, Velká Británie apod.), co do hodnosti vyšší než baron a nižší než hrabě

VLAJKA – obdélníkový pruh látky připevněný na šňůře, za níž ji lze vytáhnout (nebo spustit) na stožár

VOLNÁ ČTVRŤ – heraldické znamení tvořené čtvercem v pravém horním rohu štítu

VOLUTA – spirálovitý závit sloužící jako ozdobný článek stavby

VON [fon] – německy: z, od

VYRÁŽEJÍCÍ – heraldický termín vztahující se k figuře, která je viditelná z jedné třetiny

VYRŮSTAJÍCÍ (ROSTOUCÍ) – heraldický termín vztahující se k figuře, která je viditelná z poloviny

VYSKAKUJÍCÍ – heraldický termín vztahující se k figuře, která je viditelná ze dvou třetin

WAFFE – německy: zbraň

WAPPEN [vapn] – německy: znak, erb

WAPPENBUCH [vapnbuch] – německy: kniha erbů, erbovník

WAPPENROLLE [vapnrole] – německy: svitek pergamenu
s namalovanými znaky, erbovník

ZBROJ – v heraldice části zvířecích těl, které mohly být použity jako
zbraně v boji: kopyta, rohy, parohy, kly, zuby, tesáky, zobák,
spáry, drápy, jazyk, ploutve, hříva apod.

ZNAMENÍ – v heraldice obrazec vyskytující se na štítě jako obecná
figura

ZPĚT HLEDÍCÍ – termín vztahující se k heraldickému zvířeti
otáčejícímu se za sebe

ZU [cu] – německy: k, na, při, u

ŽERĎ viz ratiště

ŽERNOV – obecná heraldická figura, mlýnský kámen s mlýnským
železem uprostřed (zvaným oškrt nebo lépe – kypřice)

ŽEZLO – součást korunovačních klenotů, odznak panovnické moci,
odznak hodnosti nebo úřadu

